

A POLITIKAI HIBA.

Az ország határain kívül vagyok, s itt épen hogy csak értesültem arról, hogy az áprilisi politikai kibontakozás történeti részletei felől izgalmas polémiák folytak a hírlapokban. Magáról a polémiáról nem is tudok semmit. Ennélfogva az, a mit alább előadok, nincs is semmi vonatkozással arra a polémiára.

Egész másról van itt szó. Egy tisztán társadalomtudományi ügyről.

És pedig a következőről: Korábbi irataimban állandóan azt bizonygattam, hogy a politikai események oly fix törvényszerűséggel következnek, hogy azokat előre meg lehet határozni. Továbbá pedig, hogy akármiféle emberi gyarlóság esik is, azért az a föltétlenül elkövetkezendő dolog elkövetkezik és az emberi gyarlóság, vagy mondjuk: a politikai hiba, csak zavartabbá teszi a folyamat lefolyását, de meg nem változtathatja.

A *Huszedik Század* olvasói előtt nem ismeretlen azon kísérleti eljárás, a melylyel a társadalom életében felismerhető törvényszerűségeket úgy verifikáltatom, hogy előre meghatározok általuk bizonyos bekövetkezendő politikai eseményeket: lássuk, bekövetkeznek-e vagy sem? Úgy vélem, hogy ez a lehető legfontosabb ügye az egész szociológiai tudományunknak, Mert mindaddig tiszta ideológiákkal van dolgunk, a míg valamelyes pozitív, exakt, kísérleti eljárással nem bizonyíthatjuk, hogy tudományunk tudományos értelemben vett tudomány. Az ideológiákból pedig már épen elég volt. Megbízhatlan kritikai elmélgedéseken túl soha sem jutottunk velők. Megbízhatlanok, mert nincs semmi bizonyosságunk, semmi pozitív verifikációnk arra nézve, hogy nem ismét csak ideológia-e, a mivel

bírálgatunk. Ugyanezért megbízhatlan és kétes értékű minden társadalomjavító szándék is, mert hiszen ismét csak verifikál hatatlan ideákon, tévedéseken, elfogultságokon, hiedelmeken alapulhatnak. Ezzel együtt jár, hogy semmiféle gyakorlati szerephez a szociológia mind máig nem is jutott. Úzzük mint igen elmés, sőt tudományos színezetű elmélkedést, de a mely legjobb esetben is csak szellemi gimnasztika. Azonban a mint még az akrobata mutatványokat sem használjuk arra, hogy azok szerint mozogjunk, úgy nem törődik a gyakorlati élet sem a gyakorlati politika, az egész szociológiánkkal.

Pozitív értéke az egész tudományunknak csak akkor lesz, ha a társadalom életében megnyilvánuló jelenségeknek a törvényszerűségeit mutathatjuk ki. Törvényszerűségeit, a melyek szerint az események alakulnak és lefolynak, és a melyeknek minden társadalmi cselekvésünk, politikai mozgásunk alá van vetve. A mikor a szociológia fel fogja majd venni azon szerepét, hogy kérlelhetlenül a politikai cselekvések elé tudja állítani, hogy ennek és ennek kell megtörténnie, és lépten-nyomon verifikálódik a szociológia útmutatása: akkor lesz a tudományunk az, a minek lennie kell: a gyakorlati politika vezetője.

Addig elmélkedünk, tornázunk, szórakozunk az eszméssel, csinálunk ideológiákat, elméleteket, a melyekben hiszünk vagy nem hiszünk, egyéni dispozióink szerint. Igaz, hogy elmélet például a Newton elmélete is. Azonban, a mely pillanatban előre meghatározhatták, hogy ekkor és ekkor itt és itt ez és ez fog megtörténni, és az beteljesült, akkor ez az elmélet már nem elmélet volt, hanem verifikált, pozitív, exakt tudás. Elmélet az atomelmélet is, azonban a mely pillanatban az atomelmélet alapján megállapították pl. hogy egy ilyen és ilyen tulajdonságú, ilyen és ilyen atomsúlyú elemet még fel fognak majd fedezni, és utóbb azt csakugyan megtalálták, akkor az az elmélet is már verifikált, pozitív, exakt tudás. A tudománynak erre a pozitívítására kell jutnia a szociológiának is, és én a kezdő lépéseket igyekszem, errefelé megtenni. Az én eljárásom kísérleti eljárás lévén, szükség van arra, hogy verifikáltassék a kísérlet. Ismeretes, hogy mint verifikálás vált be az áprilisi politikai kibontakozás (1. Somló Bódog: *Politika és szociológia, Méray rendszere*, Huszadik Század 1906 május). A kik a szociológiai könyvemet ismerik, tudják, hogy így váltak be mindazok a prognózisok is, a melyeket a külföldi politikai mozgulásokra vonatkozólag levezettem. Azonban lépten-nyomon

verifikálásokra van szükség, s ezért levezettem májusban («48 pusztulása és az új függetlenségi párt»), hogy minő politikai alakulásnak kell most beállania: lássuk, ellenőrizhessük nyilvánosan a kísérletet. Az egyetlen pozitív kritérium a verifikálás. Minden egyéb logikázás, a mivel a világnak már minden képzelenségét bebizonyították.

A mit ezúttal előadandó vagyok: szintén a kísérleti eljárásra nyújt alkalmat. Annak a verifikálhatására vagy megdöntésére, hogy: tény-e, hogy emberi gyarlóságok, politikai hibák csak zavartabbá tehetik valamely politikai folyamat lefolyását, de meg nem változtathatják végső eredményében.

Előre kell bocsátanom a történeti részt:

A Huszadik Század olvasói tudhatják, hogy 1903 szeptemberben szociológiai módszeremmel levezettem, hogy ha akármit is akar a magyar politika csinálni, semmit sem fog csinálni tudni, mint csakis a választójogi reformot. Megmutattam azt is, hogy elébb az önálló vámterület ügye lesz az, a mi körül a magyar politika hullámai fel fognak csapni. És hogy teljesen céltalanul. Ugyancsak azt is, hogy nyomban utána a magyar katonai kérdések viharja jön. De hogy az is eredménytelenül. Ellenben, hogy mindkettőnek a félretételével a választójogi reform létrehozása körül fognak a pártok egyesülni, és pedig a függetlenségi párt által előidézve, ez juttatván a választójogi reformot a megvalósítás stádiumába.

Engem az egész politikában nem érdekelvén így semmi, a miről tudtam, hogy céltalan: nem is érdekelt más, mint a választójogi reform sorsa. Attól a pillanattól kezdve, hogy a választójogi reform ügye a politikában akut lett, iparkodtam megtenni érte, a mit megtehettem.

De elébb le kellett folynia annak, a minek a lefolyását magam állapítottam meg előre. Az önálló vámterületért folyt ágalom után még a magyar katonai kérdések viharának.

A prognózisom beteljesülésének első pillanata akkor következett be, a midőn gróf Apponyi Albert 1906 februárban Nagybányán kijelentette, hogy »én kész vagyok arra, hogy *csináljuk meg először* a választási reformot széles alapon«. De hozzátette, hogy »csak egy feltétel alatt, ha királyi szóval gyerünk biztosítékot a tekintetben, hogy annak a választásnak az eredményét azután perdöntőül el fogják fogadni«.

Ettől az első pillanattól kezdve iparkodtam dűlőre juttatni a választójogi reform ügyét. Hiszen magam vezettem le, hogy azzal van vége a politikai válságnak.

Elmentem Kristóffy József akkori belügyminiszterhez. Íme Apponyi már rááll arra, hogy *mindenekelőtt* a választójogi reformot! Csak az a kikötése van még, hogy a király adja szavát, hogy aláveti magát a leendő többség akaratának. Hát ez így nem formulázható. Hanem adjon ő, Kristóffy valami gyakorlati alakot annak, a mit Apponyi akar. És kértem, nyilatkozzék interview alakjában arról: kész volna-e a Fejérváry - kormány a helyét átadni, ha Apponyiék vállalják, hogy mindenekelőtt a választói reformot, az általános titkos választójogot valósítják meg?

A kérdéseket feltettem és Kristóffy hozzáírta a válaszokat. Hogy a Fejérváry-kormány kész örömmel adja át a helyet egy oly kormánynak, a mely az általános titkos választójogot első sorban megoldandó feladat gyanánt vállalja. A mi pedig az Apponyi által követelt garanciát illeti, azt úgy ajánlotta megoldandónak, hogy ne a királytól követeltessék egy vak kötelezettség, hanem kötelezze magát mindegyik párt arra, hogy nem vállal kabinetet, csak ha többséget képez, vagy ha más párttal együtt képez többséget.

Kristóffy egyenesen a kormány nevében nyilatkozván, ezt csak báró Fejérváry hozzájárulásával tehette. Fejérváry azonban Bécsben lévén, én Kristóffy megbízásából odautaztam, megtudandó, hozzájárul-e a kormány nevében megjelenő nyilatkozathoz. Éjjeli tíz órától egy óráig folyt a meghányása-vetése, hogy mi következménye lehet annak, ha ez az interview megjelenik. Végül báró Fejérváry minden változtatás nélkül hozzájárult.

Még éjjel telefonoztam dr. Gratz Gusztávnak, a *Zeit* budapesti levelezőjének, hogy az interview, melynek szövegért másolatban nála hagytam, megjelenhet. A megjelenés után kértem őt, menjen el gróf Apponyihoz s kérjen tőle nyilatkozatot a Kristóffy által mondottakra. Azt reméltem, megindulnak a békéhez közeledő lépések.

Apponyi azonban, mint dr. Gratz közölte velem, azzal felelt:

— Nem akarok Kristóffy nyilatkozatára reagálni.

Kértem dr. Gratzot, menjen el Kossuthhoz is. Kossuth nem idegenkedett a fonalat felvenni s ígérte is dr. Gratznak, hogy reflektálni fog reá. Akkoriban azonban más irányú kibontakozási

szándékok lógtak a levegőben s úgy látszik, meg kellett várni, míg azok tárgytalanokká nem válnak. Dr. Gratz újabb kérdézősködésére Kossuth azzal biztatta, hogy hírlapi cikkekben fog a dologgal foglalkozni.

Ekkor jelentek meg Kossuthnak ama cikkei, a melyek a békét tulajdonképpen bevezették. Ekkor formulázta több cikkben újra és újra a »fegyverszünetet«, hogy meg kell csinálni legelőször az általános választójogot s addig minden egyébben »fegyverszünet«. Ez volt az a formula, a mivel a függetlenségi párt mozdulhatott. Ugyancsak gróf Apponyi Albert is, Jászberényi beszédében, bár igen harcias hangok közt, de néhány olyan mondatot formulázott, a melyek a Kristóffy által felkínált megoldás lehetőségével biztattak. És pedig úgy, hogy gróf Apponyi Jászberényben már nem a választói jog kiterjesztéséről, hanem »általános választójogról« szolt s a megoldandó feladatokat »egyk legelsejének« nyilvánította.

A béke alapföltétele, elvi lehetősége így kialakult. A függetlenségi párt és a Fejérváry-kormány között már csak valami formát kellett találni, hogy a béke létre is jöjjön. Báró Fejérváryék részéről azonban tudtam, hogy semmiféle missziót a függetlenségi párthoz közeledni, nem kaphatok. Több ízben fordult elő, hogy Fejérváry kijelentette, hogy a kormány, mint a korona képvisellete, csak akkor bocsátkozhatik az ellenzékkel szóba, ha az közeledik hozzá. Viszont az ellenzék részéről is kizártnak kellett tartanom, hogy a kormányhoz közeledjék. Meg egyáltalán az ellenzékkel semmiféle összeköttetésem nem is volt. Bár már két röpiratom (*A koalíció kórisméje* és *A nemzet vezére*) tárgyalta, hogy kikerülhetlenül ezen és ezen az alapon létre fog jönni a béke, Kossuthot egyenesen úgy aposztrofáltam, mint a ki nem tehet egyebet, minthogy április 10-ike előtt az általános választójog egyedüli programjával megköti a békét: jellemző, hogy a röpirataimat egy politikus sem olvasta s azok révén semmi személyes érintkezésre nem nyílt alkalmam. A függetlenségi pártból egynek a híjján visszaküldték az oda-küldött példányokat, az egyet is visszakaptam utóbb, és pedig úgy, hogy ráírta valami bölcs, hogy sohase várjam meg az április 10-ét, hanem menjek *mindjárt* »legelni«, mert olyan hülyeség az én »békém«. A problémám nehézsége mindenképen az volt, mikép kapcsolhatom össze a két félt, a kiknek egyikétől sem vihetek a másikhoz üzenetet? És pláne a kiknek egyike sem hitt már a béke lehetőségében.

A Fejérváry-kormány részéről, ha már maga Fejérváry nem lehetett az, a kihez az érintkezés meginduljon, az egyetlen Vörös Lászlót véltem annak, a ki alkalmas lehet, hogy vele a függetlenségi párt vezéremberei szóba álljanak. Azonban tőle sem vihettek semmiféle megbízatást. Így egészen a magam rizikójára kellett dolgoznom. A rizikó pedig elég félelmetes volt a számomra. Barabás Béla barátomra ekkor már gondoltam, hogy ő hozzá fordulok, beszéljen ő Kossuthal, Apponyival, a kiket én személyesen nem ismertem. Hanem ha én akármivel is megyek Barabáshoz és ő vállalná a közelítést Kossuthhoz, miféle biztonságom van arra, hogy az esetben, ha Barabás sikerrel jár, Vörös László vállalja, a mit aztán hozzá hozok? Miféle nevetséges szerepnek, blamázsna teszem ki magamat, egyrészt Kossuthéknál, hogy olyanba ereszkedtem, a minnek aztán nem tudok megfelelni, másrészt Vörösnél, a ki azt mondhatja: ki adott nekem megbízást ő vele ekszperimentálni? Vöröst előre beavatni nem lehetett, mert ő is csak Fejérváry jóváhagyásával tett volna egy lépést is; Fejérváry álláspontját megismertem: ő nem tehet kezdeményező lépést, ő csak szívesen fogadja, ha Kossuthék bármi kibontakozási szándékkal fordulnak hozzá és »garanciákat« nyújtanak. A helyzetemet nehezítette az is, hogy a minisztériumban már el volt határozva az április 10. utáni program: a választójogi reformnak oktroj útján való behozatala, a mit én a választójog lehető legnagyobb veszedelmének tartottam. Kristóffy mondta nekem, hogy ő kilép a minisztériumból, mert ő, a ki a választójogi reformot alkotmányos úton akarta behozni, ugyanő nem akar arra vállalkozni, hogy alkotmányon kívüli úton hozassék be. Teljes gőzerővel folytak az előkészületek április 10-re és azt, hogy én még fennakasztani próbáljam, mosolyt csalt volna már mindenkinek az ajkára. Így teljesen magamra hagyatva kellett cselekednem.

Az egyetlen a mi támogatót, a föltétlen hitem volt — a szociológiámban. Kell és kell, hogy sikerüljön! Így mentem el Barabás Bélához.

Kivettem a zsebemből Kristóffynak a *Zeit*-ban megjelent interviewját, Kristóffy eredeti kéziratát. Hogy itt van Kristóffy saját írása. Hogy én magam voltam, a ki ezt Fejérváryhoz jóváhagyás végett annak idejében elvittem, tehát ez Fejérvárynak is az álláspontja. A mi ebben az interviewben foglaltatik, az teljesen födi azt, a mit Kossuth a »fegyverszünetről« írott cik-

keiben mond és a mit Apponyi nyilatkozott nagybányai és jászberényi beszédeiben. Én nekem semmi megbízatásom nincs arra, hogy bármi üzenetet hozzak. Azonban garanciám van arra, hogy úgy Fejérváry, mint Kristóffy állják azon nyilatkozatukat, a mik a *Zeit*-ben megjelentek. Ha komoly a szándék Kossuth és Apponyi részéről is, hogy mindenekelőtt az általános választójog létesíttessék és minden további politikai dolog már annak az új választótörvény alapján választott parlamentnek legyen a dolga, akkor kész a béke. A minnek a garanciája az, hogy a függetlenségi párt menjen be a kormányba arra az időre, a míg az általános választójog törvényé válik és ennek alapján a választások megejtetnek. Kértem, kérdezze meg Kossuth Ferencet, hajlandó volna-e arra, hogy az új kormány Vörös miniszterelnöksége alatt alakuljon meg, úgy hogy Vörös még két olyan minisztert ajánlana, a kik 67-esek és az általános választójog emberei, hármat pedig a függetlenségi párt jelölne ki? Nem hozhatok ugyan Vöröstől megbízást, de Vörös ez elől ki nem térhetne.

Barabás Béla azonnal felfogta a dolgot és kijelentette, hogy ő a maga részéről kész mindent megtenni, a mi a tisztességes kibontakozáshoz vezet. Elkérte a Kristóffy-féle eredeti kéziratot. Az általános választójognak ő már régi és exponált híve és látja, hogy végleges állapotokat majd csak az fog teremteni. Ő Kossuthnál a legmelegebb szószólója lesz most is annak, hogy a választójogi reform legyen a tengelye a kibontakozásnak. Ő az én általam ajánlottakhoz azonban szükségesnek tartja hozzátenni, hogy valamelyes módon alkotmánybiztosítékot kell nyújtani. E nélkül nem hiszi, hogy célt lehessen érni. Megkért, hogy foglaljam írásba a propozíciót és ő el fog járni Kossuthnál.

Érdemes itt a következő részletet közbeszönöm:

Barabás Bélát természetesen lelkesíteni óhajtván mindenkép a szándékaim érdekében, többek közt azt is mondtam, hogy: íme itt az alkalom, hogy ha akar, miniszter lehet.

Erre Barabás így felelt:

— Barátom, én nem akarok miniszter lenni. Sem most, sem később. Én egyszerű képviselő akarok maradni és nincs más ambícióm, mint hogy mindenki tudja, hogy becsületesen, tisztességesen szolgálom a hazát és énnekem csak ez az erkölcsi tőke kell, soha semmi egyéb és semmiféle személyi előnyöket soha nem akarok a politikából. Ezt az ügyet is csak azért

karolom fel, mert tudom, hogy hasznot teszek vele az országnak és nekem nincs vele más célom, mint becsületesen, érdekek nélkül megtenni a kötelességemet.

Érdemes szavak a feljegyzésre.

Délután átadtam Barabásnak a következőképp formulázott pontozatokat (az első pontot Barabás kívánságára tettem oda).

I.

Az alkotmányos renden esett sérelmek reparálása.

Vörös László rááll azon alapra, hogy a normális alkotmányos renden esett sérelmek, abban az irányban, a melyet Kossuth Ferenc jelezni fog, a legmesszebbmenően reparáltassanak. A határt Vörös László számára a koronától elérhető maximum képezi.

Viszont Kossuth Ferenc ráállt azon alapra, hogy ezen reparálásra irányuló követelések ne lépjék túl azon határt, a mely a koronánál elérhetőnek tűnik fel.

Ez esetben a törekvések úgy Kossuth Ferenc, mint Vörös László részéről ugyanazonosak lévén: együttesen határozhatják meg az ezen reparálás dolgában követendőket.

II.

A választójog: reformja.

Kossuth Ferenc hozzájárul ahhoz, hogy az április 11-ig kiírandó új választások után egybegyűlő országgyűlésnek — az államháztartás rendes menetének helyreállítása után — egyéb programja ne legyen, mint az általános választójogi törvény megalkotása és ennek szentesítése után nyomban az új választások eszközzése.

A választójogi törvényre nézve alapelvül mindkét részről elfogadjatik, hogy a választójog kiterjesztése tekintetében az új törvény kevesebbet nem nyújthat, mint a mennyit a mai kormány javaslata helyezett kilátásba.

III.

Kormányalakítás.

Ezeknek a keresztülvitelére Kossuth Ferenc hozzájárul ahhoz, hogy Vörös László miniszterelnöksége alatt kormány alakíttassék azon pártok részvételével, a melyek a választójogi reform kérdésében a II. pontban körvonalozottak alapján állanak.

A pártoknak ezen minisztériumban való egyensúlyozódása tekintetéből Vörös László előzetesen javaslatba hozza a következő összeállítást:

Miniszterelnök és	
Kereskedelemügy	Vörös L.
Belügy	Vörös által jelölendő
Pénzügy	Kossuth és
Igazságügy	általa megjelölendő
Földmívelésügy	függetlenségi pártiak
Közoktatásügy	Vörös által jelölendő.

Izgatottan vártam, hogy mi eredménnyel jár Barabás Kossuthnál. A híre ez volt:

— Kossuth szívesen vállalja a kibontakozást a mai helyzetből és az ajánlott alapot elfogadhatónak tartja, ha az komoly. Ő azonban gr. Andrássy Gyula és gr. Apponyi hozzájárulása nélkül nem akar nyilatkozni és csak az ő velük való megállapodás után fog feleletet adni.

Másnap megtörtént a tanácskozás és azt a választ kaptam Barabástól, hogy Apponyi hozzájárul, Andrássy pedig kijelentette, hogy kész ezt a kormánykombinációt támogatni. Kossuth kifejezte, hogy Vörös László személyét alkalmasnak tartja s személyi rokonszenvét fejezte ki iránta. Ajánlatba hozta, hogy minden feltűnést elkerülendő, ne közvetlen ő vele lépjen Vörös érintkezésbe, hanem Wekerle útján.

Fellelegzettem. Ez a rész tehát ment. De hátha most Vörös azt mondja, hogy nem megy bele, akkor én mi választ adok? Miféle blamage?

Felmentem Vöröshöz, elmondtam a történeteket és átadtam a pontozatokat. Vörös vállalta. Hogy igen, így lehet. Hogy adjam válaszul, hogy ő Fejérváryval megbeszéli a dolgot. Egyben kéri, hogy ne Wekerle útján legyen az érintkezés, majd ő erre nézve más ajánlatot fog tenni.

Hál' istennek! Legalább kívül vagyok a blamageon: vihetek Vöröstől választ.

Most itt következik az igen furcsa dolog: — a hiba, az emberi gyarlóság.

Napok múltak, Vörös nem hivatott, felmentem magam.

— Fejérváryval nem lehet beszélni, mondta. Várjak még.

— Elutazom egy kissé — feleltem — kérem, hogy telegrafáljon, mihelyst szükség van rám.

Elmúlt egy hét s nem jött semmi távirat. Jöttem hívás nélkül. Jelentkeztem a kereskedelmi minisztériumban.

— Ő exellenciája kér, hogy délután, az általános kihallgatások közben menjek be hozzá.

Hm! Tehát így áll az ügy ! Csak úgy az általános kihallgatások közben van valami közölni való. No, az nem sok lehet!

— Szóltam Fejérvárynak, de nem mutat hajlandóságot a dologhoz — mondta a miniszter.

— Tehát ne foglalkozzam tovább vele?

— Nem. Nem megy a dolog.

Mondhatom, a legkeservesebb órák következtek. Lehetetlennek véltem, hogy célt ne érjek, és íme. Nyilvánvaló, hogy valami nagy ostobaságban leledezem. Hát ilyen szamárság az egész szociológiai, politikai tudományom? A ki ismeri az önmeghasonlás perceit, sejtheti, hogy minő lelkiállapotban voltam. Barabás meg sürgetett már, hogy mi lesz?

Azonban kezdtem felocsúdni: hátha Vörös személye felfelé, a király előtt lehetetlen miniszterelnöknek? Vagy egyáltalán, Vörös személyében van valami inkompatibilitás? Megint felülkerekedett bennem a fanatikus hit, hogy lehetetlen, hogy a béke létre ne jöjjön azon az alapon, a melyet beállítottam és az abból eredő fanatikus akarat, hogy: muszáj!

Barabás Aradon volt. Oda utaztam. Mondtam neki, hogy úgy látszik Vörös személyével nem megy a dolog, Fejérváry ő vele nem akar beszélni. De ha egyszer ennyire vagyunk már, akkor ne hagyjuk kútba esni a dolgot. Csinálja ő Kossuthnál én meg Vörös személyének a elejtésével viszem az ügyet a másik oldalon. Szükséges, hogy ehhez képest Vörös személyének a kihagyásával formulázzuk a pontokat: — s ekkor adtam át azon szövegezést, a melynek pontozatai aztán tényleg a béketárgyalások alapjává lettek.

Barabást is deprimálta a kedvezőtlen fordulat, de aztán őt is magával ragadta a jó ügyben való hit. A kátyúból ő segítette ki a béke szekerét. Feljött Budapestre és Kossuthnál szerencsére éppen együtt találta Andrássy és Apponyi grófokat.

Az új szöveg ez volt:

Kormány alakítatik három függetlenségi párti miniszterből, továbbá három 67-es alapon álló oly miniszterből, kik az általános titkos választójog hívei s a kiket a felség deignálna, s egyikét ezeknek miniszterelnökül. A honvédelmi, a horvát és a latere miniszterek nem vétetnek politikai diszpozíció alá.

Ezen kormány missziója nem áll egyébből, mint:

I.

Az alkotmányos rend helyreállítása minden vonalon és az államháztartás rendes menetének biztosítása, beleértve az elhalaszthatatlan katonai terhek vállalását.

II.

Az általános választójogi törvényjavaslat keresztülvitele legalább oly széles alapokon, mint a jelenlegi kormány javaslata formulázta. Ennek megalkotása után pedig nyomban az új választások eszközzése. Ezen választások után a kormány lemond s átengedi helyét az alakuló többségnek.

Nem nagy bizalommal bár, de az volt a válasz, hogy ha komoly alakban történik ez a propozíció, ők készek ehhez hozzájárulni.

Ez nekem elég volt.

Kristóffyhoz mentem Tele. Kivettem a zsebemből elébb a régi, Vörös-féle formulát s kérdeztem, mi kifogás volt ez ellen.

Kristóffy átolvasta.

— És ez Vörös László kezében volt?

— Igen.

— Nem értem. Nem tudtam róla semmit.

— Nem szólt róla?

— Nem.

— Csodálom, mert hiszen a te miniszterségedről is volt szó, és hogy erről veled fog beszélni. Téged ő nem dezinálhat, mert hisz vörös posztó vagy az ellenzék szemében . . .

— Szó sincs róla, nélkülem kell megcsinálni — vetette közbe Kristóffy.

— Mégis, mivel végre is a választójogi reform a te műved, ott kellene lenned a megvalósításnál . . .

— Dehogy, én megyek, csak arról kell gondoskodni, hogy jó kezekbe kerüljön.

— És így Vörösnél az került szóba, hogy téged kihagy és csak az esetben fog utólag beletenni, ha a király kívánságaként teheti.

— Nem kell az én személyem belekeverésével a dolgot rontani. És mit mondott Vörös?

— Azt mondta, hogy Fejérváryval és veled fogja a dolgot megbeszélni.

— Nem tudok az egészről mit sem. Most hallom először.

— A legnagyobb mértékben meg vagyok lepetve.

— Fejérváry sem tud erről semmit, folytatta Kristóffy.

— Ezen még jobban csudálkozom.

— Szólt volna nekem.

— Most itt Tan Vörös személyének kihagyásával ugyanez a dolog. És itt van a Zeitban közölt kormánynyilatkozat.

És átadtam a pontozatokat.

Kristóffy lassan átolvasta.

— És ez komoly? kérdé.

— Barabás Béla jelentette ki nekem, hogy Kossuth, Andrassy, Apponyi ilyen alapot elfogadhatónak tartanak.

Kristóffy felugrott a székről és izgatottan járt-kelt egy darabig.

— Ezt meg kell csinálni. Ez így megy. Igazad van, ez megfelel annak, a mit a Zeitban mondtam.

— Én is azt hiszem, hogy meg kell csinálni.

— Vigyáznom kell, nem szabad Fejérváryt valahogy beugratnom. Igazán komoly ez a dolog?

— Végre Barabás Béla, a függetlenségi párt alelnöke elég garancia.

— Kérlek hozd el hozzám Barabás Bélát.

Ez délután 4 órakor történt.

Este 7 órakor Barabás Bélával Kristóffynál voltunk.

Kristóffy kijelentette Barabásnak, hogy ha a dolog komoly, ő azonnal viszi Fejérváryhoz és meg van a béke. Hogy azért kérte Barabást, hogy közvetlen ő tőle kapjon garanciát, hogy Kossuth, Andrassy és Apponyi ezeket a pontokat vállalják. Barabás ezt a garanciát a maga teljes felelősségével megadta.

8 órakor Kristóffy és én áthajtottunk a miniszterelnökségbe. Kristóffy egyedül ment be Fejérváryhoz. Én nem voltam jelen a hogy előadta. Künn vártam a teremben.

9 órakor ment a távirat a kabinetirodának Bécsbe.

Másnap reggel 8 órakor Fejérváry és Kristóffy utaztak Bécsbe.

Ezt megelőzőleg reggeli 7 órára Kristóffy még egyszer magához kérte Barabást, hogy mielőtt Bécsbe mennek, még egyszer verifikálják, nincs e valamiben félreértés. Barabás ekkor vállalta, hogy engem bevezet Kossuthhoz, beszéljek én magam vele, nem maradt-e valami félreértés s verifikáljam én a dolog realitását.

10 órakor Kossuthnál voltam Barabással. Keresztül mentünk a pontozatok értelmezésén. Némely dolgok magyarázatra szorultak, s az adott interpretációm után megkérdeztem:

— Szükséges-e, hogy erre vonatkozólag valami pótló dolgot táviratozzak Fejérváry báró és Kristóffy-nak, mert én azért vagyok itt, hogy ha bármi tekintetben valami kétely forogna fenn, azonnal megtáviratozzam.

A látogatás után azt táviratozhattam, hogy minden rendben van.

Másnap történt a találkozás Kossuth és Fejérváry között Barabás Bélánál.

Idáig terjedt az én szerepem.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a mi a kibontakozással készült, más volt, mint a mi aztán tényleg bekövetkezett. Készült egy oly kormányzat beállítása, a mely a függetlenségi pártra támaszkodott volna és a melyben — az alkotmánypárt, a szabadelvű párt és a néppárt kirekesztésével — három 67-es alapon álló és az általános titkos választójogot képviselő miniszter lett volna. (Honvédelmi, a latere és horvát miniszter nem estek párttekintetek alá.) Ez volt az, a miben Kossuth és Apponyi kompromittáltak és a mihez gr. Andrássy Gyula hozzájárult. Létesült pedig egészen koalíciós kormányzat.

A mit én előkészítettem: a függetlenségi párt szerepe volt. Egyedül és kizárólag a függetlenségi párté. Mert hiszen haladópartról beszélni sem lehetett. Annyira nyilvánvaló volt, hogy a küszöbön álló választásokon a haladópárt oly törpe minoritással jött volna be, a szabadelvű és az alkotmánypárt még törpébbel, hogy az egyedül döntő párt a függetlenségi lett volna. Az, hogy éntőlem soha egy szó, egy betű 67-es politika nem származott, és magamat teljesebb (mert modern értelemben vett függetlenségi párti voltam) függetlenséginek tartottam, mint az orthodox függetlenségiakat és hogy az a meggyőződésem volt, hogy én formuláztam röpirataimban a legkerekebb függetlenségi programot, — szóval az én politikai egyéni hajlandóságaim ebben a törekvésben nem játszottak szerepet. Pusztán csak az, hogy ha az alkotmányellenes kormányzatból ki lehet emelni az állapotokat, azért ne dőljenek át a másik oldalra, a koalíciós világba. Egyensúlyozottan alá akartam támasztani az általános választójog sorsát, úgy hogy semmilyen régime se következhessek: csak az általános választójog. *Párt nélküli 67-es kormány és kormányhatalom nélkül való függetlenségi párt* (mert ha 67-es miniszterelnök és függetlenségi minoritás van a kormányban, az nem lehet függetlenségi kormányhatalom). Ez a helyzet a legsúlyosabban kényszerítő

ok lett volna mindkettőre nézve, hogy végét kell vetni a lehetetlen helyzetnek, de egyedül lehetséges módon, a választójogi törvénynyel, illetve ennek alapján új választással.

Ez az alakulás, az én politikám: felborult. Hogy történt? Ez az, a mi a váratlan, a meglepő volt.

Arról hallomásból értesültem, hogy Polónyi Géza Bécsbe sietett a kormányalakítási tárgyalások idejében s azt kérdezte volna Fejérváry bárótól:

— Az alkotmánypárt és a néppárt ki vannak-e zárva a kombinációból?

Báró Fejérváry azt felelte volna:

— Ha vállalják a választójogi reformot, akkor nincsenek.

Mikor a bécsi tárgyalások lefolytak s az új minisztérium ki volt nevezve s Fejérváry is hazaérkezett, akkor kérdeztem tőle:

— Kegyelmes uram, hogy történhetett ez a felborulása az eredeti, megállapodott, közös intencióknak. Hiszen abban, a mi a budapesti béketárgyalások előzménye volt: a *Vörös László-féle* első formulában, világosan benne volt, hogy miféle intenciók foglaltattak a megegyezésben.

— Hja, ha én arról tudtam volna valamit, hogy mi volt Vörössel! fakadt ki Fejérváry.

Ekkor értesültem, hogy Fejérvárynak sem Vörös László nem mondta meg, sem Kristóffy nem közölte vele, hogy mi volt a béketárgyalások előzménye és *ő ez előzmények ismerete nélkül ment Bécsbe*. Csak mikor visszajött, akkor tudta meg.

— *Polónyi* megrohant, hát mit mondhattam neki egyebet. (Nem vagyok benne bizonyos: Fejérváry bárótól hallottam-e ezt közvetlenül, vagy Kristóffy előadásából, hogy neki mondta volna Fejérváry.)

Természetesen, nem tudván a Vörös-féle pontozatokról, Fejérváry nem is mondhatott egyebet.

A hiba, a mely történt és a mit ki akartam domborítani, hogy Vörös Lászlónak *zsebében volt két héttel korábban a kész béke, a melyet akkor épp úgy meg lehetett volna kötni, mint az utolsó órákban, lóhalálában; zsebében volt a saját miniszterelnöksége, a mely még akkor is perfekt dolog lett volna, ha valami akadálya merült volna fel, mert valóságos kényszerhelyzet volt, hogy a kibontakozás létrejöjjön, ha Vörössel, hát Vörössel is: és Vörös nem használta fel a neki készen oda nyújtott békét, miniszterelnökséget.*

(Később értesültem róla, de nem vállalhatok érte garanciát, mert csak hallomásból tudom, hogy Vörös megpendítette egyszer Fejérvárynak, hogy *ő neki* volna valami kibontakozási ideája. Fejérváry azonban azzal ütötte el, hagyjanak neki békét ideákkal, elég volt belőlük. De hogy neki a zsebében van egy kész paktum, azt nem mondta Vörös.)

*Sem Vörös László, sem utóbb Kristóffy, nem mutatták meg, sem nem közölték Fejérváryval, a kibontakozás tulajdonképeni intézőjével, a Vörös László zsebében lévő és utóbb készen másolatban Kristóffynak is átadott első paktumot**

Így a béke szerzője bár én voltam, de a mai kormányzat szerzője Polónyi Géza lett. Én: Barabás Béla lelkes, értelmes, kimondhatatlanul buzgó támogatásából; Polónyi: Vörös és Kristóffy hibájából.

* * *

Az bizonyos, hogy más történt, mint a mi készült. Készült egy szürke kabinet, a mely szinte automatikusan elvégezzen egy szükséges közbeeső munkát, a választójogi reformot és — az államháztartás rendes keretén túl — semmi egyebet. Aztán pedig átadja a politikát az új választójogon épült parlamentnek. Annyira így volt, hogy úgy Kossuth, valamint az ő nyilatkozata szerint Apponyi, nem is gondoltak arra, hogy ők legyenek függetlenségi miniszterek, s ők az azután következő tulajdonképeni politikára akarták magukat rezerválni. Ebbe nyugodott bele Andrassy is. A néppárt pedig már fenekedett a függetlenségi párt ellen. A fordulatot kétségtelenül Polónyi idézte elő. Ő vitte az *egész koalíciót* kormányra, a mely koalíció pedig nem maradhatott együtt, csak ha a vezérei együtt maradnak a minisztériumban.

Hogy a jelenlegi miniszterek »nagyobb egyéniségek« mint a minők egy szürke minisztérium tagjai lettek volna, az kétségtelen. Azonban, hogy volt-e abban valami előny, hogy ezek a miniszterek egy ilyen pusztán átmeneti programm keresztülviteléhez a választójogi reform körüli összeellenléteket az egész koalícióból a kormányzatba bevitték: — az majd elválík.

El fog válni, *hogy nem idő és erő vesztesége volt-e az országnak, hogy még egy krízisen kell keresztülmennie és pedig azon,*

* Miért, miért nem? — erre nézve pusztán kombinációkra vagyok utalva. Annyi bizonyos, hogy Fejérváry báró az én egész szerepemről a tárgyalások ideje alatt mit sem tudott és csak akkor tudta meg, mikor már mindennek vége volt.

hogy a kormányból kiszoríttassanak ugyanazok a politikai elemek, a melyek a szürke minisztériumból már eleve ki lettek volna zárva: az alkotmánypárt és a néppárt?

Az én szociológiai és politikai tételtem pedig, a mit immár a negyedik éve experimentative bizonyítok: *hogyan a politika a maga fix, fizikai törvényszerűségei szerint halad. Emberi gyarlóságok zavartabbá tehetik valamely folyamat lefolyását, de meg nem gátolhatják.*

Meglátjuk, és ez az, a minek a verifikálására hívom fel a szociológusok figyelmét. (A politikusokhoz, a kik a politika tudásával ügyse foglalkoznak, nem szólok — ők most is azt fogják mondani, hogy én egy jó ötlettel eltaláltam az igazat, mint ahogy ők próbálják, a kik csak ötletekkel tudnak dolgozni.) Ki kell tűnnie, hogy ez a mai »nagy« minisztérium is szétbomlik-e arra a szerkezetre, a melyet a politikai hiba április 8—10 én összezavart; *ki kell belőle szorulnia az alkotmány pártoknak és a néppártoknak; maradnia kell egy függetlenségi miniszterek által fentartott kabinetnek, névleg egy 67-es elnökségit minisztériumnak, a mely azonban semmiféle 67-es pártra nem támaszkodhatok.*

A helyzet pedig kényesebb lesz azáltal, hogy a 67-es miniszterelnökre rászakad most a kényszerűség, hogy a függetlenségi pártot ő vezesse épen abban a harcban, hogy a még meglevő és a politikai haladásnak immár csak akadályát képező 67-eseket kiszorítsa. Azaz: rászakad az a rendkívül nehéz és bonyolult feladat, hogy ő, a 67-es miniszterelnök, alakítsa át a függetlenségi pártot kormányképes párttá, illetőleg megcsinálja a modern függetlenségi pártot (1.: *48 pusztulása és az új függetlenségi párt*) és ő maga függetlenségi pártivá (ezen modern értelemben) alakuljon át. Meglátjuk, nem Wekerlének ez a roppant nehéz helyzete lesz-e a csomópontja a politikai válságnak?

Ezt a válságot kerültük volna el, s a velejáró idő- és erővesztését az országnak, ha már áprilisban beáll a szürke minisztérium, a mely automaticæ végzi a választójogi reform keresztülvitelét oly függetlenségi tábor egyedüli támasztékával, a mely eleve tisztán csak a választójogi reform programmjával került volna a Házba. Nem pedig mint ma a koalíciósprogrammal. Ez a szürke minisztérium már előre ledobta volna magáról a szabadelvű pártot, az alkotmánypártot és a néppártot, mint a melyekkel nem egyezkedett. (Számba vehető haladó-párti alakulásra pedig az akkori viszonyok között alig lehetett gondolni; a mi valamicske, ha ki is került volna, annak sem volt

volna egyéb programja, mint az általános választójog.) Míg így most kell ezen nagyobb izgalmak között keresztülmennünk egy »nagy« minisztérium alatt.

A szürke minisztérium alatt a választójogi reform kérdése körül önkényt, magától, tisztán kialakult volna az az új függetlenségi párt, a mely a *nép* függetlenségét, gazdasági és szociális erőinek függetlenítését, modern törekvéseit, ipari fellendülését, agrár fejlődését állította volna szembe Ausztriával és így a nemzetgazdasági érdekek függetlenítésére tört volna, mint a hogy modern állam csak erre törekedhetik. Míg most, koalíciós eredetből, koalíciós keretekben *egybe van gyömösölve mindazokkal az osztályparlamenti érdekekkel, a melyeket épen — akarva nem akarva — de kénytelen megdönteni a választójogi reformmal.* Így csak konvulziók között fordulhat ismét eredeti helyére a függetlenségi párt: a népben levő ellenzéknek a helyére, a mely ma az osztályparlament ellen áll. A koalíciós eredet, s az ebből eredő konvulziókat kerülte volna ki a függetlenségi és ma egyedül kormányképes párt a szürke minisztériummal. Kormányképessége pedig önkényt alakúit volna ki az által, hogy a választójogi reformmal az alkotmányjogi harcok helyett a nép gazdasági és szociális harcaira helyeződött volna a függetlenségi törekvések súlypontja. Míg ma a koalícióból kell kibontakoznia, s ez még egy óriási erőfeszítésbe kerül, izgalommal és az államtest zavaraival járó politikai erőfeszítésbe.

Meglátjuk, így történik-e? Ez az, a mi verifikálásra vár.

Méray-Horváth Károly.

A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS INDUKTÍV IGAZOLÁSA.

Oly kutatásról akarok olvasóinknak beszámolni, melyben én a történelmi materializmus induktív igazolását látom. Természetesen a Durkheimék szociológiai laboratóriumából jön, mert szinte kizárólag csak ott folyik ma a legszebb értelemben induktív, megfigyelő, kísérletező, összehasonlító munka, mely közel áll ahhoz, melyet a természettudós a kísérleti asztalon végez. A Durkheim-iskola munkájára és törekvéseire már többször volt alkalmam felhívni a magyar kutatók figyelmét. Rámutatva az iskola hibáira, egyben hangsúlyoztam, hogy Durkheim tanár és munkatársainak szelleme és módszere a szociológiában legközelebb áll az annyira sóvárgott természettudományi módszerhez s hogy mindaddig, míg az emberi társadalomnak végleges besorozása nem sikerül az anyag és a mozgás tudományába: azok a kik a természettudományok egységét komolyan veszik, nem tehetnek egyebet, mint azt, hogy — a társadalom *sui generis* realitásának alapulvétele mellett — pontos, türelmes, gondos és alapos felvételeket készítsenek a különböző társadalmi tények kölcsönhatásairól úgy a statika, mint a dinamika szempontjából. Ugyancsak rámutattam arra, hogy milyen csalókák és meddők azok a konstrukciók, melyek a társadalmi élet törvényszerűségeit az egyéni lélektan valamelyik tényéből akarják levezetni.

Tényleg a Durkheim-iskola hű maradt ezen programjához és már a kilencedik éve teszi közé a *L'année sociologique*-ot, mely szigorúan számúzve az *egyetlen alapelvből* való olykor ragyogó, de többnyire sekélyesen belletrista magyarázatokat s hallani sem akarva a *lois de l'imitation*-ról, a *loi de l'invention*-

ról, a *consciousness of kind*-ről, a *Bassenhampf*-ről s a közkeletű szociológia egyéb kincseiről: páratlanul gondos, a tények óriási tömegét felölelő, kritikus és módszeres vizsgálatok alapján kutatja a társadalmi összefüggéseket.¹

Ez a *par excellence* induktív, összehasonlító és kísérletező iskola eddigi munkáiban a történelmi materializmust is vissza-utasította, melyben csak a gyanús, metafizikai *en bloc-magyarázatok* egyikét látta, mert tudománytalanul egyszerűsítőnek tartott minden oly felfogást, mely egyetlen társadalmi jelenség-sorból akarja az összes többit levezetni. Valószínű, hogy Durkheimék véleménye a történelmi materializmusról még ma sem kedvezőbb: mégis — bármily különösen hangzik is — ez iskola legutolsó termékében, abban a nagyarányú tanulmányban, melyet M. Mauss és munkatársa M. H. Beuehat az eszkimó társadalmak monográfiájáról irtak,² én a történelmi materializmus induktív igazolását látom és ez az, a mit e dolgozatban kimutatni igyekszem.

E célból mindenekelőtt a kutatást és az eredményeit kell behatóan szemügyre vennünk.

* * *

Szerzők az eszkimó társadalmak társadalmi morfológiáját tették tanulmány tárgyává, értve ez alatt »azt a tudományt, mely — nemcsak a leírás, de a magyarázat céljából is — a társadalmak materiális substratumát tanulmányozza, vagyis a formát, melyet azok felvesznek a földön elhelyezkedve, a népesség térfogatát és sűrűségét, a módot, a hogyan az megoszlik, valamint ama dolgok összeségét, melyek a kollektív élet székhelyéül szolgálnak«. (39.) Ehhez a munkához az egész idevágó ethnográfiai irodalomnak a részletekbe menő kritikai feldolgozásával nyúlnak, behatóan mérlegelve minden egyes ténykörül-mény megbízhatóságát és bizonyító értékét.

Első sorban konstatálják, hogy az eszkimó társadalmak morfológiája szembeszökő eltéréseket mutat az évszakok szerint: *nyáron tökéletesen más, mint télen*. Mielőtt azonban a társa-

¹ V. ö. *A szociológia módszerei*. Huszadik Század. 1905. áprilisi sz. *Két szociológiai évkönyv*. Ib. 1905. júniusi szám. *A szociológia két iskolája*. Ib. 1905. augusztusi szám.

² *Essai sur les variations saisonnières des sociétés eskimos. Étude de morphologie sociale. L'année sociologique*. 1906. Alcan.

dalmi struktúra ezen saisonbeli változásait szemügyre vennék, azok általános morfológiáját igyekeznek meghatározni, vagyis a morfológiának azokat a képleteit, melyek télen-nyáron ugyanazok maradnak. »A mód, a hogyan az eszkimók a földhöz kapcsolódnak, amaz elemi csoportok száma, természete és nagysága, melyekből állanak, változatlan tényezők és ezen az állandó alapon állanak elő azok az időszaki változatok, melyeket később leírni és magyarázni fogunk.« (46—47.) Az eszkimók jelenleg az északi szélesség $78^{\circ} 8'$ (Grönland északnyugati partja) és $53^{\circ} 4'$ (a Hudson öböl felett) fokai között található. Labrador partján elmennek az 54-ik fokig és a Pacifikon egész az $56^{\circ} 44'$ északi szélességig. De ebből a rengeteg területből csak a partokat foglalják el. Az eszkimók kifejezetten parti népek. (Csupán Alaska néhány törzse lakik a szárazföld belsejében, de ezek is inkább a folyók tengerfelőli részén élnek.) Mindezen partszegélyeket merev sziklapartok alkotják, melyek számukra nem átmeneti utak, hanem lakhelyek. A törzs náluk nem valami határozott és állandó társadalmi egység, hanem inkább oly csoportozat, melyet bizonyos földrajzi körülmények tartanak össze és választanak el egyéb csoportoktól. A tulajdonképeni territoriális egység a *telep* (*settlement*), értve ez alatt »a házak csoportját, a sátorhelyek és tengeri és szárazföldi vadászterületek összeségét, melyek az egyének bizonyos számának birtokában vannak, valamint az utak s a csatornák rendszerét és a kikötőket, melyeket ezek az emberek használnak s a hol találkoznak.« (54.) Ez a telep a törzsszel szemben határozott és állandó jellegű. Ezek a telepek kevés számúak, nagy területre kiterjedők és egy telep csekély számú taggal bír. Így pl. a grönlandi Angmagssalik-fjordon 1883-ban mindössze 14 telep volt 413 lakossal. Közöttük a legnépesebbnek 58, a legkisebbnek 14 lakosa volt. A népesség létének bizonytalanságát mutatja, hogy ez a kis lakosság 1892-ben 293-ra szállt le halál vagy kivándorlás folytán; míg 1896-ban, egyetlen kedvező év és az európaiak végleges letelepedése számukat ugyanannyival felemeli. Igen jellemző az özvegyek feltűnő nagy száma, mely a halálos balesetek gyakoriságára vezethető vissza. Az eszkimók kizárólag vadászból és halászból élnek. Főtáplálékuk a foka, melyről azt mondják, hogy a hol foka található, ott eszkimónak is kell lenni. Madarak és az iramszarvas ritkábban található zsákmányok. E mellett a delfineket és a rozmárokot is vadászzák és az

őszszel még a cápákat is megtámadják. Az édesvízi és tengeri halak csak kevés élelmiszert nyújtanak. Egy eszkimócsoporthoz ennél fogva három dolog kell: télen és tavasszal szabad víz a fókavadászatra, avagy jéggel borított földterület; nyáron vadászterület és édes vízben való halászat. Ezen három feltétel szükségessége az, a mi az eszkimótelepeket szűk korlátok közé szorítja, mert kevés oly kedvező hely van, hol azokat feltalálják. A népesség száma is a dolgok által van meghatározva. A legészakibb amerikai parton pl. »oly exakt viszonyban áll a táplálékkal, hogy ez nem csökkenhet bármily kevéssel is a népesség számának érzékeny csökkenése nélkül. 1851-től 1881-ig a népesség felére szállott le; és ez a tetemes csökkenés onnan állott be, hogy a cápahalászat kevésbé gyümölcsöző lett az európai cápahalászok megjelenése óta.« (64—65.) Különben a társadalom maga igyekszik tagjai számát korlátozni, így: 1. különösen a női csecsemők meggyilkolása által; 2. a beteges gyermekek meggyilkolása által; 3. az aggok és betegek kitétele által; egyes törzseknél az özvegyek elhagyása által.

Ezen általános morfológiai felvétel után szerzők az időszaki morfológia megállapításához nyúlnak és konstatálják, hogy nyáron az eszkimók sátrak alatt laknak és ezek a sátrak szét vannak szórva: ellenben télen egymás mellé zsúfolt házakban élnek. A téli és a nyári lakás leírása valóságos mintája a természettudományi pontosságnak: így szokta a zoológus az általa tanulmányozott állat tartózkodási helyét leírni. Itt természetesen nem követhetjük szerzőket leírásaikban, hanem meg kell elégednünk a téli és a nyári lakás néhány jellemző vonásának kiemelésével. A nyári sátorban mindig egyetlen család lakik: egy férfi feleségével és meg nem házasodott gyermekeivel. Télen az egyszerű sátorból meglehetősen bonyolult konstrukciójú ház lesz, mely félig földalatti folyosóból és részekre osztott s lámpákkal ellátott padszerű fekhelyből áll. A padnak minden egyes része egy családnak felel meg és annak elő részén a családi lámpa van elhelyezve. Evvel az egész falat elfoglaló paddal szemben a két sarokban két kisebb pad van, mely a még nem házas serdülteknek, valamint azoknak a vendégeknek van fentartva, kiket a családi ágyba nem bocsátanak be. (Ezeket a házakat fából, cápacsontokból, kőből, néha hóból építik fel.) Látjuk ezekből, hogy míg a nyári

sátorban csak egy család lakik: addig a téli lakás — bár annak formái vidékek szerint változnak — rendszerint több családot foglal magában, melyeknek száma olykor tízre rúg. Érdekes, hogy a család által elfoglalt rész nagysága a házon belül független a család tagjainak számától. Mindegyik egyenlő nagyságú részt kap az ágy-padon. Az egyetlen egyénre leszállott család annyi helyet foglal el, mint a számos tagból álló család. Ezen egyéni házon kívül az eszkimóknak van egy más épületük is: a *kashim*, mely eszkimónyelven annyit jelent, az *én gyűlőhelyem*. A *kashim* egy megnagyobbított téli ház és az egész telepnek összejöveteli helyéül szolgál a közös szertartások végzésére. Alaskában a *kashim* különösen a férfiak háza, melyben a serdült férfiak alusznak, házasok és nőtlenek egyaránt. A téli évszakot — mint ezekből látható — szerfözlött nagy koncentráció jellemzi, mely közös családi lakásokon kívül, közös összejöveteli helyek felállítására vezetett.

A tél és a nyár ellentétét nemcsak az építkezés mikéntje, hanem a lakások elosztása is feltünteti. Télen a *társadalmi volumen*, vagyis a ténylegesen elfoglalt és felhasznált terület a minimumon van. Így pl. Angmagssalikban 120 mértföldes partszegélyen tizenhárom telep, tizenhárom ház veszi fel a vidék 392 lakosát; vagyis egy házra átlagban 30 ember esik. Általában egy téli állomás több, egymás mellé épített házból áll.

Nyáron a csoport eloszlása egész más. A tél sűrűségét egészen ellentétes jelenség váltja fel. Nemcsak hogy egy sátorban csak egy család van, hanem az egyes házak nagyon messze vannak egymástól.

Érdekes e tények alapján megfigyelni az eszkimóknál azt a két fogalmat, melyet Ratzel *földrajzi volumen*-nek és *elmebeli volumen*-nek nevezett el. Első alatt az illető társadalom által tényleg elfoglalt földrajzi kiterjedést értette, míg a második alatt azt a földrajzi kiterjedést, melynek elgondolására képes. Nos, már az eszkimók geográfiai kiterjedése meglepő, ha a nyáron elfoglalt terület népségét a törzs csekélységével összehasonlítják. De az eszkimók elmebeli volumenje pláne csodálatos: rendkívül távoli helyek geográfiai ismerete egyik nemzedékről a másikra száll, még olyanokra is, a kik sosem csináltak ilyen utakat.

* * *

Ezen időszaki változások okait keresve, a legtöbb utazó meglegedett azzal a magyarázattal, hogy a közös és csaknem földalatti ház jobban megtartja a meleget, hogy bizonyos szánni egyénnek együttléte elegendő a hőmérséklet emelésére, hogy több család csoportosulása a tüzelő anyagokban megtakarításokat eredményez.

Szerzők ezen magyarázatban csak az igazság egy részletét látják, míg e sajátosságos időszaki változás főokául a következő alapvető tényt jelölik meg: »Míg a nyár csaknem korlátlan mértékben kiterjeszti a vadász és a halászerületet: addig a tél azt a legszűkebb határok közé szorítja.¹ És ezt a váltakozást fejezi ki az összpontosulás és a szétszóródás ritmusa, melyen ez a morfológikus organizáció keresztül megy. A népesség összehúzódik és szétterjed, mint a vadászsákmány, A mozgás, mely a társadalmat igazgatja, a környező étellel egyidejű.« (95.) E fundamentális tény megállapításakor azonban szerzők gondosan hangsúlyozzák, hogy magának az építkezésnek mikéntjét nem pusztá technológiai megfontolások szabják meg; ellenkezőleg, nem egy konstrukció a célszerűséggel ellentétes s közelfekvő hasznosabb példákat nem utánoznak.

* * *

Ezen morfológiai megállapítások után szerzők azoknak hatásait vizsgálják meg a társadalom vallási és jogi életére — és tulajdonképpen itt kezdődik az, a mi bennünket közelebről érdekel. »Azt lehet mondani, hogy van nyári vallás és van téli vallás, vagy helyesebben nyáron nincs vallás.« (96.) Néhány családi szertartáson — főleg a születésre és a halálra vonatkozókon — kívül nincs semmi vallási élet: mindazok a míthoszok, melyek télen át az eszkimók lelkét betöltik, szunynyadnak. Elfeledték őket. »Az élet elvilágiasodik.« A varázslat is kivetkőzik szertartásos jellegéből és pusztá orvosi gyakorlat lesz. Ezzel ellentétben »a téli telep úgyszólván az állandó vallásos izgalom állapotában él. Ez az az időszak, a mikor a míthoszok nemzedékről-nemzedékre mennek át. A legkisebb esemény a varázslók, az *angekok*-ok többé-kevésbé ünnepélyes beavatkozását teszi szükségessé . . . Minden pillanatban

* Télen ugyanis a rozmárok és a főkák — ezen idény egyedüli vadász-állománya — a part bizonyos pontjain gyűlnek össze, mert ezek csak itt találhatóak fel nélkülözhetlen életfeltételeiket.

a nyilvános shamanizmus impozáns ülései folynak le, hogy elhárítsák az éhségeket, melyek a csoportot különösen márciustól ápriliséig fenyegetik, midőn a készletek eltűntek vagy rossz állapotban vannak és a vadállomány bizonytalan. Az egész telet úgy kell elképzelni, mint egy hosszú ünnepet«. (97.) Eladdig, hogy a csoport vallási öntudata a paroxizmus oly fokát éri el, hogy számos eszkimó társadalomban a vallási parancsok áthágásai ilyenkor különösen szigorú ellenőrzés tárgyai: minden kollektív nyomorúságot, a túlhosszú vihart, a vadállomány eltávozását, a jég alkalmatlan megtörését stb. valamely rituális tilalom megszegésének tulajdonítják. És ezt nyilvánosan be kell vallani, hogy hatásait enyhíteni lehessen. A nyilvános vallomás szokása jól fejezi ki azt a szentséget, mely az eszkimók téli társadalmi életét betölti.« (98.) Ez a téli vallásos élet nemcsak szerfelett intenzív, de határozottan kollektív is: nemcsak abban az értelemben, hogy sok egyén van együtt, hanem abban is, hogy az ünnepeket a csoport egységének tudata hatja át. »Ez az egység oly erős, hogy a kashim belsőjében a családok és az egyes házak egyedisége elenyészik; valamennyi elvész és egymástól megkülönböztetlenül olvad össze a társadalom ösztömegében. A kashimban tényleg az egyesek nem családok és házak szerint csoportosulnak, hanem ama még igen differenciálatlan társadalmi működések szerint, melyeket betöltenek.« (99.) Maguk a végzett szertartások is ezt a lelkiállapotot mutatják. Így az ú. n. *hólyagünnepély* sok közös tánc és ének után úgy végződik, hogy »a tengerbe dobják az összes tengeri állatok hólyagjait, melyeket az *egész csoport* az egész év folyamán megölt. Azok az állati lelkek, melyeket e hólyagok tartalmaznak, a rozmárok és a főkák nőstényeiben új életre fognak kelni. Így az egész téli telep az, mely egy közös szertartással folytonos továbbélését biztosítja. (99.)

Ez a közösségi érzés odáig megy, hogy — mint később látni fogjuk — átéli ünnepeket nemi kommunizmus kíséri.

A nyári és a téli évszak ez az ellentéte még az osztályozási fogalmakra is kiterjed: mindegyik évszak egy egész csoport lény és dolog megjelölésére szolgál. Azt lehet mondani, hogy a tél és a nyár fogalma olyan, mint két sark, melyek felé gravitál az eszkimók eszméinek egész rendszere.« (103.)

Nem kevésbé nyilvánvalók a két évszak, illetőleg a két morfológiai elrendeződés hatásai a jogi téren sem. »Van egy nyári jog és egy téli jog és a kettő visszahat egymásra.«

A családi jog nyáron többé kevésbé patriarchális. A főszerepet az atya, vagy mint az angolok mondják, a *provider* és a vadászkorban lévő fiúgyermekek viszik. Ők többek, mint a csoport főnökei; egyedüli támaszai. Ha ők eltűnnek, a család *teljes* elpusztulása szükségképp bekövetkezik; a gyermekek, ha még serdületlenek és ha nem fogadják be őket valamely más sátorba: halálra tétetnek ki . . . Az anya szerepe hasonlóan fontos; ő sem pusztulhat el az egész család elpusztulása nélkül. Vagyis a házaspár képezi a család alapelemét, akár a legmagasabb civilizációkban: a mely tény annál nevezetesebb, mert a házastársi kapocs rendkívül törékeny. (106.)

A nyári család ezeket a jellemvonásait kiegészíti a családfő hatalma, mely csaknem föltétlen.

»Egészen más a téli család joga. A nyári, oly határozottan individualizált család ekkor részben elvész egy sokkal nagyobb csoportban, valami *joint-family*-félében, mely a szláv Zadrugára emlékeztet és a mely a tulajdonképeni családi társadalmat alkotja: a csoport az, mely közösen foglalja el az *ighi*-t, a hosszú házat . . . » (107). Az együttlakás nemcsak gazdasági, nemcsak morális, de valami *sui generis* rokonságot létesít a ház lakói között. Így pl. a házasság tiltva van a ház lakói között: legalább is, ez a szabály. Vagyis valami sajátos testvériség van közöttük, mely vérfertőző jelleget ad ugyanazon *iglu* tagjai nemi egyesülésének. Mindennek megfelel, hogy a téli család organizációja egész más jellegű. Nincsen semmi patriarchális színezete. Főnök valaki nem a születésénél fogva lesz, hanem személyes tulajdonságainál fogva: rendszerint valamely öreg, jó vadász, vagy a jó vadász atyja, vagy valamely gazdag ember vagy varázsló.

De nemcsak az egyes ház, hanem maga a telep is sajátos egységet alkot. (110.) »A telep nem pusztán ház-halmazat, vagy kizárólag területi s politikai egység, hanem családi egység is egyszersmind.« A telep tagjait igen meleg rokonérzés fűzi össze, mely másutt ugyanazon klán különböző családjait szokta áthatni. A telep joga nem csupán az egyes házak jogainak összessége, hanem egy *sui generis* jog. Az eszkimók téli telepe tökéletesen megfelel a klán arab meghatározásának: *olyan hely a hol nincs vérboszú*. Még a nagyobb bűnök is csak erkölcsi

megtorlásban részesülnek. A büntető rendszernek ez a szerfeletti enyhesége bizonyítja a családi kapocsnak azt a valódiságát, mely az egész telepet egybefűzi.

»Ez a bensőség a legteljesebb ellentétben áll azzal az izoláltsággal, mely a szomszédos telepek között van. « (112.) Itt már a vérboszu is feltűnik. A telep tagjai közötti rokoni kapcsolatot az a szokás mutatja, hogy igen el van terjedve a téli évszakon át az asszonyok kicserélésének szokása. Az összes férfiak kicserélik olykor az összes asszonyokat. Ez a szokás rendszerint a kollektív ünnepélyek járuléka, melyek valóságos orgiákban végződnek. »Ebben a pillanatban a szűkebb család és a ház minden organizációja eltűnik a nemi viszonylatok rendes szabályozásával együtt; mindezek a részleges csoportok elenyésznek abban az összecsoportban, mely a telepet alkotja és a melynek mithikus organizációja, egyidőre helyreállítva, az összes többit elenyészteti. Azt lehetne mondani, hogy egy pillanatra, a klán egész alaptalanságával, elnyelte a családot. (114.) Látható ezekből, hogy az eszkimó-társadalom téli és nyári jogi struktúrája teljesen eltérő, úgy hogy — ha csak ezt nézné — azt hihetne az ember, hogy két külön társadalommal áll szemben.

* * *

Csak természetes, hogy a téli és a nyári morfológiának ez az ellentéte még kifejezettebb a vagyoni jog terén, mely azokkal sokkal közvetlenebb összefüggésben áll. Tényleg szerzők kimutatják, hogy nyáron a vagyoni jogi rend kifejezetten individuális. Egyéb köztulajdon nincs, mint a sátor, a sátor takarója és a szánka. Még a lámpa is inkább a nő tulajdonában van. A vadászszákmány azonban teljesen a családé és a vadász hazahozza, bármily messze is ejtette el és bármily éhes is legyen. A nyár ezen egyéni jellegű vagy legszűkebben vett családi vagyoni jogával szemben: télen messze kiterjedő kollektívizmus érvényesül. A hosszú ház az összes lakótársak tulajdona. A fogyasztási cikkek nem az egyes családok birtokában vannak, hanem az egész ház birtokában. A vadászszákmányt egyenlően osztják fel az összes lakók között. A nyári család magángazdasága tökéletesen megszűnik.

Ez a kommunizmus nemcsak a házban, de az egész telepen is jelentkezik: először is a föld fel nem osztott közös tulajdon; a kashim is közös tulajdonban van. A fogyasztási

kommunizmus itt is igen szembetűnő, még pedig számos törzsnél nem csupán az éhség idején.

Az ingó dolgokra vonatkozó, nyáron át oly kifejezett tulajdonjog a télen könnyen feledésbe megy. A kölcsönadott dolgot pl. nem lehet visszakövetelni; annak visszaadása tisztán a kölcsönvevő szabad akaratától függ.

Ez a kommunista vonás egyes vidékeken (pl. Labrador, Grönland) odáig megy, hogy általános szabály szerint egy-egy családnak csak korlátozott nagyságú vagyona lehet. Az ezen túlmenő vagyont a család a szegényeknek kiszolgáltatni köteles. Egyes vidékeken pl. a gazdag csak úgy maradhat gazdag, ha vagyonát időszakonként szétosztja.

»A télnek ez a gazdasági kommunizmusa nyilvánvalóan párhuzamos ugyanazon időszak nemi kommunizmusával s újabb bizonyítéka annak, hogy ez időszakban milyen magasfokú az eszkimó közösség morális egysége.« (121.)

* * *

Természetesen a nyári és a téli időszak eme jogi, morális és gazdasági ellentéte nem feltétlen: az egyik rendszer kihat a másikra és nyomokat hagy úgy a nyári, mint a téli berendezéseken és szokásokon.

Így pl. az egyes nyári család nem szűnik meg teljesen a hosszú téli házban sem, hanem a különböző családok megőrzik egyediségük egy részét.

Vagy pl. a gyermektelen párok vágyódásának gyermek után mi értelme sem volna, ha a téli kommunizmust ne követné a nyári izoláltság; mikor öreg napjaikra jó vadászról, haláluk után pedig lelkeik istápolójáról kell gondoskodni.

Viszont a téli család is kihat a nyárirra. A hosszú házban az eszkimó meztelenül él: ép úgy a sátor alatt, pedig hideg van. A szemérem mindig ismeretlen fogalom marad. Hasonlóképpen dacára az izolált és individuális nyári életnek: egy igen tág vendégjog létezik, emléke a tél intenzív kollektív életének.

Ebből a sovány vázlatból is talán fogalmat alkothatott magának az olvasó arról a gyakran szinte a pedánsáig menő pontosságról, mely ezt a dolgozatot áthatja s arról a kritikai szellemről, mely semmit sem fogad el »önként érthetőnek«, hanem mindig ténybeli összefüggéseket nyomoz.

Lássuk most már ennek a valóban induktív tanulmány-
nak következményeit és tanulságait. Még pedig halljuk előbb,
hogy szerzők miben látják vizsgálatuknak általános, speciális
kutatástárgyukat meghaladó, jelentőségét.

Először is a téli koncentrációt és a nyári szétszóródást
általános érvényű törvényszerűségnek vélik, mely a leg-
különbözőbb társadalmakban egy vagy más alakban kimutat-
ható volna, melynek megfelelné, hogy »az öngyilkosságok száma
— ez a városi termék — az ősz végétől júniusig növekedik,
míg a gyilkosságok száma — a mi falusi termék — a tavasz
kezdetétől a nyár végéig gyarapodik, hogy azután csökkenő
irányzatot vegyen fel«. (127.)

Szóval egy általános jellegű ritmikus törvénnyel állanánk
itt szemben, mely szerint »a társadalmi élet nem tartja fenn
magát ugyanezen a színvonalon az év különböző szakjaiban,
hanem a növekedő és csökkenő intenzitás egymásra következő
és szabályos szakain megy át, a nyugalom és a tevékenység,
a kiadás és az erőpótlás szakain«. (127.)

Ez a sejtelen bizonyára érdekes, de kevésbé bebizonyított,
azért nem állapodunk meg nála, hanem áttérünk a szerzők máso-
dik és főeredményére. Közöljük pedig ezt szó szerint: »Mint
módszertani szabályt állították fel, hogy a társadalmi élet
minden alakjában, erkölcsi, vallási, jogi stb. megnyilatkozásá-
ban, anyagi substratumának működése, hogy ezzel a substra-
tummal változik, vagyis az emberi csoportok tömegével, sűrű-
ségével, formájával és összetételével.¹ Mai napig sem volt ez a
hipotézis néhány fontos esetből levont bizonyíték nélkül. Így
pl. sikerült kimutatni, hogy a büntető és a polgári jog fejlődése
miként volt funkciója a társadalmak morfológikus típusának,²
hogy az egyéni hiedelmek hogyan fejlődtek vagy hogyan gyön-
gültek a családi, a vallási, a politikai csoportozatok integrá-
ciójának és desintegrációjának megfelelően,³ hogy az alacsonyabb-
rendű törzsek értelmisége hogy tükrözi vissza közvetlenül azok
anatómiai összetételét.⁴ De azok a megfigyelések és összehason-
lítások, melyeken e különböző törvények alapultak mindig kéte-

¹ Durkheim: *Régies de la méthode sociologique*.

² Durkheim: *Division du Travail social*.

³ Durkheim: *Le suicide*.

⁴ Mauss et Durkheim: *Essai sur antiques formes primitive» de classi-
fication. Année Sociol. t. VI.*

lyeket hagytak maguk után, melyek *a fortiori* kiterjedtek arra az általános alapelvre, melyet első sorban felállítottunk. Mert a morfológiai változásokkal egyidejűleg más rendűek is előfordulhattak — a megfigyelő által észrevétlenül — még pedig olyanok, a melyektől az észlelt tünetmények függtek. Ezzel szemben az eszkimó-társadalmak egy oly tapasztalat ritka példáját nyújtják, melyet Bacon döntőnek (crucial) nevezett volna. Tényleg náluk abban a pillanatban, melyben a csoport alakja megváltozik: egyszerre megváltozik a vallás, a jog és az erkölcs is. És ez a tapasztalat, mely ép oly határozott és pontos, mintha valamely laboratóriumban történt volna, minden évben megismétlődik abszolút változatlanossággal. Azt lehet tehát ezentúl mondani, hogy itt relatíve bebizonyított szociológiai tétellel állunk szemben és így ez a dolgozat legalább is módszertani előnnyel járt, kimutatva, hogy egyetlen határozott esetnek elemzése hogyan lehet elégséges — jobban mint egy csomó megfigyelés vagy végnélküli dedukciók — egy szerfelett általános törvény bebizonyítására.« (129, 130.)

* * *

Eddig szerzőink. Vagyis vizsgálódásukkal bebizonyítva látják mesterüknek, Durkheimnak módszertani alapelvét.

De mi nem állapodhatunk itt meg. Mert mit mond ez, a módszertani alapelv? Azt, hogy a társadalom minden életműködése morfológiájától függ, *anyagi substrátumának változásától*, első sorban, mint Durkheim magyarázza, a népesség számától és a közlekedési eszközök állapotától.

Most az anyagi termelés rendje és mikéntje idesorozandó-e, avagy azokhoz az életműködésekhez, melyeket a társadalmi morfológia határoz meg? Azt hiszem nem lehet kétséges, hogy ide, mert pl. a népesség elhelyezkedését első sorban a környezet gazdasági lehetőségei és a technológia állapota határozzák meg. Hisz ép Maussék »döntő bizonyítékukban« kimutatták, hogy a vadállomány koncentrációja és szétszóródása, az eszkimó-technológia adott állapota mellett, idézi elő azt a társadalmi koncentrációt és szétszóródást, mely az összes többi társadalmi életjelenség változásának alapoka. Ugyanaz a »döntő bizonyíték« tanúsítja azt is, hogy maga a népesség száma »oly exakt viszonyban áll a táplálékkal, hogy ez nem csökkenhet, bármily kevéssel is, a népesség számának érzékeny csökkenése nélkül.«

Mit jelent ez mást, ha nem azt, hogy a gazdasági rend s mikéntje nemcsak befoglalandók a morfológikus okok közé — úgy látszanék — ezen morfológikus okok között primär fontosságnak. Azt hiszem, fölösleges bővebben bizonyítgatnom, hogy ezzel a megállapítással nemcsak a történelmi materializmushoz jutottunk el, hanem, hogy az ily értelemben kibővített durkheimi tétel *maga a történelmi materializmus*, mert hisz az iskola minden hivatott képviselője ma már teljesen egyetért abban, hogy a társadalmi élet materialisztikus magyarázatában az anyagnak nevezhető tényezők összessége tekintetbe veendő s az egész iskola lényege csupán csak az, hogy *első sorban* ne az anyagi substratumot magyarázzuk az ideológiából, hanem az ideológiát az anyagi substratumból.

Ezért merem állítani, hogy a történelmi materializmus a vele ellenséges Durkheim-iskola eme legújabb érdemes termékében induktív igazolásra talált.

Jászi Oszkár.

„ÖT PERCENT ÉS EMBERSZERETET.*

— A MI MUNKÁSLAKÁS-KÉRDÉSÜNK. —

Sokféle bajban sínylő társadalmunknak egyik régi és nagy nyavalyája, a főváros lakás nyomorúsága, a közel múlt napokban akut tünetekkel jelentkezett. Minden különösebb közvetlen ok nélkül széles körű hullámokban lépett fel a türelmetlen elégedetlenség és részint igen népes gyűléseken, részint utcai plakátokon, hírlapokban, röpiratokban, sőt értékes tudományos könyvekben élénk tárult székesfővárosunknak ínséges lakásügye. Eleintén egyes bérszerződéseknek abnormitásai, a háziuraknak és a házmestereknek embertelenségei kerültek a nyilvánosság keresttüzébe: csakhamar azonban a kérdésnek gazdasági, közegészségügyi és közerkölcsiségi vonatkozásaira fordult a közfigyelem és az első fölháborodások izgalmaival valóságos szociálpolitikai tette készség váltotta fel. Legutóbb már a székesfőváros tanácsa foglalkozott a szükséges intézkedéseknek egy egész sorozatával s ha ezek közül csak néhány általánosabb érvényességű követelményt sikerülne is megvalósítanunk: már ezzel tetemes javulást biztosíthatnánk a lakásínség terén.

Mi hivatásunkhoz híven tárgyias figyelemmel vizsgáljuk meg a szőnyegre került kérdést és aztán megfogalmazzuk a magunk szociális szempontjából azokat a javaslatokat, a melyek a főváros lakásmezéiáin a leggyökeresebben és a leggazdaságosabban segíthetnek. E munkánkban nagy könnyebbségünkre szolgál két érdekes könyv; mindkettő a mi aktuális tárgyunkkal foglalkozik, ezek ismertetésével kezdjük mondandóinkat.

I.

Ferenczi Imre: A munkáslakás-kérdés különös tekintettel Budapestre. Budapest, 1906. Kilián Frigyes utóda. Ára 4.— K. X+176. lap.

A magyar szociálpolitikai irodalomnak nyeresége e könyv. Bevezetésében reámutat arra a tényre, hogy az utóbbi évek szakadatlan bérharcai nem annyira a munkaadó és munkás között lábrakapott *személyes* ellentéteknek, hanem inkább az állandó *drágulásnak* szükségszerű következményei; és épen e szempontból a városi kislakások kérdését az ipari érdekharcok egyik oka gyanánt fogja fel.

A lakáskérdésnek elhanyagolásáról kimutatja, hogy az nemcsak az osztályellentétek kiélesítésére, hanem iparunk fejlődésének is kárára szolgál. A budapesti kereskedelmi és iparkamara már 1870—75. évi jelentésében rámutatott e visszás állapotra; a főváros törvényhatósága pedig 1881-ben Neményi Ambrus indítványára bizottságot küldött ki a lakásviszonyok tanulmányozására és javítására. A bizottság javaslatait a közgyűlés 1885-ben fogadta el s annak szabályrendeleti részét a belügyminiszter 1892 végén láttamozta s így csak 12 évvel azután léphetett életbe, mint a mikor szükség lett volna rá. Természetes volt tehát, hogy ez az idejét múlta intézkedés nem felelt meg a kitűzött célnak, úgy hogy a főváros már 1897-ben maga óhajtott olcsó munkáslakások építésével foglalkozni. A pénzügyminiszter a fővárosnak ez ügyben hozzá intézett fölterjesztése alkalmából a munkás-lakóházak kérdésére vonatkozó törvényhozási intézkedést ígért: e reformtörvény azonban mind a mai napig nincs meg.

Ha e halogató nembánomsággal szembeállítjuk azt, hogy a mi teljes tétlenkedésünk hosszú ideje alatt Európaszerte majd mindenütt külön törvények, központi hatóságok keletkeztek, nemzeti és nemzetközi kongresszusokat és kiállításokat tartottak, könyvtárra menő irodalmat adtak ki a lakásügy gondozása érdekében: akkor méltán igazat kell adnunk a szerzőnek, a midőn nyomatékosan és sürgősen kívánja a lakáskérdés számára a közfigyelmet.

Könyvének első részében fővárosunk lakásállapotait írja le összehasonlító statisztikai módszerrel.

Munkásháztartások budgetivel igazolja, hogy Budapesten a munkásosztály jövedelmének közel egyharmadát fordítja ház-

bérre, holott ezzel szemben Angliában ez a hányad a jövedelemnek csak $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{7}$ részét teszi ki; a lipcsei statisztikai hivatal 1900. évi fölvételei szerint pedig már az 1.100 márkás jövedelmű munkásnál is csak 23%-ig emelkedik, a 2.000 márka fizetésnél azonban már 19%-ra száll s azonfelül egyre apad. Ez más szóval azt jelenti, hogy a budapesti munkás tetemesen drágábban lakik, mint az angol, vagy a német munkás, a bécsi munkáshoz képest pedig már 13 évvel ezelőtt is 28%-kal többet fizetett a lakásáért és azóta csak rosszabbodott az állapota.

A főváros építkezése már 1870 óta nem tartott lépést a lakosság szaporodásával, úgy, hogy részint a lakáskínálat viszonylagos csökkenése, részint pedig az emelkedő irányzatú házbérek a lakások zsúfoltságát évről-évre fokozták. E kettős ok káros következménye az, hogy a főváros lakosságából egy-egy szobában

34·1% él	1—3-admagával
29·6% »	4—5 »
36·3% »	többedmagával,

vagyis Budapest lakosságának több mint $\frac{1}{3}$ él aggasztóan rossz, egészségtelenül zsúfolt lakásokban. Tetemesen rontja azonban ezt az állapotot még az, hogy épen a kis lakások majdnem kivétel nélkül apró és eldugott fekvésű szobákból állanak.

Budapesten az összes lakásoknak 82,7-e egy-két szobás lakás; Berlinben ellenben, jóllehet ennek tetemesen nagyobb a proletár népessége, mégis csak 76,5%-ra megy az egy-két szobás lakások száma. Ha tehát a kis lakások viszonylagosan nagy számát és a lakások zsúfoltságának adatait egybevetjük: kitűnik, hogy fővárosunk lakásviszonyai sokkal aggasztóbbak.

Különösen elszomorító a statisztikának az az adata, hogy e kedvezőtlen lakásviszonyok, ellentétben a nyugati nagy városokkal, nálunk évről-évre rosszabbodtak; így zsúfoltan lakott

1881-ben a lakoságnak	31,9%-a
1891 » » »	31,6%-a
1901 » » »	36,3%-a

abszolút számokban ez azt jelenti, hogy húsz év alatt a zsúfolt lakásokban élők száma 14.000-rel emelkedett.

A lakásépítés általános hanyatlását tünteti k fel a következő számok:

1897. évben épült	22.738 szoba
1898. » »	24.189 »
1899. » »	24.123 »
1900. » »	10.208 »
1901. » »	6.028 »
1902. » »	4.233 »
1903. » »	3.723 »
1904. » »	5.917 »

A kis lakások viszonylagos száma pedig a következő sajnálatos csökkenést mutatja:

1880-ban az egy szobás lakások száma	62%
1890 »	61,7%
1898 »	52,1%
1899 »	44,9%
1900 »	47,3%
1901 »	41%
1902 »	37,1%
1903 »	44,1%
1904 »	33,7%

és mivel a kétszobás lakások száma ugyanezen idő alatt szintén nem emelkedett: megállapíthatjuk, hogy a munkásnép lakásai az utóbbi hét év alatt 17,5% számbeli csökkenést szenvedtek.

A lakásviszonyoknak eme folytonos rosszabbodása első-sorban az üres lakások számának rohamos csökkenését vonta maga után; így

1898. évben volt	3084 üres lakás
1899. » »	4826 » »
1900. » »	4787 » »
1901. » »	3783 » »
1902. » »	2620 » »
1903. » »	1271 » »
1904. » »	678 » »
1905. » »	284 » »

További káros következménye e viszonyoknak az, hogy a fővárosból ezer meg ezer ember települ ki a szomszédos községekbe; Thirring Gusztáv, ez a kiválóan gondos és óvatos tudós, 30—40 ezer leiekre becsüli az utolsó öt év alatt a szomszéd községekbe áttelepült budapestiek számát.

A lakásdrágaságnak egyik legkárosabb következménye azonban az, hogy kérlelhetetlenül vonja maga után az albérlők és ágyrajárók számának növekedését; a legutóbbi népszámlálás adatai szerint volt a fővárosban

ágyrajáró	35.000
albérlő.....	50.330
a mester családjában élő segéd	8.428
s így összesen	<u>93.758</u>

olyan felnőtt egyén él a mi virágzó, gazdag fővárosunkban, a kinek sem szobája, sem bútora, de még csak saját ágya sincs.

És ez a megrendítő nyomorúság nemcsak az ágyrajárókra nézve szerencsétlenség, hanem szerfölött kártékony veszedelem azokra a szegény emberekre nézve is, a kik ágyrajárókat kénytelenek lakásukban tartani. Az idegen elemek kizárják a családi életnek minden meghittségét és bensőségét; akadályozzák a szülőknek a gyermekekkel való háborítatlan érintkezését, ezek oktatását és nevelését. Sokszor a családban élő idegen példájával, beszédével egyenes mételyévé ralik az egész családnak. A tisztátalanság s a fertőzés veszélyei mindezekon felül még elviselhetlenebbé teszik az ágyrajarást mind a két félre nézve.

Dr. Farkas Jenő orvos, belügymin. közegészségügyi felügyelő írja az ilyen lakásokról: »Bútorzat az ilyen lakásokban jóformán nincs is; minden talpalatnyi térre szükség van a fekvő emberek számára. A falak mellett három-négy nyoszolya, a melynek szalmazsákja egy-egy család, férj, feleség, gyermekek számára szolgál lakóhelyül. A földön ember ember mellett fekszik. Férfiak, nők vegyesen. Tisztaságról természetesen szó sem lehet. A gyári vagy a napszámos munka fáradtsága után ide megtérő munkás még csak pihenést sem talál e zugokban. Emberi örömök azok számára, a kik így élnek, nincsenek. Családi életéről szó sem lehet. Az eliszákosodás, az erkölcsi elaljasodás lejtőjén nem állhat meg az, a kit a nyomorúsága ilyen viszonyok közé helyezett. Még ennél is nagyobb nyomorban tengődik a fővárosi munkások egy része. Számosan vannak, a kik napi munkájuk végeztével azt sem tudják, hogy hol fogják áthúzni az éjt. A társadalom számára ezek az emberek menthetetlenül el vannak veszve. Emberfölötti önmegtágadást és erényt kellene feltételezni róluk, ha azt akarnók kívánni tőlük, hogy a társadalmi és állami rendnek csak békés tűrői legyenek. «

E nagy lakásnyomor következménye nagyrészt a pálinka-mérések és a lebukorcsmák fényes virágzása, a tuberkulózisnak, a tífusznak és a bujakórnak terjedése, a gyermekhalandóság emelkedése és a »hungara« nevű kiviteli cikk állandó nagy készlete.

Ezek szerint szerzőnk könyvének első fejezetében a következő tételeket állapította meg:

1. *a kis lakásokat zsúfoltan lakják, a mi társadalmi, egészségi és erkölcsi károkat okoz;*
2. *a lakások túlságosan drágák;*
3. *nagy hiány mutatkozik a munkásnépnek megfelelő lakásokban.*

A könyv második fejezete a lakásreform sürgősségét igazolván, kimutatja, hogy a lakások zsúfoltságát és a többi lakásbajokat rendőri intézkedésekkel nem lehet megszüntetni. Röviden, de tárgyiasan fejtegeti a házbérek alakulását a szabad versenyű lakáspiacon s azután a telekspekuláció szerepét világítja meg. Igen érdekesek e fejezetnek azok a részei, a melyek a városrendezés hibáinak és az építési rendszabályok tévedéseinek következményeivel foglalkoznak. Kimutatja, hogy részint a municípiumok hiúsága, részint azok takarékoskodása olyan közigazgatási rendszabályokra vezettek, a melyek mellett még a városok külső kerületeiben is magas bérkaszárnnyák emelkedtek, holott elégséges szabad területet kaptak volna az alacsonyabb építkezés számára is. Gondosan ismerteti szerzőnk az egymással ellenkező véleményeket s érdekesen szembe állítja a manchesterizmusnak és az ortodox-marxizmusnak homlokegyenest ellenkező érveléseit, a melyekkel mindkét gazdaságfilozófiai felfogás megegyezően azt a tételt vitatja, hogy a mai társadalomban a lakásszükség megszüntetésére semmit sem kell, sőt semmit sem lehet tenni. A manchesterizmus t. i. azt állítván, hogy az u. n. korlátlan gazdasági szabadság mai állapotában az egyetemes hatású szabad verseny a maga automatikus gazdasági törvényei szerint megvalósítja a lakáspiacon is mindazt, a mi az adott konjunktúrák között gazdaságilag lehetséges; e felfogás szerint minden állami, közhatósági, vagy társadalmi kollektív beavatkozás felesleges volna és meddő maradna, legfeljebb káros zavarokkal ronthatná a piac mai állapotát, mert a szabad verseny hatalmas törvényeit működésükben sem támogatni nem szükséges, sem gátolni nem lehetséges. Az ortodox marxizmus viszont a lakásnyomort a mai polgári társadalom szükségképeni

következményének állítván, azt vitatja, hogy a lakásszükség csak akkor szüntethető meg, ha az egész társadalmi rendet, a melyből származik, alapostól megváltoztatjuk.

Szerzőnk azután kimutatja, hogy úgy a manchesterizmusnak amaz optimizmusa, mint a marxista szocializmusnak eme pesszimiztikus felfogása ugyanazon egy forrásból, t. i. a korlátlan szabad verseny elvéből meríti összes érveit. Kimutatván azonban azt is, hogy a kultúrállamokban úgy a munkásság, mint az állami és a községi hatóságok már igen sokszor nagyon üdvös eredményekkel avatkoztak bele »a gazdasági erők szabad játékába«: igazat ad a liberális szocializmus ama reményeinek, hogy a munkáslakások ügyében a munkásság kollektív tevékenysége, akár az államnak és a községeknek segedelmével, akár e nélkül, tetemes javulást biztosíthat már a mai társadalmi rend keretei között is.

A könyv III. fejezete a legterjedelmesebb, foglalkozik a közhatalom tevékenységének ismertetésével. Leírja az *angliai* nagy lakásnyomort, aztán az angol egészségügyi és lakásügyi törvényalkotásokat. Részletesen ismerteti az angol helyhatóságok munkásház építkezéseit s különösen a cottageszerzés előmozdítását. Igen jellemző az angolokra nézve a helyi hatóságoknak és a társadalomnak kitartó, energikus és összevágó tevékenysége, a melylyel úgy a nagyvárosi munkásbérházak, mint a munkás-szállók és cottage-telepek létesítése körül egyaránt szép eredményeket értek el.

Franciaországban még előbb, (1850-ben) de szintén az egészségtelen lakások ellenőrzésével és javíttatásával kezdődött a lakásügyi reform; mivel azonban a kislakások építésének előmozdítására vonatkozó törvényhozási intézkedések csak szerény keretekben hajtottak végre, azért megfelelő eredményeket mind a mai napig nem mutathat fel Franciaország. Különösen a társadalom közreműködése fogyatékosabb itt, mint Angliában, de az államnak és a községeknek jogilag, közigazgatásilag és pénzügyileg nagy hatáskörük van a lakásügy terén.

Hollandiában 1903-ban alkottak egy messzeható lakásügyi törvényt, mely államkölcsonnek és kisajátításnak jogát biztosítja az olyan lakás-építő társaságoknak, a melyek legfeljebb 4% osztalékot fizethetnek tagjaiknak. A törvény eredményei ily rövid idő alatt még nem ítélték meg.

Belgium 1889. évi törvénye volt a francia »Loi relative aux habitations à bon marché«-nek mintaképe; közös alapfel-

fogása mindkét törvénynek az, hogy a lakásügyet hitelkérdésnek tekintik és a közhitelezés szervéül egy-egy központi pénztárt jelölnek ki. A belga törvény eddig egyike a legsikeresebb törvényhozási alkotásoknak.

Németországban úgy a lakásviszonyok javítása, mint az új olcsó lakások építése az egyes államok és községek hatáskörébe tartozik, maga a birodalom csak a munkás-biztosító intézetek útján nyújtott hitel és szavatosság által járul hozzá a munkás-lakásügy javításához. Az egyes államok nagyszámú lakásügyi törvényei közül kiválnak 1. a *hesseni* 1902. évi lakástörvény, a mely egyfelől a lakásfelügyeletet szervezi, másfelől hatalmas állami reálhitel-szervezetet létesít olcsó, kis lakások folytonos szaporítására; 2. a *poroszországi* 1904. lakástörvényjavaslat, a mely szervezi a lakásfelügyeletet, korlátozza a házspekulációt, helyes építési rendtartásokat létesít s végül a csatornázási illetekknél, vízdíjaknál, építési járulékoknál s az adózásnál kedvezményeket nyújt a kislakást építők számára. A javaslat gyengéje az, hogy az építési tőke megszerzéséhez nem nyújt segédelmet. A rajnai és a délnémet városok helyes telekpolitikájukkal, kedvezményeikkel, kölcsöneikkel segítik a közhasznú építkezéseket, sok német város pedig saját költségén is épít munkás-házakat.

Olaszországban az 1903. törvény a kis munkáslakások számára adó- és illeték-kedvezményeket biztosít; ezen kívül pedig az olasz városok nagyon olcsó, vagy ingyenesen nyújtásával, pénzadományokkal s az építési kölcsön közvetítésével és szavatolásával támogatják a munkáslakások építőit, sőt néhány város maga is épített olcsó kislakásokat.

Ausztriában az új 1902. törvény 24 évi teljes házbéradómentességet és illetékmentességet biztosít az egészséges és olcsó munkáslakások építésénél. A törvény megkülönbözteti a családi házakat, a legényotthonokat, a háló- és szállóházakat, végül a jóléti épületeket; eltiltja az ágyrajárást és az albérletet. A befektetett tőkék maximális hozadékát megállapítja a törvény. A kedvezmények csak oly házak után adható meg, a melyeknek lakói legalább $\frac{3}{4}$ részben munkások. És ez az utóbbi rendelkezés nagy akadálya a törvény általánosabb hatásának, mert » magánvállalkozók és a gyárosok pl. munkanélküliség, vagy bojkott, stb. eseteiben kénytelenek nem munkásokat is befogadni a lakásaikba s ilyenkor a törvény értelmében az évek során át élvezett kedvezményeket vissza kell szolgáltatniuk.

Hazánkban semmiféle törvényes rendelkezés nem mozdította elő a lakásreform ügyét, sőt nem egy állami intézkedés egyenesen akadályozta még a természetes javulás menetét is. Így pl. Budapest törvényhatóságának 1885. évi szabályrendeletének 2. pontja a munkáslakások számára az első 15 évre teljes, a második 15 évre pedig részleges községi adómentességet kívánt volna biztosítani, megtiltván egyúttal a pincében lakást és az albérlők befogadását. A belügyminiszter azonban éppen ezt a 2. szakaszt nem hagyta jóvá és ezzel elmaradt az az egyetlen intézkedés, a mely a kis lakások építésére serkentette volna a vállalkozást. A főváros ezután csupán az 1886. és 1892. évi kolerajárványok riasztó hatásai alatt szánta el magát a tíz *szükség-barakk* fölállítására, a melyekről a közegészségügyi és demográfiai kongresszus egyik vendége, egy angol író, 1895-ben a »Lancet« című angol lapban a következőképpen nyilatkozott: »Budapesten, különösen a pesti részen, számos hatalmas épület van széles és hosszú utcák mentén. A magyar főváros közel szomszédságában vagyonos urak lagnak gyönyörű birtokaikon. A nemzetközi higiéniai és demográfiai kongresszus tagjainak, a kik közelebb a városban időztek, a szép középületeket, különböző intézeteket, iskolákat, színházakat stb. megmutatták s a főváros közelében lakó főnemeselek fejedelmi vendéglátásban részesítették őket. Mindez nagyon szép és kedves dolog, de a kongresszusra talán a közegészségügyi reformok iránt komolyan érdeklődő emberek gyűltek össze. A magyarokban igen erős nemzeti érzés van, de az könnyen sovinizmussá fajul. Így mindazt, a mi a magyar nemzetre dicséretesnek látszó dolog volt, büszkén mutogatták a kongresszus tagjainak.Ügylátszik azonban arra nem is gondoltak, hogy a közegészségügy alapelveire is tekintettel legyenek. Midőn ott állottam e nyomorult városi épületek előtt, a moslékkal öntözött talajon, s védekezniem kellett a nyílt árnyékszék undorító bűze ellen, lehetetlen volt, hogy eszembe ne jussanak a londoni grófsági tanács által a Parker-streeten épített mintaszerű közös lakások. Ha a város nem képes többre, mint hogy ilyen fabarakkokban öt krajcáros díjért közös ágyakra fektesse a szegényeket, jobb, ha semmit sem tesz. Ennek a helynek a megtekintése elég ahhoz, hogy meggyőződjék arról, hogy Budapest hatóságainak fogalma sincs arról, hogy a szegények lakásait illetőleg minő kötelezettségei vannak.« (Id. Farkas Jenő, Munkái 162. 1. és köv.)

Hogy pedig a székesfőváros adminisztrációjának e jóléti intézményét teljes világításban lássuk, idézzük dr. Gerlóczy Zsigmondnak azt az adatát, hogy e szükséglakások 144.000 K. építési tőkéje 6—7%-ot jövedelmez.

Méltó párja ezeknek a Kén-utcai négy fővárosi mintamunkásház; ezek egyenként 24 lakást tartalmaznak, egy-egy lakás egy szobából és konyhából áll, évi bére 196 K. Szerzőnk e munkás háztelepről a következőket írja: »Ha valaki azt akarja tanulmányozni, milyenek nem szabad egy városi mintamunkásháztelepnek lennie, annak melegen ajánlható, hogy keresse föl a fővárosnak egyenesen az ú. n. »büzös gyárnegyed« közvetlen közelébe épített munkásházait. A külsőleg nem épen csín és célszerűség nélkül épült pavillonszerű épületek belsejében itt-ott mintaszerű túlsúfoltságot, példás piszkosságot fog találni. Az árnyékszékek kis száma és elmaradott szerkezete, a rongálmányok javításának elmulasztása hamar rá fogja vezetni a bajok okára is. A város már eleve kelletlenül építette és a legridegebb üzleti szempotból kezeli e telepet.«

Többi hazai városaink közül Pozsonynak, Hódmezővásárhelynek és Győrnek kisebb terjedelmű tevékenységét említi fel a szerző.

A könyvnek e legterjedelmesebb fejezetében a szerző kimutatja, hogy a közhatósági támogatás a közhasznú építkezés terén a következő négy módon történhetik:

- a) kis lakások építése közhatósági kezelésben;
- b) telek és tőkeadományozás;
- c) hitel nyújtása, vagy közvetítése;
- d) adó, illeték és egyéb kedvezmények nyújtása.

A következő negyedik fejezet a munkaadóknak és egyes alapítványoknak, az ötödik fejezet pedig a közhasznú lakásépítő egyesületeknek tevékenységét ismerteti. Bennünket sokkal inkább érdekel az utóbbi fejezet, mert a míg a munkaadóknak és az alapítványoknak szórványos közreműködése sohasem tudja a munkáslakások kérdését megoldani, addig a közhasznú lakásépítő egyesületek a megfelelő közhatósági támogatás és a társadalmi kooperáció mellett teljesen alkalmasak a kérdés gyökeres és széleskörű megoldására. A munkaadók beavatkozásainál, ha eredetileg nem is, de később a bérharcok idején nagyon könnyen harci fegyverré válhat vagy az egyik, vagy a másik félnek kezében a munkáslakásokra vonatkozó szerződés; az alapítványoknál pedig egyfelől a jótékonykodás destruktív

hatása, másfelől az önsegély mellőzése veszélyeztetik a kívánatos eredményeket. Szerzőnk adatai is azt igazolják, hogy a munkaadóknak és az alapítványoknak e téren nem sikerült kielégítő eredményeket elérniök.

Ellenben az olyan egyesületek, a melyek vagy egyáltalában nem tartanak számot nyereségre, vagy csak előre meghatározott magasságú nyereséget élvezhetnek, ezek az olcsó munkáslakások előállítására a leghasznosabb és a legáltalánosabb tevékenységet folytathatják. Konkrét példái ennek a németországi, angliai, franciaországi és az amerikai eredmények, a melyeket szerző könyvében részletesen ismertet. Az ilyen egyesületek jogi szerkezetükre nézve vagy egészen személytelen tőkeegyesülések (részvénytársaságok, a melyek rendszeresen nem az érdekeltek által létesítettek), vagy pedig szövetkezetek; működésük iránya szerint viszont lehetnek olyanok, a melyek bérbeadásra, vagy eladásra, vagy pedig mind a két célra építkeznek és pedig e célok szerint foglalkozhatnak kis családi házaknak, illetőleg nagy bércaszárnyáknak építésével.

A hátralévő két fejezetben a szociálpolitikus konkrét javaslataival találkozunk. Mindenekelőtt megvizsgálja a családi házak és bércaszárnyák felől folytatott hosszú vitát és igen helyesen megállapítja, hogy ezt a kérdést elvi alapon eldönteni egyáltalában nem lehet, hanem minden egyes adott esetben az építkezési konjunktúrák, a közlekedési viszonyok és a munkaerőpiac föltételei szerint kell azt eldönteni, vajjon melyik építkezési rendszert válasszuk.

A kis lakások építésének törvényes előmozdítására szerzőnk a következőket tartja szükségesnek:

1. *adópolitikai reformokat*; adómentesség, betterment adózás, épületelek-adó;
2. *építési hitelkezdmények*; jótékony alapítványok, állami alapok, községi kölcsönök nyújtása és községi jótállás a hiányzó építési tőkékért;
3. *telepkezdmények* és a modern városfejlesztés program-szerű keresztülvitele;
4. *állami és községi munkásházak*, részint követendő minták gyanánt, részint pedig a lakáspiac aktív befolyásolására.

Végül igen részletes ismertetését adja a szerző néhány európai nagyváros közlekedésügyi szociálpolitikájának és egy rövid szakaszban foglalkozik a lakásfelügyelet kérdésével.

A fentebbiekben tőlünk telhető részletességgel beszámoltunk e jó könyvnek gazdag tartalmáról; örömmel ismételjük róla elismerő véleményünket, megtoldván ezt azzal, hogy a könyv értékét sokszorosán fokozza épen nálunk e kérdésnek szomorú alkalmosságára.

II.

Forbát Imre dr.: A lakáskérdés és Budapest jövője. Budapest, 1906. Grill Károly kiadása. Ára 3 K. 141 lap.

Széles európai látókörrrel, meglehetősen nehézkes, rossz magyar nyelven megírott, alapos könyv. A lakáskérdésnek reánk nézve épen most aktuális részletem kívül kiterjed a főváros pénzügyi helyzetének, közéletének kritikájára; foglalkozik ezenkívül néhány közigazgatási részletkérdéssel és összefoglalásul hézagos községi programponthoz nyújt.

A könyv tartalmának némi lazasága dacára igen érdekes. Az adatoknak némely csoportosítása és a szerzőnek szerencsés szempontjai sok hasznos megfigyelésre vezetnek bennünket.

Legértékesebbeknek ítéljük a lakáskérdésre vonatkozó részleteket, a melyek a városszabályozási fejezetekkel együtt a könyvnek több mint $\frac{2}{3}$ részét teszik.

Leírván a budapesti lakásviszonyokat, programul adja a következő három tételt:

1. szaporítsuk az egészséges kis lakások számát;
2. csökkentjük azok bérét;
3. vegyük fel a legélesebb harcot a bérkaszánya-rendszer ellen.

Különösen érdekes a III. és a IV. fejezet, a melyekben kimutatja, hogy a lakásínséget és a béremelkedést a főváros hibás szabályozási terve és helytelen telekpolitikája idézte elő, vagy legalább is nagy mértékben fokozta. Szerinte egy nagy város szabályozási tervében a forgalmi vonalakat és a lakóutcákat föltétlenül külön kell választani. Külföldi példákra hivatkozva igazolja, hogy a főváros szabályozási terve nagyon hibázik azzal, hogy a különböző városrészek más és más rendeltetését teljesen figyelmen kívül hagyva, a fővárosnak belső és külső, közelebbi és távolabbi területeit egészen egyformán, minden változatosság nélkül osztja be sablonszerű négyszögekre. Ennek az együgyű egyformaságnak szerző meggyőző fejtegetései szerint szükségképeni következménye lett az,

hogy a népsűrűség a fővárosnak némely újabban épült részében ijesztő számokat mutat, holott jó szabályozású terv mellett a népsűrűségnek a város középpontjától kifelé egyenesen csökkennie kellene, A beépített beltelkek népsűrűsége hektáronként számítva 1881-ben 131 volt; 1901-ben felment ez az átlag 237-re, a mi már magában véve is rendkívüli növekedés. Még elszomorítóbb azonban az, hogy ugyancsak a mondott idő alatt

a Terézváros népsűrűsége	140-ről	271-re
az Erzsébetváros »	192	, 464
a Józsefváros »	150	, 404
a Ferencváros »	131	, 266

emelkedett; a Chikagó népsűrűsége pedig 900-on is felül van. Pedig ha a szabályozási terv és az építésügyi szabályzat a kellő differenciálódást biztosította, avagy csak lehetővé tette volna, akkor e szerfölött hibás és káros építkezés nem akasztotta volna meg századokra Budapest lakásügyének természetes és egészséges fejlődését. Végtelen lehangoló szerzőnek az a fejtegetése, a melylyel minket — laikusokat — arról győz meg, hogy a midőn a szabályozási terv az egyes telektömböknek túlnagy mélységeket adott ez által a nagy bérkaszárnnyak terjedését egyenesen elősegítette, sőt kikényszerítette.

Ezek szerint a főváros általános szabályozási terve alakjában épen úgy, mint az építésügyi szabályzat sürgősen megváltoztatandó, mert ezek érvényben maradása mellett főváros egész külterületén ugyanolyan szerencsétlen építkezésre lehet kilátásunk, a milyeneket a múlt század vége a Teréz- és Erzsébetváros-i negyedekben produkált. Szerző szerint a főváros mostani *övezetes* beosztása mellé és annak kiegészítése-képen szükséges a terjeszkedési terület *fokozati* felosztása.

Az V. fejezetben a székesfőváros telekpolitikájának kritikájával foglalkozik a szerző. S megállapítván, hogy a lakásbér emelkedésének főoka a telekár folytonos emelkedésében rejlik: egy egész sereg meggyőző külföldi példa és konkrét számvetés alapján felállítja a következő programpontokat:

a) az építésügyi szabályzat reformja akadályozza meg azt, hogy a kültelkeket ugyanolyan intenzíven lehessen kihasználni, mint a beltelkeket;

b) a főváros saját telekbirtokát öröképítési joggal adja ki haszonbérbe;

c) a telek értékadó alkalmazása által nehezítse meg a főváros azt, hogy a beépítésre alkalmas telkek nyereszkesedés céljából hosszú időn keresztül üresen álljanak.

A VI. fejezetben a székesfőváros telekpolitikájának és pénzügyeinek összefüggését fejtegeti a szerző; példákon és igen tárgyias számvetéseken illusztrálja azt, hogy a főváros telkeinek öröképítési jogától, a tényleges telekérték megadóztatásától és a betterment adózásból a főváros igen tetemes, pénzügyi, adó-technikai és közgazdasági szempontokból egyaránt igazolható jövedelemre tehetne szert.

A VIII. fejezetben egy új általános szabályozási tervnek szükségességét, a IX.-ben e tervnek néhány részletkérdését, a X.-ben a közéletmezést stb. tárgyalja a szerző s bár fejtegetéseiben nem egy értékes gondolatot találunk, mégis mellőzzük e részleteket, mert tárgyunkkal, a lakáskérdéssel közvetlenül nincsenek összefüggésben.

Az 1902. június 15—19. napján Düsseldorfban tartott *VI. nemzetközi lakásügyi kongresszuson* a lakáskérdés rendszeres és kimerítő tárgyalásai közben az államoknak, a községeknek és a nyilvános testületeknek kis és olcsó lakások létesítése körüli teendőiről *dr. Liebrecht* referens, *Stühlen* és *Wiedfeldt* korreferensek terjesztettek elő egy-egy javaslatot.

Liebrecht javaslata szerint:

1. A közérdek követeli, hogy a szegényebb lakosság az egészségnek és erkölcsiségnek megfelelő lakáshoz juthasson.
2. Ez csupán az önszegély által nem érhető el.
3. Az üzletszerű építkezés ezeket a kívánságokat nem elégíti ki.
4. A legközvetlenebbül érdekelt község sem mindig van olyan helyzetben, hogy akár maga építtessen kisebb lakásokat, akár pedig hitelt nyújtson erre a célra.
5. Csak az állam képes arra, hogy egyfelől egész hatalmi területén minden polgárának biztosíthassa a szükséges eszközöket s másfelől az egyesek érdekeit a közérdekkel összeegyeztethesse.
6. Ezek szerint tehát az állam feladata az, hogy a kis lakások építésének ügyét az által mozdítsa elő, hogy
 - a) az e célra alkalmas szerveket létrehozza;
 - b) anyagi segílyt nyújt ott, a hol az önszegély és a mások által nyújtott segíly nem elég a cél elérésére.

Sok fontos tekintetben eltér ettől a korreferensek következő javaslata:

1. A saját használatra szolgáló lakások építése csökkenő irányzatot mutat; ennél fogva az általános lakásszükséglet kielégítésének nélkülözhetetlen és egyedül normális módja az üzletszerű építkezés.

2. A lakásoknak közérdekű tekinteteből való előállítására csak kiegészítése lehet az előbbinek.

3. Miután azonban a közérdekű építkezés a lakáspiacon a kínálatot gyarapítja: versenyre kél az üzletszerű építkezéssel és műszaki, meg egészségügyi tekintetben jó példák nyújtásával irányítja a lakáspiacot.

4. A közérdekű építkezés használ az üzletszerűnek azzal is, hogy képviselői az építési szabályrendeletek és tervek javítására, továbbá az adó- és illeték-terhek könnyítésére nagyobb siker reményével törekedhetnek.

5. A közhasznú építkezéseknek közpénzekből való segítése csak annyiban helyes és célszerű, a mennyiben az üzletszerű építkezés mennyiségileg és minőségileg elégtelennek mutatkozik.

6. Hogy a segélyezett közhasznú építkezésnek a lakáspiacra gyakorolt hatása ellenőrizhető legyen, annak rendszeres megfigyelése szükséges.

Ezek a határozati javaslatok teljesen megegyeznek egymással abban, hogy az olcsó kis lakásokról való gondoskodás közérdekű feladat; eltérnek azonban abban, hogy a míg Liebrecht javaslata majdnem kizárólag, vagy legalább tetemesen nagyobb részben az állam és a község teendőjéül deklarálja azt, addig Stübben és Wiedfeldt az üzletszerű tevékenységben látják annak orvosságát s a köztevékenységnek csak másodrendű, járulékos szerepet hajlandók tulajdonítani. — Ez alapelvei különbözőségeiből következnek a többi eltérések és ellentétek.

Ez a két javaslat híven képviseli az elméleti és gyakorlati szociális politika terén a lakáskérdésben egymással szemben álló nézeteket.

Ám vizsgáljuk meg már most fővárosunknak mai lakásügyét és aztán kísértsük meg a két rendszer egyikének alkalmazását.

Ferenczinek, Forbátnak fentebb ismertetett könyveiből, a székesfőváros közigazgatási évkönyvéből és a statisztikus dr.

Pikler Gyulának hivatalos előterjesztéseiből kétségtelenül meg kell¹ állapítanunk a következő két tényt, nevezetesen, hogy

a) ezidőszereint fővárosunkban *abszolút lakáshiány* van, azaz a népesség számára egyáltalában nincs elegendő lakás;

b) már évtizedek óta *relatív lakáshiány* uralkodik a fővárosban, azaz feles számú kiadatlan lakás állt ugyan üregeen, a szegényebb néposztály azonban csekély fizetőképessége miatt nem vehette annak hasznát és így a lakáspiacon egyfelől felesleges kínálat, másfelől túlszűfolt lakások mutatkoztak.

Ha most még egybevetjük e tényekkel a statisztikus dr. Piklernek amaz adatait, melyek szerint a lakásárak a telekérték és építési tőke aránytalanul nagy jövedelmezőségét nyújtják: akkor meg kell állapítanunk azt a tényt is, hogy Budapesten az üzletszerű építkezés immár évtizedek óta úgy mennyiségileg, mint minőségileg elégtelennek mutatkozik.

Ezzel azután igazoltuk, *hogy az olcsó és egészséges kis lakásokról való gondoskodás ez idő szerint Budapesten közhatalósági feladat.*

E feladat megoldása körül azonban a teendőknél két sorozatát kell egymástól megkülönböztetni. Egyfelől a város szabályozási tervének, az építési szabályzatnak megfelelő reformjával, a közlekedésügyi politikával, állami és községi adókedvezményekkel, a közterhek igazságos arányosításával . . . röviden a szociális községi politikának egész rendszerével következetesen törekedni kell arra, hogy e szép és gazdag főváros egész lakosságának emberhez illő életmódot, s tehát lakásokat is nyújtson. Másfelől nem lehet immár elzárkózni a hangosan jelentkező követelések elől, hanem sürgősen meg kell oldani a pillanatnyi *lakássiükség égető kérdését.*

Mi e feladat megoldásának sarkalatos elvéül azt az angol paradox mondást tartjuk, a melyet e sorok élére írtunk: »*Őt percent és emberszeretet.*« Azt akarjuk ezzel kifejezni, hogy a lakáskérdés megoldását szorosán a gazdasági élet területére kell szorítanunk, s ki kell belőle zárni egyfelől minden jótékonykodást, másfelől minden agresszív nyereszkezdést. Nézetünk szerint e kérdésben sem a köz, sem a magánjótékonyoságnak nem lehet szerepe, de viszont ha valahol, úgy éppen itt van helye annak, hogy a gazdaságilag gyengébb existenciák a kizsákmányolás ellen közhatalósági védelmet találjanak.

Mert hiszen mi következménye lenne annak, ha a köz- vagy a magánjótékonyoság elegendő nagy számmal kényelmes,

egészséges és olcsó munkáslakásokat építené? Kétségtelen hatása lenne ennek az, hogy a fővárosban a munkabérek lejjebb szállanának, lévén a munkabértörvény szerint a munkabér alsó határa a létminimum, a melyet példánk szerint a bőkezű jótékonyosság megapasztott volna. No és vajjon erre való-e a jótékonyosság?

Másfelől viszont a városi lakások üzletszerű építése és üzeme nem valami izolált magángazdasági vállalkozás, hanem a községnek tömérdek kollektív tevékenységével (világítás, csatornázás, vízvezetékek, köztisztaság, közlekedés, közéletmezés stb. stb.) függ össze, sőt üzleti eredményeit ezek nélkül egyáltalában nem volna képes elérni. Szerfölött oktalan, sőt bűnös mulasztás volna tehát megengedni azt, hogy a lakosság kollektív életműködése folytán keletkező s abból táplálkozó ház- és lakásüzemek kizsákmányolhassák a gazdaságilag gyengébb, de a községnek és az államnak fönttartó osztályait.

A nyereszkesedésnek és a jótékonyásznak merev kizárását annyira fontosnak tartjuk, hogy ennek elmulasztásából egyenesen következtetni tudjuk minden tevékenység balsikerét. A mint a jótékonyosság t. i. kimerül s ez nálunk, Magyarországon, gyorsan következik be, azonnal meg fog szünni a lakásügy további fejlődése s viszont másfelől, a mint rést nyitunk az üzletszerű nyereszkesedésnek: azonnal bekövetkezik a lakás-uzsora.

A gyakorlati kérdések előtt kell még megoldanunk azt is, hogy kis családi házakat, avagy nagy bérházakat építsünk-e? S mindkét esetben, vajjon kollektív, avagy egyéni tulajdon legyen-e az épület?

Ha a valódi étellel reálisan számolni akarunk s a szép remények kedves képei nem csábítanak el bennünket: akkor mereven és határozottan ki kell azt mondanunk, hogy a főváros munkásságára nézve ezidő szerint egyenesen elérhetetlen ábránd kis családi házak megszerzése. A példák egész tömege bizonyítja s a munkások életviszonyainak, az építkezési konjunktúráknak, rossz és drága közlekedésünknek rövid átgondolása mindenkit meggyőzhet arról, hogy nálunk minden kottage-rendszerű vállalkozás merőben lehetetlen a munkásokra nézve. Avagy nem abszurdum-e az a kívánság, hogy a legbizonytalanabb keresetű, helyhez nem kötött, sőt gyakran vándorlásra kényszerült munkásosztály szerezzék meg magának a legnehezebben elérhető ingatlan tulajdont? Nem ! . . . Szociálpolitiká-

ban nem lehetnek légvárok, a magyar munkások kottage-telepei pedig — fájdalom — ma még csak ábrándképek.

Marad tehát mint elérhető, könnyen elérhető reális terv a kis lakású bérházak és a népszállók rendszere, még pedig a székesfőváros anyagi támogatása mellett nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kollektív tulajdona gyanánt építve. Hogy miért? az majd a javaslatok végén tűnik ki.

Mindazok a nyilvánosan elszámoló vállalatok, a melyek kis lakású bérházak és népszállók építésére azzal az alapszabályszerű kikötéssel alakulnak, hogy a tagoknak tényleg befizetett üzleti tőkéje után legfeljebb 5% osztalékot fognak fizetni, a nyereség fölöslegét pedig a bérlőknek visszatérítik: mindezek a vállalatok méltán kívánhatják *közhasznú* voltuk elismerését és a közhatóságtól megfelelő támogatásukat. E támogatás Budapesten napjainknak adott viszonyait tekintve következőkből állhat:

1. A székesfőváros saját telkeit öröképítési joggal előre meghatározott hosszabb időtartamra bérbe adhatná az ilyen közhasznú vállalatoknak olyan méltányos bérért, a mely a telekérték mérsékelt kamatozását biztosítja. E bérleti szerződések jogi föltételei és biztosítékai a külföldi judikatúrában annyira megállapodtak már, hogy azok részletezését e helyen bátran mellőzhetjük.

2. A főváros vagy szerezzen, vagy maga dolgoztasson ki kislakású bérházak és népszállók számára alkalmas építési terveket, költségvetéseket és jövedelmezőség számításokat.

3. Az előbbi pont szerint akár a főváros telkén, akár az illető közhasznú vállalatnak saját telkén felépítendő közhasznú házak építési tőkéjét a főváros, az állam, egyes alapok hitelezzék, vagy a főváros engedje meg telkeinek jelzálogi lekötését, avagy vállaljon az építési tőke amortizációjáért kezességet, mindezt azonban csak azzal a föltétellel, ha az illető közhasznú vállalat a főváros által előzetesen jóváhagyott építési terv szerint építkezik és ügyvitelének korlátlan ellenőrzését megengedi a főváros számvevőségének.

4. Az ilyen közhasznú vállalatok számára nyújtson a főváros az építési szabályzattal szemben könnyítéseket, továbbá olyan adómentességet és a közszolgáltatások körül olyan kedvezményeket, a melyeknek kezdetleges maximalis tételei kétévenként csökkenjenek annyira, hogy állandósítandó minimális értékük az illető házak kezelési költségeit fedezze.

5. Gondoskodjék a főváros a heti bérek és a negyedévi házbérek esedékességi különbségeinek kiegyenlítésére alkalmas pénzüzetek létesítéséről.

6. A mint e lakásreformnak üdvös eredményei elegendően mutatkoznak: azonnal kíméletlenül végre kell hajtani az egész vonalon a zsúfolt és egészségtelen lakások kiürítettését.

7. Állítson fel a város egy lakásügyi hivatalát, a mely az egész lakásreformügynek adminisztrációját, felügyeletét és ellenőrzését intézze.

Mindeme kedvezményekkel szemben viszont az ellenőrzésnek a közérdek képviselésében való gyakorlását s e címen a kereshetőség jogát kellene a főváros számára kikötni, azonfelül pedig gondoskodni kellene arról, hogy a főváros a telkein emelt épületeket a bérleti idő lejártával akkori becsértékükben visszaválthassa. Viszont azonban az ilyen házak üzemi hasznosítása és eladása körül semmiféle korlátozásokat nem kellene kikötni, magától értetődően persze az, hogy a mint egy-egy ilyen ház közhasznú rendeltetése és ennek ellenőrzése alól el vonatnék, tulajdonosára nézve az összes kedvezmények, visszamenő kártérítési kötelezettség nélkül, megszűnnének.

Vizsgáljuk meg már most, hogy a székesfőváros ilyenmű akciójának mik lennének a következményei? mert csak ezek mérlegelése döntheti el a javasolt intézkedések helyes, avagy helytelen voltát.

Szerény véleményünk szerint, a mint a főváros törvényhatósági bizottsága a fentebbi kedvezményeket, vagy azokkal egyenértékű hasonló támogatását biztosítaná a közhasznú építő-társaságok számára: azonnal megindulna néhány ilyen társaságnak alakulása. Minden valószínűség szerint kevés tőkés munkás-szövetkezetek lennének az elsők, a melyek a szakszervezetekben gazdaságilag iskolázott munkások soraiból toborzanák tagjaikat. Ezek a tagok a szövetkezetek adminisztrációját kifogástalanul ellátnák, a társaságok kollektív voltát megörzenék és példáját nyújtanák annak a jövő kollektív életnek, a melyet kivihetetlen ábrádnak mond a kishitti jóakarát is, meg a sanda rosszhiszeműség is.

E kistőkés munkás-szövetkezetek alkotnák mindvégig az egész lakásreform-akciónak a törzsökét; szórványosan, az időnkénti pénzösszegek idején, alakulnának majd kisebb részvénytársaságok is, ezek tevékenységére azonban az osztalék-

maximum alacsonyysága miatt nem igen lehetne nagyobb arányban számítani.

Az építkezés nyilvánossága biztosítaná ennek olcsóságát és ez párosulva az olcsó telekbér és építési tőke kedvező konjunktúráival, meg a közhatósági kedvezményekkel, a lakás-piaczon igen hathatósan munkálná a lakbérek csökkenését. És ez a hatás nyújtja az egész akciónak gazdasági kulcsát a főváros kezébe. Arról ugyanis szó sem lehet, hogy a meglevő rossz és drága lakások helyett ez az akció majd elégséges jó és olcsó lakásokat fog a mi utcáinkra varázsolni. Ámde erre nincs is szükség, mert ha csak ezer olcsó és jó kis-lakást tud ez az akció létesíteni, akkor már uralkodni fog a főváros lakáspiacán. Ezt az első ezer lakást pár év alatt el lehet érni. A verseny ilyenmű hatására jó példát nyújtottak nekünk az utolsó 15—20 év alatt a magyar hitelszövetkezetek; az Országos Központi Hitelszövetkezet közel 60 millió koronát helyezett ki az országnak nem egészen 2000 szövetkezete útján, ámde ez a 60 millió korona a maga alacsony kamatlábjának versenyével legalább még négyszer akkora tőkének régi magas kamatlábját szállította le, úgy hogy az Országos Központi Hitelszövetkezet a maga 60 milliójával tulajdonképen 300 millió korona olcsó kölesönt biztosított az ország népességének. Ugyanilyen konjunktúrákat nyújtanának a közhasznú lakás-építő szövetkezetek a fővárosi lakáspiacon.

További következménye lenne az ilyen akciónak az, hogy egyes üres telkek beépülnének, földszintes és emeletes házak részint újra építtetnének, részint fölemeltetnének. A közhasznú szövetkezetek, t. i. tetemes kedvezményeik és olcsó építkezésük, meg jutányos adminisztrációjuk mellett olyan ellenértéket nyújthatnának egyes telektulajdonosoknak, a milyent mostani magánvállalkozásaink egyáltalában nem adhatnak meg.

A szövetkezetek majdan bizonyára tagjaik számára fogják a jó és olcsó lakásokat első sorban biztosítani. E tekintetben azonban semmiféle üzemi vagy értékesítési korlátozásokat nem volna szükséges és célszerű tenni. A fővárosnak akár munkás, akár nem munkás lakosa bírja is az ilyen jó és olcsó lakásokat: a közhatóság megoldotta hivatását, mihelyt a rendelkezésére álló eszközökkel polgárainak élet-standardját javította.

Kérdésbe jöhetne még az, hogy vajjon a javasolt támogatások és kedvezmények arányban állanak-e a várható eredmények értékével? . . . Előre bocsájtván, hogy ilyenmű szociális

alkotásoknál a merev pénzügyi szempontokat egyáltalában nem tartjuk nagyra: mégis megvizsgáljuk a javaslatot ezen oldaláról is, hogy tisztán álljon előttünk az egész közhatósági áldozat.

A telekbérlet és az építési hitel nem áldozatok, sőt az előbbi ügyletből a fővárosnak még pénzügyi haszna is lehet. Az adóelengedés, az építési könnyebbítések és a közszolgálati kedvezmények viszont nem meglevő jövedelmeknek apasztása lenne, mert hiszen a fentebbiek szerint ezek a jövedelmek az üzletszerű építkezések útján soha sem állanának elő, úgy hogy a kedvezmények folytán meginduló közhasznú építkezések nem hogy áldozatokat nem kívannak a fővárostól, hanem ellenkezőleg olyan jövedelmeket produkálnak számára, a melyeket a szóban forgó kedvezmények nyújtása nélkül nem szerezhetne meg magának. Illendő dolog azt már most konstatálnunk, hogy e jövedelmek nem nagy expanzióra képesek.

Nem kell végül azt hinni, hogy ez a közérdekű építkezés az üzletszerű építkezés számára csupán a versenynek kárait nyújthatja és pusztán csak harcot hoz az üzletszerű magánvállalkozás számára! Koránt sem kell a merev ellentétet túlozni, mert bizony a közérdekű építkezés a maga egészségügyi és műszaki alkotásainak jó példáival segedelmére lehet az üzletszerű építkezésnek; de meg használhat ennek azzal is, hogy képviselői az építési szabályrendeletek és tervek javítására, továbbá az adó- és illeték-terhek könnyítésére nagyobb siker reményével törekedhetnek.

Röviden szólva, a társadalmi önszegélynek széles erkölcsi alapjára kell helyezni a lakás-reform nagy munkáját és benne domináló vezető szerep illeti az érdekeltek autonómiáját; a közhatósági támogatás ne nyújtson monopóliumokat és privilégiumokat, intenzív ellenőrzést gyakoroljon, a közérdek kereshetőségi jogát biztosítsa, ellenben se üzemi, se forgalmi korlátozásokkal ne nehezítse a közhasznú építkezéseket. A közhatósági támogatás anyagi érteke a beruházási tőke kamatain és az adminisztráció gazdaságos ellátásán kívül csupán a házbérek csökkentésére fordíttassék; 5%-nál magasabb osztalékok, bármilyen címen nagy jutalékok, avagy tartalékokban és biztosítékalapokban lappangó titkos nyereségek e közhasznú vállalatok gazdálkodásából föltétlenül kiküszöbölendő.

A valódi közérdeknek illetően körülbástyázása egyfelől biztosítaná az érdekeltek sikeres tevékenységét, másfelől lehetlenné tenné a sanda szándékok érvényesülését.

Semmiképen sem tartanók célszerűnek azt, ha a munkaadók akár egyéenként, akár testületileg kísérelnék meg a munkáslakás-kérdés megoldását. Hogy az ilyen vállalkozás a kölcsönös függőségnek milyen kellemetlen bonyodalmaikat idézheti elő, azt számos külföldi eset példája szomorúan bizonyítja. A modern zsellérségnek olyan állapotát teremti meg a vállalati munkáslakás, a mely az időnkénti erőmegosztás paralelogrammája szerint majd a munkásra, majd a munkaadóra nézve terhes. De feltéve a legkifogástalanabb vállalati munkásházaknak és a feddhetetlen erkölcsű munkaadónak legszerencsésebb összetalálkozását és hozzávén még az alkalmazott munkások belátásos igazságérzetét is: mindezek daczára elvileg elleneznünk kellene a munkások és munkaadók bármi néven nevezendő olyan szerződéses összeköttetését, a mely a munkabérszerződésnek éppen a mi korunkban napról-napra ingerült harcokkal vitatott ellentétes érdekeit még egy másik nagy súrlódási felületet nyújtó, szoros szerződéssel élesítené. Avagy ki helyeselhetné azt, a mit a magyar állam egyik bányájában a legutóbbi strike alkalmával cselekedett a munkaadó képviselője, a midőn a strike-oló munkásokat családostul összes bútoraikkal együtt kihordatta az erdőbe az állami munkáslakásokból? Avagy talán a munkaadó és munkások személyes jó viszonyára támaszkodva bocsátkozzék bele a főváros a lakásreformnak évtizedekre kiterjedő akciójába? Nem! A szociálpolitikában olyan működési alapra van szükségünk, a melynek tartóssága megbírja a kitűzött cél térbeli és időbeli méreteit. Ez esetben erre csakis az érdekelt néprétegek autonóm önségélye látszik alkalmasnak.

Többször fölmerült ugyan még az a nézet is, hogy talán a székesfővárosnak kellene saját kezelésében munkáslakásokat építenie.

Nyíltan szólva, a fővárosnak és a munkásoknak szempontjából egyaránt aggodalmasnak tartjuk ezt a javaslatot. Bizonyítékaink e tekintetben a szükségbarakkok, a fővárosi minta-munkásházak balsikerei, a közlelmezési adminisztrációnak meddősége stb. stb., a melyek kézzelfoghatóan igazolják azt, mily sok apró körülmény képes paralizálni, sőt egyenesen megakadályozni a kiváló szakemberekkel dicsekvő tanácsnak és tisztikarnak legjobb igyekezetét. E tárgyban különben minden érvelés úgy pro, mint kontra teljesen fölösleges, mert ha a főváros törvényhatósági bizottságában valamely ad hoc összeverődő többség el akarja határozni egy sereg munkásháznak fölépítését, avagy az

erre vonatkozó javaslat elvetésére akarná magát elszánni: ezen a határozaton a világnak semmiféle érvei nem fognának változtatni, mert ez az a testület, a melyik ellen az orleansi szűz fekete lovagja szerint maguk az istenek is hiába küzdenek.

A fentebbiekben leírtuk, hogy miképpen került a munkás-lakás-kérdés ügye az egész társadalom osztatlan érdeklődésének kellős közepébe; láttuk, hogy ez az érdeklődés immár a gyakorlati kivitel reális terveihez vezette a hivatalos adminisztrációnak intéző tényezőit. Hívásunknak ismerjük, hogy épen mi és épen e helyen reámutassunk a társadalmi erők dinamikájának előttünk lefolyt működésére. Kétségtelenül tanulságos az, hogy a törvényhozásból és a törvényhatósági közigazgatásból teljesen kizárt munkásosztály a maga nyilvános gyűléseinek, plakátharcának és sajtójának szubtilis eszközeivel nemcsak megtudta mozdítani, hanem tettek tervezéséig tudta elvinni ezt a nagy kérdést egy olyan városnak közigazgatásában, a mely a virilizmussal súlyosított konzervatív klikkrendszer békóit viseli. Világos bizonyosága ez az eset annak, hogy a szociális politika terén a *szerezett jogok papiros-rendszerénél* sokkal, de sokkal hatalmasabb valami az *életnek eleven igazsága*.

Zigány Zoltán.

RÉGI ÉS ÚJ NEVELÉS.

— TÉNYEK ÉS MEGJEGYZÉSEK. ---

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Ugyanakkor, a mikor az angol pap és felekezeti oktatás előtt becsukódott az elemi iskola ajtója: minden ajtót-ablakot kitértak előttük Poroszországban. Az angol szabadelvű polgárságban még él régi szabadelvűségének, felvilágosodásának tudata. a porosz polgárságot a szocializmustól való félelem minden eszményének megtagadására vezette. Az állami, közös iskolák életének amúgy is gyöngén pislogó mécsvilágát egészen elfújta az új porosz iskolatörvény, a mely egyrészt az iskolafenntartás ügyeit rendezte, másrészt teljesen papi kézre juttatta a porosz népiskolát, kimondva, hogy a nyilvános iskolákat úgy kell berendezni, hogy az evangélikus gyermekeket rendszerint evangélikus, a katolikus gyermekeket rendszerint katolikus tanítók tanítsák. E dologban olyan messze megy a törvény, hogy mihelyt valamely helységben 120 egy vallású tanuló akad, e tanulók szüleinek joguk van a *községtől* azt követelni, hogy gyermekeik számára külön felekezeti iskolát állítson. Az így szervezett iskolákban a tanítás jóformán egyetlen tárgyra szorítkozik: vallás tanra. Kiszámították, hogy az új porosz népiskolát végigjárt tanulók 1600 órán át fognak részesülni vallásoktatásban.

A törvény szülőanyja a szociáldemokráciától való félelem volt. Nyíltan bevallott célja, hogy az iskolában kezdje meg a küzdelmet a munkásmozgalom ellen s úgy nevelje a népet, hogy a szocializmus számára hozzáférhetetlen legyen.

A német reakció, a mely nem mer hozzányúlni a birodalmi választójoghoz, itt akarja kikezdeni a három milliók pártját, nyilván abban a reményben, hogy a porosz példát majd a német birodalom többi államai is követik. A német, különösen a porosz munkásság természetesen nem nézte tétlenül az ellene tervezett merényletet. Egészen bizonyos, hogy nagy fejlettsége mellett is *politikai* gyengeségének jele, hogy ilyen törvény meghozatala lehetséges volt. De ez más kérdés, a melynek fejtegetése nagyon messzire vinne tárgyunktól. A német szociáldemokrácia, párt- és társadalmi mozgalom útján védekezik a papos iskola romboló hatásai ellen. Feleletül az egyház munkásellenes magatartására, nagy agitáció indult meg, hogy a munkásság tömegesen lépjen ki az egyházból. A mozgalom még csak elején van, de máris igen nagy tömegekre terjed ki. Az egyházi iskola butító ereje ellen csatasorba állítják a felvilágosodott otthon erejét. »Szülők! — olvassuk egy röpiratban — mozgósítsátok az otthont az iskola ellen és mutassátok meg gyermekeiteknek a naponként szemük elé terülő példákban, hogy minő hibás tanítás folyik ott papi szellemben. Mutassátok meg, miként mennek az ezrek és tízezrek tönkre a bányákban. Mutassátok meg a Vezúv pusztítását, a szan-franciskói szörnyű katasztrófát a modern világnézet felfogásában és akkor lássuk, képes-e az iskolának minden butítása gyermekeinket, a kiknek azt kell imádkozniok: »A mit Isten tesz, az jól van téve« arra kényszeríteni, hogy ezt el is higyjék.«

Ezenfelül — bár elkésve — megmozdult a szociáldemokrata párt hivatalos gépezete is. Az e hóban, Mannheimban ülésező pártgyűlés napirendjére kitűzték a szocializmus és nevelés viszonyainak tárgyalását. Az ügy referensei, Heinrich *Schulz* és Klara *Zetkin*, már közzétették a mannheimi pártgyűlés elé terjesztendő előadásuk alapgondolatait, a melyek nagy szabatsósággal, mindenre kiterjeszkedő figyelemmel fejtik ki a marxista szocializmus nevelési programját. Nemcsak a szociáldemokráciának, hanem a népnevelés ügyeinek nemzetközisége is kívánatosá teszi, hogy a mi közönségünk is ismerje, hogy minő gyilkos ellensége, milyen rombolója a műveltségnek a szocializmus. Ezért ideiktatom egész terjedelmében a Schulz és Zetkin vezető gondolatait.

1.

Nem a vallásnak és erkölcsnek abszolút fogalma szabja meg a nevelés célját. Ez is alá van vetve a társadalmi fejlődés folyamatában iránytadó tényezőknek, végső sorban az illető kor gazdasági erőinek.

Az emberiség eddigi történelmének az osztályellentét volt a főformája. Ennek megfelelően seholsem találni egységesen szervezett s a nép összességére kiterjeszkedő köznevelést. Sőt a köznevelés eddig mindig és mindenütt osztálynevelés volt. Mialatt a mindenkori uralkodó-osztályok aránylag jó nevelést és nem csak magas általános műveltséget, hanem a termelés és állam fölött való uralomra szükséges technikai ismereteket is a maguk számára sajátították ki, addig az elnyomott osztályokat vagy teljesen tudás nélkül hagyták vagy legföljebb azt tették lehetővé számukra, hogy termelési viszonyaiknak megfelelő és elmaradhatatlanul szükséges technikai tudást sajátítsanak el, természetesen ezt is szűkre fogva.

Így a népiskola a mai kapitalizmus által kormányzott államokban egyáltalán nem az igazi népnevelés hatásos szerve, hanem csak segéd-eszköze a kapitalista termelési módnak abban, hogy a munkástömegeket elemi technikai ismeretekkel ellássa. A népiskola tervszerű emelése a társadalmi fejlődés érdeke. De hathatós emelését meggátolják a hadsereg, gyarmatpolitika és az uralkodó-osztályoknak hasonló költséges érdekei, melyek okozói az állam állandó pénzhiányának. Azonkívül a mindinkább fejlődő munkamegosztás, a munkának némely iparágnak sablonszerűvé és gépszerűvé válása is közrehatott arra, hogy ma a kapitalizmusnak nem áll érdekében a népiskola fejlesztése.

De a népiskola nemcsak eszköz a kapitalista profit megszerzésére, de eszköz a kapitalizmus politikai érdekének előmozdítására is. Sokszorosán tagolt és dúsan ellátott művelődési intézmények állanak az uralkodó-osztályok ifjúságának rendelkezésére, a melyek tudományos alapon nyugvó általános műveltség birtokába juttatják és szellemi fölényt biztosítanak neki a munkásosztályllyal szemben. A munkás gyermekeinek fejébe a természetnek, emberi társadalomnak és a művelődés fejlődésének mesterkéltné, meghamisított képét verik be. Különösen azon igyekeztek, hogy dogmatikus vallástanítás és hízelgő byzantinus történelem tanítás által elég jókor neveljék belé a munkásifjúságba a szellemi alázatosságot és a hazafias meghódolást, olyan tendenciákat, melyek az osztályellentétek kiélesedésével egyre erősebbekké lesznek.

2.

A szocializmus, mely az osztálykülönbségek eltörlésére törekszik, ki akarja küszöbölni az osztálynevelést is. Ezen célból szakít a mostani köznevelésben uralkodó elvekkel. A szocializmus a gyermekben nem a jövő bérrabszolgáit és jognélküli proletárjait látja, hanem tiszteli benne a

szabad munkások társadalmi közösségének leendő tagját, kiben úgy a saját, mint a társadalom érdekében minden szellemi és testi tehetséget a lehető legmagasabb tökéletességre kell felemelni. Eképen válik a köznevelés a legfontosabb társadalmi feladattá, melyre a társadalom legjobb szellemi és anyagi eszközeit kell felhasználni.

A szocializmus a társadalmi munkában látja a társadalmi szervezkedés végső okát és meghatározó alapelvét. Ehhez mérten megszünteti azt a különbséget, a mely a testi és szellemi munka, elmélet és gyakorlat között van. Ebből megint az következik, hogy mai megvetett helyzetéből felemeli a munkát és a boldogságnak meg örömmek kútforrásává akarja tenni. Összhangban evvel a szocialista jövőben a nevelésnek alapja, de egyúttal legértékesebb elevenítő és a társadalmi köztudatra nevelő eleme a nevelésnek a munka lesz. A gyermeki évek játékaiban jut legelőször kifejezésre az emberben bennlakó cselekvési ösztön. A jövő nevelésének is — a nélkül, hogy a gyermekek életkedvét csökkentené — a játékból kell kiindulnia. Majd fiúkat és leányokat, közösen nevelve, mindig keresve a kapcsolatot a társadalmi munkafolyamattal a testi és szellemi fejlődés esztendőin végig kell kísérni egészen addig, a míg mint teljesen kifejlődött egyének, ismerve felelősségüket, belépnek a társadalmi közösségbe, még pedig azon a helyen, a mely egyéniségüknek leginkább megfelel.

3.

Ezen alapelvekből kiindulva a köznevelés fejlesztésének érdekében követel a német szocialista demokrata párt:

Birodalmi iskolai törvényt, a mely felállítja a világi, egységes iskolát.

Szerves kapcsolatot a magasabb és alacsonyabb nevelőintézetek közt. A nyilvános iskolában ingyen tanítást, iskolaeszközöket és ingyen ellátást. Állami segítséget tehetséges, de szegény tanulók továbbképzésére a szülők polgári jogainak csorbitása nélkül.

A nemek egyenjogúságát a tanítótestületben és iskolai igazgatásban. A szülők közreműködését az iskola igazgatásában. Szakfelügyeletet.

Világi jellegű nevelő és köz-ellátó intézetek alapítását a még nem iskolaköteles gyermekek részére. Iskolaotthonok létesítését, melyekben a gyermekek a szabad órákban szellemi és testi gondozásban részesülnek. Gyógyintézetek alapítását gyenge és beteges gyermekek részére.

Szak és továbbképző intézetek létesítését az iskolát végzett ifjúság számára nemi különbség nélkül. Kötelező iskolalátogatást naponta a 18-dik év betöltéséig.

A munkatanítás bevezetését minden iskolában. Tanuló műhelyek létesítését. A művészi nevelés ápolását.

A tanulók létszámának és a tanóráknak megállapítását. Az iskola benső életének kizárólag pedagógiai alapelvek szerint, a tanítók és tanítónők közreműködésével történő szervezését.

Külön osztályok és iskolák létesítését abnormális gyermekek számára (mint pl. gyenge tehetségű, epileptikus stb.) Iskolaorvosi felügyeletet. Szünidei gyermektelepeket.

Az iskolai épületek építését és kidolgozását a pedagógia, higienia és művészet követelményei szerint.

Fürdőt, uszodát, melegítő- és éttermeket az iskolában.

Népkönyvtárakat, olvasócsarnokokat, olyan intézményeket, melyek néptanításra és szórakozásra szolgálnak (népies hangversenyek, népies előadásokat).

A tanítók és tanítónők anyagi és társadalmi helyzetének hivatásuknak megfelelő javítását. Egyetemi kiképzést tanítók és tanítónők számára.

4.

A történelmi fejlődésnek nem az az iránya, hogy a házi nevelést megszüntesse, hanem hogy mélyebbé tegye. A házi nevelés feladata, hogy a köznevelés, s a tanítás művét kiegészítse. És ne csak az anya műve legyen, hanem a közös szülőké. A szociáldemokrácia föl-szólítja hozzátartozóit, a mennyiben mint szülő, gyám, vagy bármily más okon hivatva vannak gyermekek nevelését vezetni vagy befolyásolni, hogy ennek a fontos feladatnak a légszeretetteljesebb komolysággal és legnagyobb lelkiismeretességgel feleljenek meg. Az elvtársak magától érthető kötelességének tartja, hogy a gyermekeket a szocialista párt világnézetének szellemében nevelje fel. Mindaddig azonban, a míg az osztályállamokban a népiskola az osztályuralom eszközéül használtatik ki, addig a házi nevelés nem állhat összhangban az iskolai neveléssel. Sőt nagy stílben, öntudatosan és tervszerűen kell megakadályozni azokat az irányokat, melyek a gyermek lelkét meghamisítják és megmérgezik. Ez első sorban is a vallás és történelem tanítása ellen szól. Szocialista világnézet szellemében nem úgy történik a nevelés, hogy a gyermekeket holt formulák tanítására kényszerítik.

Megköveteli azonban azt, hogy a gyermekeket a szellemnek és jellemnek célszerű irányításával előkészítsük a szocialista elméletek megértésére és a szocialista érületnek tettekben való érvényesítésére. Megköveteli, hogy bevezessék a gyermekeket a természeti és társadalmi életnek, valamint az ezt alkotó erőknek világába. Hogy felismerhessék, hogy az ember is csak egyik szeme a természeti és társadalmi lét végtelen láncának. Megköveteli ez a nevelés, hogy a gyermekekbe akaratot és a szabadsággal való élni tudást neveljük be; valamint azt is, hogy keltsük föl bennük és ápoljuk a testvériségnek, az igazság szeretetének, a szabadságnak, az igazságosságnak és a szépségnek érzelmeit. Mindebben a nevelő személyisége a legfontosabb tényező.

Hogy elvtársaink felelősséggel járó ezen feladatuknak megfelel-hessenek, gondolniok kell elméleti szocialista tudásuk növelésére, valamint jellemüknek az új fegyelem eszközeivel való fejlesztésére.

A párt köteles a szülőket ezen nevelő munkájukban támogatni, még pedig oly módon, hogy a pártsajtó állandóan gondot fordít az iskolaügynök és nevelési kérdéseknek fejtegetésére, valamint megfelelő szocialista gyermek-irodalomról is gondoskodik.

5.

A proletariátus mindenre kiterjedő sajátos világnézetnek képviselője. Ez a világnézet természetes továbbfejlődése a mi idők legfőbb tudományos és művészi eszményeinek, de azért ellentéte is a polgári világfelfogásnak és így a polgári tudománynak és művészetnek is, a melyeken rajta van osztályeredetüknek bélyege. Ennélfogva az a történelmi feladata a proletariátusnak, hogy a polgári műveltséget saját világfelfogásának megfelelően alakítsa át, nem pedig az, hogy egyszerűen átvegye. Ezek a tények megvilágítják egyúttal, hogy mennyire viszonylagos értékűek a nép tudományos és művészi műveltségének emelésére irányuló polgári törekvések, még ha a legjobb akaratból indulnak is ki. A szociáldemokrácia ezekben a törekvésekben részt nem vehet. De mivel látja a nagy néptömegeknek csillapíthatatlan kultur-éhségét, jó szemmel nézi e törekvéseket, mindaddig, a míg nem akarnak ezekből olyan eszközöket csinálni, a melyek elhomályosítják a proletariátus osztályöntudatát és meggyengítik harci erejét.

Magának a szocializmusnak ilyen körülmények között az a feladata, hogy gondoskodjék az eddigiéknél nagyobb mértékben párthíveinek minden oldalú műveléséről. Első sorban pedig a tudományos szocializmusba való bevezetéséről. Ezen célra szolgálhatnak: munkásképző iskolák alapítása, rendszeres tanfolyamok felállítása, olvasó- és vitaesték rendezése, esetleg a fizetési napoknak erre való felhasználása; a tudományos szocializmus irodalmának elterjesztése, elméleti kérdések tárgyalása a napi sajtóban.

A művészi érzék nevelésére a párt ünnepi iratok kiállításával és képes kiadványokkal hathat. Azonfelül azzal, hogy kiadja kiváló mesterek képeit és a művészi szempontból értékes szépirodalmi műveket, végül hogy hangversenyeket, közös képtárlátogatásokat rendez és ezeket előadásokkal vagy a napi sajtó cikkeivel kellőképpen előkészíti.

A párt művelődési mozgalmainak vezetésére az elmélet és gyakorlat embereiből álló huszonöt tagú bizottság állítandó fel. Ennek a bizottságnak feladata a párt összes művelődési mozgalmainak vezetése és megfelelő erővel való ellátása.

6.

A szociáldemokrácia fontos és sürgős feladata az iskolából kikerült proletár ifjúságot a szocialista világfelfogással megismertetni és előkészíteni arra, hogy a proletár szabadságharcnak tevékeny és öntudatos katonái legyenek.

Ezen feladat megoldására létesítsenek az elvtársak megfelelő ifjúsági szervezeteket, a melyek előadásokat, tanfolyamokat rendezve, felkeltik az olvasás és művelődés vágyát. Az iskolából kikerült ifjúságnak szocialista nevelése sürgősen megkövetel egy oly folyóiratot, a mely módszeres előadásban bemutatja a tudományos szocializmus elméleteit s az általános szellemi nevelésen kívül nagy gondot fordít a jellemképzésre is.

Bármiképen gondolkozzék is valaki a szocializmusról, azt ezek olvastára el kell ismernie, hogy az ilyen határozatok alapján álló, ilyen követeléseket felállító mozgalom nem lehet a műveltségnek, polgárosodásnak ellensége. Milyen új és hatalmas kulturerőket kellett ennek a mozgalomnak megteremtenie és felszabadítania, míg ilyen sokoldalú és gazdag nevelési eszményképet állíthatott fel! Nem abban van ennek a programnak a nagy jelentősége, a mit követel, noha ezek is nagy és szép dolgok. Nevelési programok, világjavító tervek, a melyek az iskolán keresztül akarják megváltoztatni a társadalmat, nem újdonságok. Telve van velük a paedagogia történelme. A nagyszerű és megindító e tervben az, hogy honnan jön; hogy nem felülről, reájuk kényszerítve, de a proletár élet mélységeiből vetődik fel. Hogy az a mozgalom állítja fel a tökéletes nevelés kánonát, a melyet még ma is képrombolással vádolnak, s a melyről ötven év előtt még azok is, a kik rokonszenves szemmel nézték és útját egyengették, féltették az emberi műveltséget. 1850-ben még azt írta Rodbertus: »Barbároknek új pusztító rohamra vár reánk, a mely ezúttal társadalmunk belsejéből kiindulva fogja elpusztítani a művelődésnek és vagyonnak szókelyeit«. Heine pedig a kommunizmus elkerülhetetlenül biztos diadaláról szólva, aggodalommal gondolt arra az időre, a mikor ezek a sötét képrombolók hatalomra jutva bütykös kezeikkel össze fogják zúzni a szépség márványszobraiát. E sötét jóslatokkal szemben nyugodtan hivatkozhatik a modern munkásmozgalom a nevelésnek erre az aranybullájára, a mely kultúrήςégének egyik ékes bizonyysága.

De hiszen, ez természetes is. Ha lehet a jövő történetírás számára horoszkópot felállítani, akkor, azt hiszem, így fogják látni világtörténeti távlatból a munkásmozgalom nevelési jelentőségét. Minden időben nagyon kicsi volt azon emberek száma, a kik önzetlen érdeklődésből tanultak, művelődtek. Nagy tömegeket mindig csak valami hatalmas érdek kényszerítő ereje bír rá annak a kemény munkának elvállalására, a mi

a tanulásnak, művelődésnek előfeltétele. Két ilyen nagy művelődési mozgalmat ismer a történelem. Az egyik a reformáció volt. Ez az ember lelki üdvösségét tette függővé a biblia olvasásától és ily módon a túlvilági életnek akkor hatalmas hitét állította a műveltség terjesztésének szolgálatába. A másik a modern munkásmozgalom volt. A mikor a túlvilági életben való hit már kipusztult, a földi életben való boldogulás feltétele gyanánt ismerte fel a műveltséget és olyan tömegekbe oltotta be ezt a hitet, a melyekhez eddig semmiféle művelődési mozgalom nem ért be.

Természetesen ezt az iskolát, a nevelésnek ezt a rendszerét nem lehet a mai német állam hatalmi viszonyai mellett életbe léptetni. Az iskola sohasem járhat előtte a társadalmi fejlődésnek. Téves állítás az, hogy a kié az iskola, azé a jövő — ha azt akarja jelezni, hogy a hatalom megszerzésének útja az iskola. Már az iskola megszerzéséhez nagy hatalom kell és az iskola szinte kivétel nélkül a jelen hatalmait szolgálja. Kautsky számításai szerint az iskolának a fennebbi követeléseknek csak némileg megfelelő berendezése évenként másfél, sőt két milliárd márkába kerülne, tehát majdnem kétszer annyiba, mint a mennyit ma a német állam a hadseregre költ.¹ Az állami kiadásoknak ilyen természetű megváltozása pedig az állami szervezet gyökeres, forradalmi átalakulása nélkül elgondolhatatlan. Nevelési eszményének megvalósításáért is úgy küzd hát a leghathatósabban a német munkásság, ha kiépíti és erősíti gazdasági-politikai szervezeteit, ha továbbra is megmarad az osztályharc elvi álláspontja és gyakorlati taktikája mellett.

* * *

A jövő forradalmának minden téren, a nevelés terén is való előkészítése mellett, a munkásmozgalomnak el kell végeznie a jelenből reá rótt gyakorlati munkákat is. Ha a mai állam nevelési rendszere ki nem elégíti, ha tűrhetetlennek ítéli, hogy az osztályállam a műveltséget, tudást is a birtokos osztályok monopóliumává avatja, ha életszükséglet reá nézve a munkásság tanítása, nevelése: akkor mindaddig, a míg az államot nem tudja erre kényszeríteni, magának kell erre a feladatra vállalkoznia. A szociáldemokrácia számára ma a legfontosabb nevelési kérdés nem az, mit, hogyan, mennyit tanítsanak az isko-

¹ *Die sociale Revolution* von Karl Kautsky. II. Am Tage nach der socialen Revolution. 7. lap.

lában, hanem az, miképen lehet az iskolából oly korán kiszorított proletárokat emberekké és egyúttal az osztályharc katonáivá nevelni. A munkásnevelés és munkástanítás helyes megoldása nagy, de múlhatatlanul megoldandó feladat.

A kérdés nehézségei rengetegegek. Maga a kérdés is felette bonyolult. Mert hiszen a szociáldemokrata munkásság ma már nem egységes tömeg, hanem benne is erős differenciáció ment végbe. Vannak, a kiket írás-olvasásra kell tanítani, másokat elemi ismeretekre s végül olyanok is, egy kis elite, a mely már csak szinte egyetemi színvonalú előadásokból okulhat. Nevelni kell a párt számára vezetőket, írókat, szónokokat, agitátorokat, egyszerű harcosokat. S mindezt olyan emberekből, a kik napi 9—11 óra súlyos testi munkát végeznek, a kik hiányosan táplálkoznak, állandóan súlyosan harcolnak a megélhetésért: szóval semmi nyoma náluk annak a biológiai erőfeleslegnek, a mely minden eredményes szellemi munkának előfeltétele.

Úgy hiszem célszerű kettéválasztani a nevelés és tanítás kérdéseit. A munkásnevelés kérdését abban a pillanatban megoldottnak látom, a mint a munkás tagjává lett szakszervezetének és a pártnak. Az erkölcsi nevelésnek ennél jobb iskoláit bajos a munkásság számára találni. Ezer erkölcsi oktatás, ember-szeretetet, szolidaritást papoló szent- vagy nem szent-beszéd nem tanítja meg annyira ezen tények szükséges és hasznos voltára a munkást, mint egyetlen sztrájk. Semmiféle erkölcs-tanítás nem tudja annyira fegyelmezni, a közös célok alá való rendelkezésre bírni, az önfeláldozásnak olyan eleven forrását megnyitni a munkás lelkében, mint a munkaszüntetések. Mindig csodálkoznom kell, hogy még jóhiszemű gondolkodók is mennyire félreismerik a sztrájkoknak ezt az oldalát. Kevés annyira tiszteletreméltó dolgot ismerek, mint erkölcsi okokból keletkező sztrájkokat. Egy munkást megbánt egy munkáltató, valahol a munkásnőknek, sokszor csak egynek becsülete ellen támad egy munkavezető. Ilyen sérelmekért sokszor száz és száz embert el magától egész existenciáját. Szembe néz a nyomorúsággal, koplalással, nélkülözésekkel. Hol van az a polgárember, a melyik ilyenre képes? Hol van az, a ki ilyen sérelmek megtorlásáért kockára veti saját magának, családjának kerését? Itt az önzetlenségnek, az altruizmusnak olyan forrása buzog, a mely a munkásosztály erkölcsi nevelésének kérdését szinte tökéletesen megoldja.

Nem csekélyebb, noha másirányú nevelésben részesíti a

munkást a politikai pártmozgalomban való részvétele. A míg a szakszervezeti mozgalom a közvetlen célokért való küzdelemre s az ennek megfelelő erkölcsi lelki habitusra neveli rá, addig a politikai mozgalomban való részvétele beleilleszti a munkást a proletárvilág nagy egészébe és kiemeli az egyfoglalkozású proletárok szűk világából. A politikai mozgalom céljai sokszor igen távol esnek a munkás közvetlen világától és sokszor olyan célokért is folyik, a melyeknek a munkássorssal való összetartozandósága nem egészen világos. Máskor megint olyanokért, a melyeknek megvalósítása nem lendít a munkásember sorsán. Ilyen tevékenységben való részvétel tehát még fokozottabb mértékben tekinthető az altruizmus iskolájának, mint a szakszervezeti mozgalom. Egyszerre nagy szemhatár nyílik meg a munkás előtt; megérzi, ha tán felfogni nem is tudja még, milyen nevezetes része ő és munkája a társadalmi életnek s belátja, mennyire nem áll arányban munkaértékével az érte kapott jutalom és a javakban való részesedés. Elégedetlenségének, a melyet önzése táplál és szít első sorban, igen fontos alkateleme az igazságtalanság ellen való tiltakozás: egy kiválóan erkölcsi tevékenység.

Nem lehet e helyütt feladatom, kimutatni a modern munkásmozgalomnak a munkásság lelki állapotára gyakorolt erkölcsi nevelő hatását, de annyit bizvást lehet már az eddigiek alapján is állítani, hogy a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek a legnagyobbszerűek az Európában működő *szociálpedagógiai* intézmények közül.

A munkástanítás kérdése már koránt sincsen ilyen jól ellátva. A szociáldemokrata mozgalom — minden országban — terjedelemben erősen megnövekedett. A munkások ezrei csatlakoztak a gazdasági kényszer nyomása alatt a párthoz, a nélkül, hogy egyebet tudnának egyelőre róla, minthogy becsületesen segíteni akar a munkásnép sorsán és az urak haraguszna rá. Óriási probléma, szinte megoldhatatlan, a rengeteg tömegek kiművelése, a szocialista világfelfogásba való belenevelése. Általános a panasz mindenfelé, hogy a munkások tudatlanok és alig ismerik azt a tudományos világfelfogást, a melytől boldogulásukat várják. Egy berlini munkásképző iskola vezetője azon kijelentést tette, hogy a német párt három millió szavozója közül legfőljebb tíz százalék «ismeri a marxizmus leg-
elemibb alapvető tanait. Magára a munkástanítás tárgyára, módszerére nézve is igen nagy a zavar, ingadozás, ellenmondás

Szocializmusra tanítsák-e a munkásokat vagy pedig u. n. általános tudásra, műveltségre? Minő legyen a tanítás módszere: előadások, felolvasások, viták, egyes előadások vagy tanfolyamok? mindezek olyan kérdések, a melyeknek eldöntésére ma még nincsen kellő tapasztalat, határozott ítékezésre feljogosító és megrostált anyag együtt.

Ránk nézve kétszeresen érdekes a kérdés. Egyrészt a szociáldemokrata munkásság hirtelen megnövekedése és az általa kifejtett nagyszabású politikai tevékenység nálunk is sürgőssé teszi a munkásosztály tanítását. Másrészt a Társadalomtudományok Szabad Iskolája épen most indítja meg munkás-tanfolyamait, a melyek kísérletet tesznek a munkásság elitejének tudományos nevelésére. Mindkét ok talán kívánatosnak mutatja, hogy ismertessünk néhány idevágó intézményt.

A német szociáldemokrata párt, a mely más téren is igen szigorúan elzárkózik a polgári világtól, ez elzárkózást a munkás-tanítás területére is kiterjeszti. Igen élesen kifejezésre jut ez a törekvés abban a nagyszabású munkásképző-intézetben, a melyet az idején léptet életbe a német szociáldemokrata-párt a *Kriegsschide*-ben, a hogy a pártalkalmazottak, szerkesztők, agitátorok számára felállított képző iskolát elnevezték. Az új intézmény tervezete nagyjából a következő: Egy-egy tanfolyam hat hónapra terjed s a résztvevők száma nem lehet több 30-nál s nem kevesebb 24-nél. A tanfolyamok hallgatóinak kiválasztása a pártvezetőség joga, a ki e jogot a vidéki szervezetek ajánlata és az előadók véleménye alapján gyakorolja. A kiválasztásnál ügyelni fognak, hogy a német birodalomnak lehetőleg minden része képviselve legyen. A felveendőknél már kell bizonyos pártmúlttal bírniok. De felvételük után is kizárhatja őket a pártvezetőség, ha az előadók alkalmatlanoknak találják őket. A tanfolyam *költségeit* a párt viseli, még pedig olyképen, hogy minden *résztvevő havi 125 márka* segítséget kap, valamint az *útköltséget*. *Ha családos ember az illető*, családjáról is gondoskodnak. A tanfolyam egyéb költségeit is a párt viseli. Tanítani fogják e tanfolyamon a következő tárgyakat: nemzetgazdaságtant, társadalomtudományt, történelmi materializmust, a szociáldemokrata-párt történetét, a polgári pártok történetét, politikát, szociálpolitikai törvényhozást, szakszervezeti ügyeket, valamint beszéd- és stílusgyakorlatokat. Hetenként körülbelül 30 órára van tervezve az előadási idő, de ezenkívül minden résztvevőnek még külön írásbeli munkákat

is kell végeznie. Az egész tanfolyam költségei körülbelül *negyvenötezer* márkára rúgnak, tehát mindenképen igen tekintélyes összegre. Világos, hogy ez az iskola egyáltalán nem oldja meg a munkásnevelés kérdését, bármennyire fontos szerepet tölt is be egyébként, mikor gondoskodik arról, hogy a mozgalom vezető erőknél ne legyen híjjával. Magának a munkásnevelésnek ügye meglehetősen gyenge lábakon áll Németországban. Vannak ugyan mindenféle munkásképző-intézetek, vitatkozó klubok, de ezek mindenütt igen nagy részvétlenséggel küzdenek. Berlinben például az összes vitázó kluboknak mindössze hatszáz tagjuk van és a Liebknechtől alapított Arbeiterbildungschule létezése még most sincs biztosítva. Igen megnehezíti a munkástanítás fejlődését Németországban, hogy a munkások maguk is, de még inkább a vezetőségük a legnagyobb bizalmatlansággal viselkedik a polgári származású vagy pártállású előadók iránt, a párt maga pedig nem rendelkezik kellő számú, szakképzett tanítóval. Figyelemreméltó ilyen szempontból például, hogy Bremenben a munkások kiléptek az ilyen előadásokat rendező Goethe-Bundból, mivel ez meghívta előadónak Werner Sombartot. A munkásság erre maga vette kezébe a tanítás ügyét és 1905 telén a következő program szerint folyt a munka. Érdekesnek tartom a terv ismertetését, mert nem tisztán tanító, tudományos, hanem gondoskodik a résztvevők szórakoztatásáról, aethetikai neveléséről is. Figyelemreméltó az időbeosztás, valamint a tárgyak váltakozása is.*

Szept. 14. A Pannekoek (Leiden, Hollandia): Vallás és szocializmus.

Szept. 17. A velencei kalmár. Előadás a városi színházban.

Szept. 26—30. Dr. H. Lindemann birodalmi gyűlési képviselő előadássorozata: A községi politika.

Okt. 6. Goethe-estély.

Nov. 12. „A bűvös vadász”. Operai előadás a városi színházban.

Dec. 10. „Die Lokalbahn” (Ludvig Thoma). Előadás a városi színházban.

Dec. 3—10. Ifjúsági irodalmak és művészi szobadiszítéseknek kiállítása.

Jan. 23. Mozart-ünnepély.

Jan. 9—13. Előadások a nemzetgazdaság köréből.

Febr. 11. Maria Magdalena (Hebbel). Színelőadás.

* *Arbeiterbildung* von Heinrich Schulz. Die Neue Zeit 1906. máj. E folyóirat ezen évfolyama különösen gazdag ily irányú cikkeiben.

Febr. 16. A szakszervezeti mozgalom elmélete és gyakorlata.

Ápr. 8. Figaro házassága. Színelőadás.

Az eredményességre nézve érdekes, hogy a szórakoztató előadások közül a legnagyobb közönsége a Mozart-ünnepélynek, a legkisebb a Goethe-estnek volt. A tanfolyamok közül alig néhányan hallgatták Lindemann előadását, noha az előadó a községi politika terén a német párt első embere és a polgári világban is igen jóhangzású a neve.

Egészen más irányúak voltak a stuttgarti szakszervezetekből rendezett előadások, a melyek tisztán tanító jellegűek és egészen rendszeresek voltak. Húsz előadásban a következő kérdésekre terjeszkedett ki:

I. *Történelmi rész.*

1. A történelmi materializmus.
2. A termelés fejlődésének története.
3. A család fejlődésének története.
4. A társadalom kifejlődése. A törzsszervezet.
5. A magántulajdon fejlődésének története.
6. Az állam keletkezése.
7. Osztályok. Osztályuralom. Osztályharcok.

II. *A mi korunk.*

8. A társadalmi ellentétek.
9. A modern társadalmi struktúra. Munkafelosztás.
10. A tőkéstermelési mód.
11. A gőzgép.
12. Munkanélküliség. Éhbérek. Nő-, gyermekmunka.
13. Marx-féle értékelmélet.
14. A középosztályok.
15. A termelés anarchiája.

III. *A szocializmus.*

16. Mivolta és jelleme.
17. A leggyakoribb ellenvetések.
18. A gazdasági és politikai osztályharc.
19. A politikai és gazdasági szervezkedés fontossága.
20. Mit követel a szocializmus a mai társadalomtól.*

A tanítás methodikájából érdekesnek tartom kiemelni, hogy minden előadásról a hallgatók valamelyike bő jegyzeteket

* *Organisation für die theoret. Bildung der Arbeiterklasse.* Die Neue Zeit. 1906. jun. 9.

készített, a melyeket a következő előadás megkezdése előtt felolvastak, helyesbítettek. Az előadáshoz rendszerint rövid vita fűződött. Időnkint egyik-másik hallgató a már tárgyalat dolgokról tartott előadást.

Sokkal érdekesebbek és valószínűleg célravezetőbbek mind-ezeknél az osztrák intézmények, első sorban a bécsiek. A munkáitanítás ügyét Bécsben hét intézmény végzi: az egyik a népszerű főiskola, hatalmas háromemeletes *Volksheim*-jával, Népházával. Ezen népszerű főiskolai tanfolyamok előadói radikális, progresszív gondolkozású egyetemi nyilvános és magántanárok. Ezen tanfolyamokon sajátíthatja el a munkás az általános műveltség elemeit. Szocialistává való neveléséről azután az osztrák szociáldemokrata párt és a szakszervezetek gondoskodnak, mivel az összes társadalomtudományi szakok előadásáról ők gondoskodnak. Erre a célra szolgál a »Zukunft« tudományos egyesülettől 1904-ben megalapított munkásiskola, a melynek célja azonos a berlini Kriegsschuhle-val. Az iskola fenntartásáról a párt, a szakszervezeti tanács és a bécsi szakszervezetek gondoskodnak, azonfelül minden hallgatója 2 korona tandíjat fizet. A bécsi munkásiskola tanítási módszerében nem a fő-, hanem a középiskolai rendszert követi. Az előadók nem olvasnak fel, hanem tanítanak; párbeszéd a tanító és hallgatók között, kérdeztető módszer, közös, együttes olvasmányok élénkítik a tanítás menetét. Így tanítani persze csak akkor lehet, ha kevés a tanítvány. Ezért meg van szabva a felvehető tanulók száma. Csak szervezett munkás vehet részt e tanfolyamokon. A kiválasztás alapjául a felvételt kérők levelei szolgálnak, a melyekben meg kell okolniok, miért kívánnak részt venni a tanításban. A munkásiskolában csak négy tárgyat adnak elő: általános társadalomtudományt, közgazdaságtant, osztrák jogot és a szocializmus történetét. Az előadás módja — »a tanmenet« — eléggé tanulságos és érdekes. Minden tárgyat négy félévben adnak elő teljesen.

A társadalomtudományi oktatás a különböző társadalmi alakzatok előadásával kezdődik. Ennek kapcsán reátérnek az állam keletkezésére, a melyet Engels *Ursprung der Familie* című műve néhány fejezetének olvasása alapján tárgyalnak. A második félév a polgári alkotmányharcok fejtegetésével kezdődik és figyelemmel vannak annak kimutatására, miképen módosultak az államtani elméletek az állami életben végbe ment reális módosulások alapján és nyomán. A harmadik fél-

évben Lassale előadását olvassák az alkotmány mivoltáról és ennek kapcsán megvizsgálják a munkásosztály politikáját. A negyedik félévet a közigazgatási ismeretek tisztázására fordítják. Az előadásokat októbertől májusig tartják, hetenkint kétszer, hétköznapok estéin és mindig két-két tárgyat adnak elő. Az elért eredményeket igen dicséri az iskola egyik vezetője: Otto Bauer.*

A *Zukunft* egyletnek egy másik kezdeményezése is megérdemli, hogy megemlítsük. Ausztriában a heti befizetési estéket a szakszervezetek szinte kivétel nélkül felhasználják előadások tartására. Az előadókról a szakszervezeteknek kell gondoskodniuk, a mi igen nehéz feladat. Bécsben az előadókról való gondoskodást a *Zukunft* egylet vállalta magára. A mely szakszervezetnek szüksége van előadóra, bejelenti azt levelező-lapon az egyesületnek, a mely meglehetősen alacsony tiszteletdíj fejében küld előadókat. Az 1905. évben csak ez az egyesület ezerháromszáz előadást rendezett a bécsi szakszervezetekben.

Az osztrák és német példák mellett hadd álljon itt harmadikul a francia munkástanítás rövid ismertetése, a mely ellentétben a két elsővel nem a pártok kollektív kezdeményezésének, hanem az egyesek buzgalmának nyomán keletkezett. Rendszertelenebb és szabadabb egyúttal, mint a germán intézmények, nem állanak tisztán a szocialista eszmék szolgálatában, hanem annak a határozottan forradalmi ideológiának a hirdetői, a mely annyira jellemző terméke a sajtóságos francia társadalmi fejlődésnek. Jászi Oszkár e folyóirat hasábjain saját tapasztalásai nyomán mutatott be egy pillanatfelvételt ezeknek a népegyetemeknek az eleven működéséből, a hol a miniszterséget viselt politikus a fiatal munkással, a szabad gondolkodó a hitében buzgó pappal cserél eszmét. A ki ma egy pillantást vett a párisi radikális vagy szocialista újságok *Université Populaires* című rovatába, az elámul azon a rengeteg kulturmunkán, a melyet ezek az oly fiatal szervek végeznek. Húsz-harminc előadás naponta — ez egészen közönséges valami. Pedig minő szerény kezdeményezésből nőtt ilyen terebélyes fává a népegyetem intézménye. Megalapítója Georges *Deherme* betűszedő, a ki hatalmas tudásvágygal és lelki erővel nagy tudásra, széleskörű műveltségre tett szert. 1896-ban megindított *La Cooperation des Idées* című havi folyóiratot, a melyben a saját tapasztalatai, élményei

* *Die Wiener Arbeiterschule*. Die Neue Zeit, 1906. jún. 30.

nyomán megindító képet festett a munkások szellemi elhagyatottságáról, ama számos testi-lelki veszedelemről, a mely ennek a magányosságnak velejárója. Két évig hirdette lapjában ezen tényeket, majd két év multán ráunt az írás propagandájára és cselekedni kezdett. 1898 tavaszán a Faubourg Saint-Antoine falaira kiragasztotta ezt a felhívást:

Munkások!

Miképen ti, mi is munkások vagyunk. De azt gondoljuk, hogy vannak az emberi életnek nagyobb, igazabb, tartósabb és kevésbé költséges örömei, mint amelyekkel a kocsmá csábít benneteket. Tudatlanságunk és szegénységünk ellenére is minden erőnkkel azon leszünk, hogy értelmes és erkölcsös életet éljünk.

Tartsatok velünk!

Emberek akarunk lenni. Azt akarjuk, hogy ne az ösztönök, hanem az értelmes öntudat és akarat legyenek az uraink.

E felhívás hírül adta, hogy április 23-ától kezdve este 8—10-ig beszélgetést tart itt és itt. E felhívásra nem csak munkások jelentkeztek, hanem, egy egész sereg munkatárs is: diákok, orvosok, írók, tudósok, tanárok. Kibéreltek egy kis szobát, a melynek egyetlen bútorzata egy nagy asztal volt, a melyet csakhamar elleptek az összehordott lapok, szemlék, újságok. A falakon hamarosan kibújtak a jelmondatok: — Csak egyetlen eleven erő van a társadalomban: az ember. — A legmerészebb utópia is megvalósul, mihelyt az ember hozzálát a megvalósításához. — Élünk másokért! — és így tovább. A hallgatók körülülék az asztalt, a tanító elkezdte előadását, de csakhamar megindul a beszélgetés, vita, eszmecsere. A kezdeményezésnek csakhamar híre jár és a kiváló emberek egész raja siet az egyszerű betűszedő segítségére. Buisson az akarat neveléséről beszél, Dor dan Lombrosoról és Arnisino anthropologiáról, Victor Charbound Proudhonról és III. Napoleon államszínjéről. Az előadók sorában megjelennek Fridéric, Passy, Fournière, Anatole, Leroy-Beaulieu és — a kinek feljegyzései nyomán ez ismertetés készül¹ — Gábriel Séailles, a párisi egyetem tanára. Egy év múlva megnagyobbítják tervüket, kilépnek a nyilvánosság elé és rövid agitáció után megnyitják saját házukban az első népegyetemet, *a melyet Dehermes szemléjéről Cooperation des Idées-nek neveztek el. Az új alkotás

¹ Gábriel Séailles; *Education ou Revolution*. A. Colin, Paris 1904. 80—108. lap.

a mely erősen érzett szükségletnek felel meg, rohamosan fejlődik. Máról-holnapra majdnem minden párisi kerületnek meg van a maga népegyeteme, s ma már a nagyobb, vidéki középpontoknak is, mint Marseillenek, Toulonnak, Beauvaisnak, Bennesnek és még annyi másnak. A világosságnak, a baladásnak és emberszeretetnek megannyi tűzhelyei ezek a népegyetemek, a melyek a legtöbb helyen a *Bourse du Travail*-jal, munkásbörzével kapcsolatba lépve gyönyörűen jelképezik a testi és szellemi munkának egységét, a mely legmélyebb és legterményesebb vezető gondolata az új nevelésnek.

Kissé hosszabban ég részletesebben időztünk a munkásitanítás kérdésének ismertetésénél, mert nézetünk szerint a népitanítása a legfontosabb, legsürgősebb munkák közé tartozik. Hamarosan itt lesz az ideje, hogy az ország politikai sorsának intézése először — mióta itt állam van — a nép kezébe kerül. Az új s még ezután megvívandó küzdelmekkel megszerzett jog pedig csak akkor lesz gyümölcsöző, ha az új szuverén megtanulja elébb, mint éljen helyesen és okosan jogával. Azt hiszem akad különösen vidéken sok férfi és nő, a kiknek ép a szívük és helyén van az eszük s a kik szívesen vállalkoznának a nép, a munkásság tanítására, ha tudnák, mint fogjanak hozzá. Ha az itt ismertetett példák egyiküket-másikukat gondolkodásra és aztán cselekvésre indítanák, ha lökést adnának itt-ott az eszmék és jóakaratok kooperációjára, nagy és értékes jutalma volna az e sorok írójának.

De ha igaz az, hogy a népnek szüksége van a műveltségre, még sokkal inkább igaz az, hogy a műveltségnek van szüksége a népre. Mindenki, a ki maga is átéli a mi napjaink nagy vajúadásait, érzi, mennyire töredékes, csonka, béna az egész tudás, minden ismeret, a míg az élet egyéb javaival egyetemben ennek az élvezetéből is ki van rekesztve az alkotó, teremtő, mindenható munka. Csodálatosnak tartom, hogy vannak derült, skrupulus nélkül való hellén lelkek, a kik zavartalanul tudnak gyönyörködni a szellemi élet világosságában, noha olyan társadalomban élnek, a hol az emberek milliói sohasem pillantgatják meg a tudás napvilágát, a hol a görögök kicsiny csapattával szemben még mindig szemben áll a barbárok milliónyi hada. Ezt a hadsereget csak úgy lehet legyőzni, ha felemeljük. És ez a felemelés lesz a műveltség fennállásának a legnagyobb biztosítéka. Minő gyönyörű kép: az emberi művelődés a Nép védelme, oltalma alatt!

Ipolyi Tamás.

SZEMLÉK.

Tudomány és politika.

Most, mikor a reakció hullámai egyre erősebbek lesznek és a hatalom terrorizmusa mindent el fog követni, hogy a szabad gondolatot elnyomja és megfélemlítse, és annak legfontosabb magyar szervét a *Társadalomtudományi Társaságot* elnémítsa (Polónyi úr már el is kezdte): kétszeresen fontos, hogy törekvéseink minden barátja tisztában lehessen azzal, milyen erkölcsi kötelezettséget vállal akkor, midőn nem törődve a rágalom mérgezett nyilaival és a kormánypresszió veszedelmeivel a *Társadalomtudományi Társaság* soraiban férfiasan megmarad, avagy oda belépésre jelentkezik.

Tisztában kell, hogy legyen ezzel mindenki, nehogy felelősség elől kitérhessen egyrészt, másrészt pedig nehogy többet kelljen vállalnia, mint a mi a független és becsületes tudomány szempontjából szükséges.

E cél lebeg szemem előtt, mikor visszatérek a tudomány és a politika arra a témájára, melyet a *Társadalomtudományi Társaság* emlékeztető közgyűlésén felvetettem, a midőn konklúzióimat annak szinte egyhangú és lelkes helyeslése kísérte. Mégis ama közgyűlés izgalmas heve nem volt alkalmas e nagyfontosságú kérdés precízebb megállapítására (a mit a gyorsírói feljegyzések pontatlansága csak fokozott) úgy hogy szavaimat nemcsak a bárgyú vagy rosszhiszemű ellenség értette félre, hanem-néhány olyan férfiú is, kiknek szellemét és jellemét egyaránt tisztetem.

Főleg tehát ő hozzájuk szólok, hogy némileg segítségükre lehessen ez ép oly fontos tudományos, mint *lelkismereti kérdés* megoldásában.

Én teljes mértékben tisztában vagyok az elmélet és a gyakorlat, a tudomány és a politika különbségével. S bár a legkompetensebb gondolkodók véleménye e tárgyban igen eltérő s olyanok is vannak, a kik az elmélet és a gyakorlat kettéválasztását *ép a theoria szempontjából* lehetetlennek vélik és a tudomány és a politika filozófiai

egységét hirdetik: a magam részéről belátom ezt a különbséget és hajlandó vagyok azt kiindulási pontul elfogadni azon kérdés eldöntésénél, mely most bennünket foglalkoztat.

A tudomány, az én ítéletem szerint is, természettörvényeket kutat, vagyis állandó összefüggéseket a természet jelenségei között. A gyakorlat, tehát a politika is, azután ezen összefüggések, ezen törvények ismeretét igyekszik felhasználni bizonyos adott, emberi célok megvalósítására. (Itt azután különbséget látok az anorganikus és az organikus világ között, de ezen elméleti diskusszióba e helyen nem mehetek bele.)

Azt is kétségtelennek tartom — és itt elég a Lévy—Bruhl rendkívül meggyőző könyvére utalni¹ — hogy az elmélet és a gyakorlat közötti ez a differenciádé egyre teljesebb lesz és ez a differenciáció egyaránt javára van úgy az elméletnek, mint a praxisnak, a tudománynak, mint a politikának.

Vagyis a tudományban a társadalmak fejlődésével szintén végbemegy az a differenciáció, mely az életnek egyetemes törvénye. Külön szervek keletkeznek a tudományra és külön szervek a praxisra. A legelőrehaladottabb társadalmakban a legteljesebb ez a differenciáció. A nemzeti organizmus gazdasága lehetővé teszi, hogy a társadalmi munkamegosztás a legfinomabban kidolgozott legyen. És tényleg minek ártaná magát a politikába egy Durkheim, egy Ribot, mikor ezt a munkát egy Jaures, egy Guesde, egy Clemenceau, jól és becsületesen elvégzik? Minek politizálna Bücher vagy Sombart, mikor Barth vagy Bebel vagy Naumann kifejezik törekvéseiket? Minek politizálna Kidd vagy Galton, mikor Campbell-Bannerman vagy Chamberlain, vagy John Burns elvégzik helyettük ezt az alacsonyabbrendű munkát?

De jegyezzük meg mindjárt, hogy még a legmagasabbrendű kulturállamokban sem tökéletesen befejezett ez a differenciáció. Mert végre is akad néhány ember, a kik nem elégszenek meg a „gondolkodó gép” szerepével, a kik általános emberi erő kifejtés után vágnak és a kik elég temperamentumosak arra, hogy az embert bennük ne nyomja el teljesen a tudós. (És vagyunk még hál'istennek elegenden, a kikben a görög renaissance harmonikus emberi eszménye utáni vágyódást, a tett és a gondolat egysége utáni sóvárgást még nem ölte ki a differenciált, beskatulyázott szakember eszmény!) így lett kora egyik legnagyobb természettudósa Wallace a *land-nationalisation-league* megalapítója, — oh! a lelketlen féltudós! mondaná ama kipomádézott államférfiu és lelkes egész tudós — így buzdította a hazátján bitangokkal való szövetségre honfitársait az agg Mommsen, így hirdeti az *Institute Solvay* igazgatója szociálpolitikai kiadványaiban, hogy bár az intézet a tudományt szolgálja, nem nézheti közönynyel a nagy nép-

¹ *La morale et la science des mœurs*. Paris. Alcan. 1904.

tömegek nyomorát,¹ sőt (hozzátehetette volna), hogy a ki legközelebről látja a baj okait — és ha nem pusztán racionalista masina, hanem eleven ember is — természetesen a baj orvoslására fog törekedni. . .

És fel lehetne halmozni ezeket a példákat, a melyek mutatják, hogy még a legdifferenciáltabb társadalmakban sem egészen merev a tudomány és a politika határvonala.

A mi a differenciált társadalmakban inkább kivétel: az a kezdetleges, differenciálatlanabb társadalmakban szabályivá válik. A politika és a tudomány szinte egybeforr. A magasabb munkára hivatott emberanyag kevesebb és az eltartásukra szolgáló eszközök csekélyebbek, semhogy a társadalom megengedhetné magának a *differenciáció luxusát*. S minthogy a valódi tudós rendszerint a legfinomabb idegrendszer, igen impresszionabilis kedély és jó ember: csak természetes, hogy nem tudja nézni, hogy a körülötte lefolyó politika csupa népcsalás, csupa úri sport vagy szemérmetlen üzlet legyen és arra törekszik, hogy tudományos igazságait az életben is keresztülvigye.

Ezért van, hogy Oroszországból számos kiváló szociológus (köztük Kowalewsky) külföldre volt kénytelen menekülni; ezért van, hogy Brandes oly sokáig proskribált volt hazájában és ezért van, hogy még a viszonylag fejlettebb Olaszországban is az egyetemi katedrák a szociális propaganda fókuszai és a valóban nagy Enrico Ferri kénytelen életét a kriminológiai kutatások és a börtön között megosztani,

Természetes tehát, hogy Magyarországon, a nyugati civilizáció e legfejletlenebb darabján még differenciálatlanabbak a viszonyok. Ezt a mai napig senki sem akarta észrevenni, mert a tudomány bár állandóan beavatkozott a politikába, azt csaknem mindig az engedelmes szolgáló, avagy az üzletben részesedő financier, avagy legjobb esetben a dekorált „hazafias” rhetor formájában tette. A tudomány politizálásáról csak azóta kezdenek gyászos énekeket, tüzes filippikákat vagy hazug rágalmakat írni, mióta végre valahára akad egy pár ember

¹ „Azt hisszük, hogy nem lehetséges a *Szociológiai Intézet* tevékenységét a tiszta tudományos kutatásra korlátozni. A társadalmi kutatások birodalma sokkal emberibb, semhogy azt befutva, az ember képes legyen nem érdeklődni ama gyakorlati kezdeményezések iránt, melyeket úgy a jobb személyes ösztöne, mint a mások törekvései, érdemei vagy szenvedései iránti szolidaritás megkövetel.

Ennélfogva egy intézmény, mely a társadalmi tünemények pártatlan kutatására hivatott, felelős lesz a közérzület előtt, a mely nem bocsátana meg neki, hogy pusztán megfigyeléseket halmoz fel a kutatók és a beavattak egy kis minoritásának kizárólagos előnyére és hogy részvétlenül megy el az öt foglalkoztató és nyugtalanító problémák mellett, a nélkül, hogy arra némi világosságot vetne.”

(E. Waxweiler előszava: L. G. Fromont füzetéhez: *Une expérience industrielle de reduction de la journée de travail*. Az *Actualités Sociales* című vállalatban. *Institut Solvay*. 1906.)

nálunk is, ki — anyagi érdekeivel és karrierjével nem törődve — a népet jól felfogott érdekeire s a társadalmi fejlődés jól megállapított törvényeire figyelmezteti. És ezzel eljutottunk a *Társadalomtudományi Társaság* dolgaihoz. Mint egy szörnyen differenciálatlan társadalom tudományos szerve, ez a társaság sem szorítkozhatik a pusztá elméletre, a *pure science*-re, hanem *alapszabályszerűen* a szociálpolitika művelésével is foglalkozik, felolvasásokat és vitatkozásokat rendez „és ezekből kifolyólag gyakorlati mozgalmakat indít”. Szóval már alapszabályaink szerint politizálnunk kell s ennek határait a vezetőség józan eszének és ildomoságának kell megvonni. És azt hiszem mindenki tisztában van ezen határokkal s azok úgy jelölhetők meg, hogy a *mi politikánknak tudományos politikának kell lenni*. Vagyis a mi feladatunk az eszmeváltás, az eszmeébredés, a nemzeti lelkiismeret ébrentartása tudományos eszközökkel, fontos társadalmi bajok okainak kikutatása: *de semmi közünk sincs kormányhoz, pártokhoz, klubokhoz, szóval személyekhez*, hanem csakis a dolgokhoz, a tényekhez, az események kauzalitásához, melyek alapján helyes szociális recepteket igyekszünk felírni. *Ez lehet és csakis ez a Társaság szociálpolitikai működése. Ezért és nem többért szolidárisak velünk a felelősségben összes tagjaink.*

Igen ám — sívítják ellenségeink — de ezek az urak egyéb politikát is szoktak csinálni. Lám Rácz, Méray, Ágoston, Jászi és a többiek ligáztak is, sőt politikai szövetségeket is kötöttek . . . A *Huszádik Század* is foglalkozik olykor napi politikával. . . Mit szól ehhez a Társaság !?

Hát ez a vád vagy naiv sületlenség vagy arcátlan hipokrizis.

Mert a *Társadalomtudományi Társaság* ép oly kevésbé lehet felelős amaz urak politikájáért, mint a *Magyar Tudományos Akadémia* Andrássy Gyula népellenes, Ballagi Aladár klerikális, avagy Bernát István latifundiumos politikájáért, a *Természettudományi Társaság* Hermann Ottó radikális velleitásaiért avagy Apáthy István nacionalista tárogatóiért. . .

A *Huszádik Század* pedig *nem hivatalos lapja* a Társaságnak, hanem csupán időszaki szerződés alapján a Társaság közleményeit is hozza s mint túlnyomó részében szociológiai szemle, tagilletménykép jár az egyes tagoknak.

Minden józaneszű és becsületes ember ezek után, azt hiszem, tisztán fogja látni a helyzetet. Látni fogja, hogy pusztán klerikális és reakciós hajszáról van szó, melylyel el szeretnék fojtani a Társaság szabad, eszmegerjesztő működését egyrészt, másrészt el akarnák némitani azt a pár független és szókimondó publicistát, ki a nép érdekében becsületes radikális politikát akar csinálni.

És Társaságunk *túlnyomó többsége* teljes mértékben méltányolta is ezt a szituációt, mikor minden kormánypresszió és megfizetett hírlapi rágalom ellenére is büszkén és bátran megmaradt a Társaság

zászlaja alatt, mint becsületes emberekhez, mint szabad emberekhez illik.

És megértette a művelt magyar társadalom is, mert eme néhány stréber vagy megfélemlített ember kilépése után, feltűnő nagy számban kéri felvételüket állandóan társadalmunk legkülönbözőbb osztályaihoz tartozó egyének.

Nem lehet itt semmi habozás. Mert csakis kevesek végső elszántságából és sokak bátor, helytálló támogatásából születhetik meg a modern Magyarország, mely véget vet egy néppusztító és kulturaölő klikk garázdalkodásának és a népnek kenyeret, a kultúrának becsületet szerezve, bevezeti a mi országunkat a művelt népek testvéri szövetségébe.

Jászi Oszkár.

Újabb kísérletek a társadalmak osztályozására.

P. Carini. Saggio di una classificazione delle societa. Rivista Italiana di sociologia. IX. fasc. 3—4. . 351—387. — E. Demblins. Classification sociale. La science sociale, 20-e année, 10 et 11 fasc. Paris. Bureaux de la science sociale, 1905. 180 p.

A társadalmak osztályozását célzó kísérletek mindazok legélénkebb rokonszenvére és figyelmére számíthatnak, a kik a társadalomtudományok természettudományi jellegét komolyan veszik. Mert mihelyest egyszer elfogadjuk azt a tételt, hogy a társadalom nem az egyes emberek bölcseségének a terméke, hanem hogy az a természeti jelenségeknek csak egyik ága, mely az emberi akarattól független természettörvények szerint fejlődik, úgy miként a növény- vagy az állatvilág; akkor szükségkép felmerül az a törekvés, hogy a világmindenség ezt a darabját objektív, külső ismérvek szerint osztályozzuk.

És ez a törekvés nem csupán a rendszeresítés vágyából fakad, hanem abból a szükségérzetből is, hogy csakis egy tudományos osztályozás alapján haladhat előre a szociológia.

Ugyanis a közkeletű szociológia mai módszere teljesen tarthatatlan. A legtöbb író dedukál egy pár neki tetsző lélektani törvényt és azt néhány történeti vagy néprajzi tényre illusztrálja. Hogy honnan veszi, az neki teljesen mindegy; így azután péle-méle összehordanak mindenféle tényt, kezdve a legalsóbbrendű vadásztársadalmaktól, fel a legbonyolultabb tökekoncentrációt feltűntető társadalmakig: holott nyilvánvaló, hogy így tudományosan bizonyítani nem lehet, mert a mi bizonyos fejlettségi fokon ezt meg ezt jelenti, az egészen mást jelenthet magasabb fejlettségi fokon. „Szeretnek széles elméleteket felállítani, pusztá hipothézis szövédéket — panaszkodik az óvatos és lelkiismeretes Steinmetz * — melyek a népek egy határozott osztályára sem vonatkoznak, sem pedig a kultúra egy bizonyos típusára s a melyek így nem is alkalmazhatók az egész emberi nemre. Mert valójában szerfelett kevés olyan szociológiai tétel létezik, mely igaz volna a németekről ép úgy, mint a busmanokról, az athéniakról ép úgy, mint a kínaiakról és eszkimókról. Ennek dacára a felhozott tényt nem egy határozott osztályra vonatkoztatják és nem veszik maguknak azt a fáradságot, hogy megvizsgálják, ha vajon eme tény nem vonatkozik-e mégis más osztályokra és milyenekre? Azt sem igyekeznek meghatározni, hogy e fel-

* *Classification des types Sociaux. L'année sociologique 3. année 52. 1.*

állított tételnek minő alkalmazási területe van, ha vajon az kivétel-e avagy általános tény, mely a társadalmak minden osztályára igaz”. S Steinmetznek nem nehéz egy csomó példát felsorolni arra a megdöbbentő kritikátlanságra, mely a szociológusokat e tekintetben jellemzi. Ennélfogva az osztályozás kérdésének megoldását Steinmetz azért is szükségnek tartja, hogy a szociológia csak így fog szabadulni azon belletrista dilettánsoktól, kik jelenleg elborítják.

Az a két dolgozat is, melyről szó van, ezt a célt szolgálja.

Carini alacsonyrendű, közép és felsőbb társadalmakat különböztet meg. Az elsők két fajra oszlanak; az egyik családi jellegű osztályokból vagy csoportokból áll, a másikat a törzs alkotja. Az összes többi társadalmak államok, melyek a politikai szerveződés foka szerint különböznek egymástól a szuiktól és a tlinkitektől — melyek a legalacsonyabbrendű államok — fel egészen a nagyeurópai államokig.

Az ekként kihasított típusokat szerző szellemi és gazdasági jellemvonásokkal is megkülönbözteti egymástól.

Demolins — a Le Play iskolájának mai főképviselője — oly osztályozást keres, mely a társadalmi élet összes alakjait: a család, a munkát, a politikai csoportosulást és a területi tagozódást felölelné.

A társadalmakat két csoportra osztja: olyanokra, melyekben a társadalom az egyén elnyomására törekszik és olyanokra, melyekben az egyén a társadalom alul felszabadulni igyekszik. Ezt a különbséget szerző a lakott föld természetére akarja visszavezetni. Az első csoportbeli társadalmak olyan talajon alakultak ki, melyek az egyének csoportosulását megkönnyítik; míg a második csoport társadalmi oly talajon, mely a szétszóródást teszi szükségessé.

A *kommunista jellegű* társadalmak három formát ölthetnek fel:

1. *állandóak*, ha a talaj nem alakítható át s ez előmozdítja a nagy családi és törzsi csoportoszatokat (ázsiai steppek, afrikai sivatagok és oázisok);
2. *változók*, mikor vadászatot, halászatot s ilyen más az esélytől függő életmódot folytatnak, melyet csak a fiatal nemzedék gyakorolhat sikerrel, a mely gyöngíti a patriarchális tekintélyt (Dél-Amerika tundrái, szavanjai és erdői, Afrika középső és déli vidéke);
3. *alapjaikban megingottak*, midőn a kultúra a családi közösség fenntartását nehezebbé teszi (az egész Kelet, Nyugat- és Dél-Európa, Dél-Amerika).

Az *egyéni jellegű* társadalmak a skandináv fjordokból indultak ki, a hol a parti halászat és a földterület szűkös volta szétszórta a családot és az egyént oda fejlesztette, hogy csak önjerejében bízzék. Ugyanennek az alakulatnak kezdeteit eredményezte a szász alföld kis üzemi földművelése és a flamand *polder*-ek kisipara és kereskedelme. Ezt az alakulatot a normán és a dán invázió Közép- és Nyugat-Európába hozta át, de az itt megingott a régibb kommunista jellegű organizációkkal való érintkezés folytán. Szabadon fejlődött azonban Angliában és gyarmataiban, mivel a terület szabad telepedést nyújtott a normán hódítóknak, vagy a régi tulajdonosokat könnyű szerrel kiűzhették onnan. Ebben a körülményben találja fel Demolins az angol-szász faj fölényének végső okát, mivel az individualista jellegű szerveződések előnyben volnának a létért való küzdelemben a kommunista jellegű szerveződésekkel szemben.

Bármily érdekes legyen is ez a két kísérlet; aligha tulajdonítható nekik nagyobb tudományos jelentőség.

A Carinié nagyon önkényes, míg Demolins a probléma rendkívüli nehézségeit még az által is fokozza, hogy a prehistoria, a mithológia

és a bölcsészettörténet számos homályos problémájával komplikálja és összeköttesbe hozza ismert faji elméletével.

Maga kiindulási pontja igen bizonytalannak látszik előttünk, hisz a valóságban aligha létezik a kommunista és az individualista jelleg ilyen merev szétválása.

Megnyugtató osztályozás — úgy miként a természettudományban — csakis a *genetikai* vonalon képzelhető el, de ehhez még nagyon kevésbé ismerjük úgy a társadalmak biológiai összefüggésének rendjét, mint anatómiájukat.

Egyelőre tehát meg kell elégednünk pusztán célszerűségi csoportosításokkal egy vagy több jellegzetes társadalmi tulajdonság alapulvétele mellett. (Pl. termelési rend, népesség száma, családi kapcsolat, tallási rendszer, közlekedési eszközök állapota stb.) E.

Stanley Hall nevelésügyi munkája.

I.

A nagymunkásságú amerikai gyermekpszichológus, Stanley Hall, újabb lépést tett kutatásaiban. A hihetlenségig bő adathalmaz alapján terjedelmes munkát irt az ifjúkor pszichológiájáról,¹ melyben, pszichológiai eredményei alapján, nagyon fontos és komolyan megokolt pedagógiai nézeteket is közöl.

Stanley Hall érdemeit jól ismeri Európa, a gyermektanulmányozás terén kevesen tettek a tudománynak nálánál nagyobb szolgálatokat; s a tudás ez ágának messze kiható fontossága eléggé nem hangsúlyozható. A gyermeki s az ifjú lélek fejlődésének a lehetőség pontos ismerete mutathat csak utat-módot ama fejlődés külső hatóinak adott helyzetben legkedvezőbb irányítására, a *nevelésre*. S a nevelést, ha nem is szabad a fejlődésbe való tetszőleges „beavatkozásnak” minősíteniünk, olyan értelemben fontosnak kell tartanunk, hogy a fejlődő egyénre mindenképen úgyis ható körülmények ama fejlődés érdekében és szempontjai szerint a legkedvezőbben rendeztessenek el. A külső hatásoknak e kedvező elrendezése maga a nevelés, a minek sikeréhez azonban ismerni kell ama fejlődésnek saját fázisait s azt, hogy azoknak mily jelenségeire a külső hatók s azok együttesen minő befolyást gyakorolhatnak.

Így a gyermektanulmányozás a nevelési módok irányítása által fontos szociális feladattá növi ki magát s ez a körülmény érthetővé is teszi az embertanulmányozás ez ágának napjainkban való rohamos terjedését.

Ez a tudomány még a munka első lépcsőjén áll: tényeket gyűjt s azokat rendezni próbálja. Ez a módszeres kerete Stanley Hall könyvének is, mely azonban egyedül áll a maga nemében, minthogy a gyermekkorból kilépő ifjúkort vizsgálja.

¹ *Adolescence, its psychology and his relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion and tducation.* Írta: G. Stanley Hall 2 kötetben. Newyork. Appleton.

Stanley Hall pszichológiája nem introspekció; a kutatásnak ezt a módját nehéz volna alkalmazni az önmagán még kevés fegyelmet gyakorló s önmagát kevésbé ismerő ifjúság pszichológiájában. De Stanley Hall nem ezért veti el az introspekciót, hanem mert egyáltalán nem bíz benne. Monista, a szónak legszigorúbb és legmerevebb értelmében. Pszichológiája az antropológia egy fejezete. A »nemo psychologus nisi biológus« benne teljes diadalra jut. Szerinte minden idealista világfelfogás a szellemnek egyszerűen patológikus állapota; a materializmus az egyetlen lehetséges út a világmegértésre. Őseink messzeágazó családfájának a termékei vagyunk és organizmusunk alakulása a „lélek” fejlődése. Szeret tanulni a kultúrátlan népek pszichológiájából, ez a „lélek archeológiája”, mi sok fejlődéstani ismeretet rejteget. Tehát evolucionista és így pszichológiája genetikus alapra épül.

Egy pillantás könyvének berendezésére mindezekről gyorsan meggyőzőz. Majd az egész első kötet az ifjak testi növekedéséről és organikus jelenségeikről szól. A hihetetlen sok adat, a mit valósággal nem lehet egy embernek egy emberéleten összegyűjteni, a worcesteri egyetem pedagógiai szemináriumának munkásaitól származik, a kiknek Stanley Hall a vezetője, mint azon egyetem pedagógiai tanszékének professzora. Ezen szeminárium munkásságáról Stanley Hall szerkesztésében évenként beszámol saját archívuma.² Munkásai az adatok óriási mennyiségét hordták össze a mester számára, a ki azokat feldolgozta, rendezte, a mennyire a tények sokasága az első rendezést engedte. A nagykiterjedésű munka egyes fejezetei is könyvekké nőttek ki magukat s értékes anyagokkal még sok és nagy szolgálatra vannak hivatva az ifjúság tanulmányozása érdekében.

Az I. fejezet címe *Growth in Height and Weight*. A magasságban és súlyban való növekedést tárgyalja. Méréseket végeztek:

Angliában	40,000 gyermekben 17,194 fiún
Dániában	11,250 leányon 3,210 fiún
Moszkvában	1,495 leányon
Turinban	2,000 gyermekben
tehát összesen	<hr/> 75,149 európai gyermekben

Ha ehhez a 75,000 gyermekhez a Németországban is ezrével megmért gyermekeket is hozzászámítjuk, az európai gyermekeken tett vizsgálatok a 100,000-et megközelítik.

A következő fejezet, *Parts and Organs during Adolescence*, anatómiai és fiziológiai tartalmú. Ez első két fejezetben az apró és megoldásra váró kérdések egész halmaza kerül felszínre, melyek az adatok nem elégséges volta miatt maradtak megoldatlanok. Ilyenek: mely életkorban, az egyes évek mely szakában leggyorsabb a növés?

* The Pedagogical Seminary 3 szám évenként. Worcester.

Mily hatással van rá az öröklés, a faj, a klíma? A szociális helyzet befolyásolja-e? Az intellektussal összefügg-e? Mikor szűnik meg a növés?

Ilyen természetű kérdésekre akad egy-egy nagy valószínűségű felelet. A magasságban való növés megelőzi a súlyban való gyarapodást. A fiúk gyorsabban nőnek. Kultúrátlan népek asszonyainak nagysága közelebb áll a férfiéhoz. Jólétben jobban nőnek, mint szűkölködéskor. Nagy és hirtelen növés szellemi hanyatlással jár stb.

A morális erőt összefüggésben látja az izomerővel s egyáltalán az izomrendszer fejlettségének döntő fontosságot tulajdonít. Az akarat egyedüli szervei az izmok és a cicerói *vivere et cogitare* helyett a *vivere et vette* a jelszava.

A következő négy fejezetben (300 oldal) Stanley Hall az ifjak testi és lelki betegségeit az ifjúkor bűneit s a nemek ifjúkori viszonyát tárgyalja. Ezzel befejezi az organizmusra vonatkozó vizsgálódásokat s a következő nagy fejezetben érdekes tanulmányt ad az ifjúságnak irodalmi, biográfiai és történeti szerepléséről. Elolvastott mindent, a mit ebben a tárgyban elolvasni lehetett. Kezdte a szentek életétől az ifjúkorba eső vallási krízisek tanulmányozása céljából; a Renan, Baskirtseff Mária, Keller Helen biográfiáját a regényirodalomnak idevonatkozó részeit, Plató dialógjait (a bennük szereplő görög ifjak kedvéért) szóval minden elolvashatót elolvastott. Goethe ifjúkori érzelmeit, Stuart Mill munkalázát ismeri mind és kihasználja a maga céljaira. Rousseau híresen hazug „Vallomásai” George Sand önéletírása stb. stb. mind nem marad felhasználatlanul. Még a statisztikáról se feledkezik meg. Egyik munkása 1000 biográfiát gyűjtött össze, melyek közül 200-at megosztályozott. Ez osztályozás érdekes adatai az ifjúkorból: 120 közülök szenvedélyes betűfaló, 109 rajong a természetért, 58 verseteket ír, 53 vallásos a végletekig, 51 elhagyta a szülői házat stb. Ugyanezen megfigyelő 53 költőn találta, hogy 15—21 éves korában jelentek meg első versei, 100 drámaíróról, hogy első sikere a 18-ik év körül esett meg, 100 zenész közül 95-en a 6-ik évük előtt elárulják a rendkívüli tehetséget. A tudósok a 19. év körül, a hivatásosok 24-ik év körül árulják el szellemi erejüket.

Az ifjak életrajzaiból s az életrajzok ifjúkorából Stanley Hall azt a konklúziót vonja le, hogy az ifjúság tulajdonképpen el van hanyagolva. A már nem gyermek s a még nem felnőtt sem a gyermekek, sem a felnőttek közé nem való. A mai ifjúsági irodalomnak igen kevés terméke szól a lelkükhöz, mert az ifjú nem egészen megokolatlan idegenkedéssel fogadja az érett korúaknak legtöbbször nem az ő lelki világához mórt jó tanácsait. Az iskolásfiú jobban hisz egy-egy sokrabecsült társának ítéletében, mint a tanáréban. Innen sarjad (s a feljebbvalók helytelen bánásmódjából is) a tanárral szemben s az ő személyétől való távolmaradás jegyében születő „diákbecsület” fogalma, a mi joggal szentebb az ifjak előtt, mint a tanári akarat, s a melynek megsértőit kiközösítik a társaságukból. Az ily ellentétek gyakran hozzák

hazug helyzetbe a legnemesebb gondolkodású ifjakat is az egymásnak ellentmondó kötelességek közt való választás nehéz óráiban.

Sok ily természetű bajnak megorvoslását tartja lehetőnek Stanley Hall egy igen elmés tervnek megvalósításával. Az írói képességekkel megáldott ifjú maga írjon társai számára, azaz teremtsünk hajlamot oly ifjúsági irodalom alakítására, melynek nemcsak olvasói, hanem írói is maguk az ifjak, a kik jobban megértvén kortársaik belső világát, könnyebben fognak hozzájuk férni, mint sok, különösen németül írt, „*rossz volt, s megjavult*” mese, a melyekről ezen szavakkal hallotttam gúnyosan megemlékezni egy épen nem koraérett, de a közönségesnél erősebb intelligenciájú 12 éves gyermeket, a ki ily módon generalizálta a kis fiúkról és kis lányokról olvasott bölcselkedő mesék tartalmát.

II.

A mű második kötetében esik szó először a tulajdonképeni pszichológiáról. A 9-ik fejezetben az érzékelés és a hang változásainak tárgyalása után a 10-ik fejezetben a pszichológiára kerül a sor. Az ifjúkor érzelmeinek és ösztöneinek fejlődéséről van itt szó. A monista álláspont teljes kifejtése után (mely szerint „agy és gondolkodás szétválaszthatatlan”) az ő genetikus pszichológiáját támogató evolúciós elméletének előadásába fog. Kárhóztatja és sajnálja a lélek halhatatlanságának vitatására pazarolt sok időt s ezért tartja a pszichológia hátramaradásának okául. Nem az a kérdés, *mi lesz* a lélekkel, hanem az, *hogyan milyen most* a lélek, s ezt csak abból lehet megtudni, *hogyan mi volt* a lélek, Ez az „életerőtől a világba vetett temporális valami” ép úgy fejlődési termék, mint a világon minden. Bennünket kiválóan ez a fejlődési stádium érdekel, a melybe mi véletlenül belekerültünk, de ennek megértésére a régieket is meg kell vizsgálnunk. Minden lelki mozdulásban a múlt nyomait látja. „Lelkünk futó sejtésekkel, elemi jelenségekkel van tele, melyek erkölcsi életünkön alig észrevehetően suhannak át — nagy és hosszú múltnak alig hallható morajlása ez. Talán testünknek egy-két gépszerű mozgása csupán a mi ránk maradt az előttünk élt nemzedékek hosszú tapasztalásaiból; egy esetleges impulzió foglalja össze bennünk a munka és kiömlött vérnek századait; érzelem, a mit tudatunkban felsarjadni látunk, a lények nagy sokaságának távolról suttagó visszhangja.”

Így lépnek be az ősök tapasztalatainak messziről sarjadó rezultánsa lelki életünkbe s különösen az ifjúságéba, a mely még nem fogadta be a jelenkor kényszerítő, formáló hatásait, mely a maga labilis voltában még elég érzékeny a múlt hatásainak érvényesítésére is. A felhőket bámuló gyermekeleány lelkében a szabad ég alatt élő, csillagnéző ősöknek gyönyörűsége születik újra. Az ifjak tengerimádása a fajnak emlékezése ama távol időkre, midőn tenger borította a földet.

A kitörő jó kedv a szabad ég alatt szintén atavisztikus vonás, az ősember természetimádásának halvány rezultánsa. így a „lélek hosszú zarándokútja a múltnak korszakain át” nem marad eredmény nélkül, és szerzett tapasztalatainak megnyilvánulás-kora az ifjúság, az ember „második születése”.

Az ifjúkor lelkiállapota instabilis, ellentétek közt mozgó. A szerelem, a vallásosság túlhajtásai és gyors lehülések jellemzik; heves, lázban égő munka után abszolút tétlenség, apátia, az energia túlkapásai után teljes energia-hiány, Stanley Hall ebben is atavisztikus vonást lát, a nagy, kimerítő vadászatok után való abszolút pihenés, semmittevés eredőit.

Az ifjúkor főleg abban üt el a gyermekkortól, hogy nem csupán a jelennek, hanem főleg a jövőnek, de a múltnak is él. Szeret saját élete eseményein, egyénisége alakulásain elmerengni, jól esik kétségbeesnie, sírni és sóhajtoznia és szívesen gondol az öngyilkosságra vagy a halálra. A kétségbeesés görbéje a 11-ik évvel kezd emelkedni, 16—17. évben a legmagasabb s lassan ereszkedik a 29-ik évig, azontúl átlag hirtelen leszáll. Ebbe a korba esnek a féltékenység és bizalom túlkapásai, a vétkek és erény harcai a lélekért, a megtérések, és ebben a korban szoktak az emberek „túlságos jók lenni a földre”. Vannak ifjú gyilkosok, a kik az odaadásig gyöngédek öveikhez. Pillanatok választják el az ateizmust a vallási rajongástól, mozgásban van minden lelki elem, ez az igazodás, rendeződés korszaka, az ezidőtájt kapott hatások kihatnak az egész életre, azért alig van az emberiség jövőjére nézve fontosabb tanulmány, mint az ifjúkor a megállapodott felnőttkortól eltérő lelki világának alapos, beható megismerése.

Stanley Hall nagy apparátussal dolgozik, tényhalmaza óriási és néha mégis elhamarkodottak következtetései. Ez nem is lehet másként. Egy emberöltő nem elég annyi adat összegyűjtésére s főleg egy ember munkaereje nem elég a *meglevő* tények elrendezésére sem, hogy következtetései mindenütt biztosak és eléggé megokoltak legyenek. A munka el van kezdve s a kezdő érdeme a legnagyobb, a jelené s a jövőé a kötelesség a munka folytatására s a kutatás kimélyítésére.

III.

Az ifjúkornak organikus és pszichológiai megnyilvánulásainak tárgyalásához Stanley Hall minden ponton hozzáteszi a maga pedagógiai nézeteit is, melyeket kutatásaiból levon. így ez a terjedelmes mű pedagógia is egyszersmind — s ez az oldala külön is figyelmet érdemel.

Stanley Hall hajlandó minden emberi művet a nevelés szempontjából értékelni. „A családnak, az egyházaknak, az államoknak csakis oly mértékben lehet értéket tulajdonítani, a mennyiben ez intézmények a nevelést szolgálják.” E felfogásból kiindulva erősen kikel az Egyesült-Államok nevelési viszonyai ellen (a melyek az európaiakhoz képest

annyival jobbaknak látszanak). Okozza a hirtelen fejlődést, melynek nincs múltja, nincs fenmaradását biztosító történeti alapja. Nagy baj, hogy túlságos sok pénz van az iskolákra s így az óriási odatóduló anyagban sok az oda nem való, a kik miatt nem dolgozhat a többi, s így szigorúbb *értelmi* kiválasztásra volna szükség.

A pedagógiát a genetikus pszichológia alapján akarja tárgyalni, minden eljárást szigorúan a gyermek fejlődési fokához akar alkalmazni. Egyenletesen használja a humaniórákat s a reális tudományokat a fiatal lélek alakítására. Szereti a testi munkát, de kárhoztatja az egyoldalúságot, mi a szokásos testi foglalkoztatással csak a kezét s legfeljebb csak a lábát dolgoztatja. Szomorúan látja, hogy mint a vallás a természet öléből mesterséges templomokba szorult, úgy a nevelés is a természetismeret elhanyagolásával az iskola falai közé vonult. A rousseau-i jajszót, „vissza a természethez” ismételi s ettől várja az ifjúság s így a jövő emberiség megjavulását.

Összes pedagógiai nézeteit nem lehet részletesen tárgyalnunk, csupán a nevelésnek két aktuális kérdéséről való véleményét vizsgáljuk meg, a melyekről Compayré, kinek két beszámolója¹ alapján készült ez ismertetés, szintén részletesebben emlékezik meg. Ezek a nőkérdés és a koedukáció.

A nőnevelésben Stanley Hallnak alapvető elve és kiindulása, hogy az asszony nem egyenlő a férfival. A „nem egyenlő” alatt nem ért fokozati, értékbeli, hanem csupán kvalitatív különbséget. Az asszonyt igen magasra helyezi és hajlandó őt imádásszerű kultusszal körülvenni. Ezzel összhangzásban nem késik a szívet értékben az értelem fölé s a vallásosságot a tudás fölé tenni. Magasztalja és irigyli a katolicizmus Mária-kultuszát. „Ki kérdezte valaha, hogy Mária, a szent anya, kiket a bölcsek imádtak, ismerte-e a kaldeai asztronómiát, az egyiptomit vagy a babilóniait, hogy tudott-e saját nyelvén írni és olvasni. Nem kevésbé lett volna imádás tárgya hosszú századokon át, mert ő volt az asszony megdicsőülése; az asszonyé, ki közelebb áll a férfinál, a természethez és a fajhoz, gazdagabb a szeretetben, könyörületben, érdektelen odaadásban és intuitív erőben. Megtanít rá bennünket, hogy fontosabb és szentebb, *asszonynak* lenni, mint művésznek, szónoknak, professzornak; és saját nemünkkel megérteti, hogy többet ér *embernek* lenni, mint filozófusnak, tábornoknak, elnöknek vagy milliomosnak.”

Ezek a sorok eléggé mutatják, hogy Stanley Hall többre becsüli a morális ént az intellektuálisnál. Mindez azonban nem gátolja őt abban, hogy fontosnak ne tartsa az *asszonyban* is az intellektuális én kifejtését. Örömmel állítja, hogy a nők csatája nyerve. Az asszony megmutatta, hogy értelme egyenlőrangú a férfiéval. Jogosan követelik ennek az értelemnek táplálását és kifejlesztését. „Elmúltak azok az idők, mikor még joggal mondhatták az asszonyokról, hogy szépek, mint

¹ *Revue Philosophique* Ribot, 1906. 4. szám, 6. szám.

az angyalok és ostobák, mint a ludak; a mikor karikatúrák ábrázolták a konyhából kilépő feleséget, ki férjéhez indul megkérdezni, hogy mennyi 2 X 2 s a kinek férje azt feleli, hogy az 3 az asszonyok számára s 4 a férfiaknak, s a ki ezt boldog meglepéssel köszöni meg az urának; a mikor az asszonyok mint apjukat szerették a férjeiket; a mikor bábu-módra éltek meglepéssel azzal, hogy férjeik kedvesei legyenek; mikor ideáljuk a kúszó borostyán volt; s mikor maguk tudatlanok s együgyűek voltak, kik nem érdeklődnek férjük dolgai s az élet küzdelmei iránt.”

Ne feledjük, hogy az, ki ezt távoli, rossz emlékek mondja, az egy amerikai ember, a kinek más nőkről vannak tapasztalatai, mint nekünk. Mi most kezdjük azt a próbát itt Ázsia szélén, a mit azok már bevégeztek és eldöntötték s most nálunk már nem az a kérdés, hogy a nő tud-e a férfival lépést tartani, hanem az, hogy a magyar asszony ér-e annyit, mint az amerikai.

Stanley Hallnak azonban aggodalmai vannak a haladásnak, a próbának nagyon is kielégítő volta miatt. A leányok értelmi erejük megnyilatkozásának első hevében nagyon is szenvedélyesen adják át magukat a szellemi munkának, a mi gyengébb testi alkatukat megviseli és alkalmatlanná teszi őket organikus (házastársi, anyasági) kötelességeik teljesítésére. Aggódva emlegeti a szaporodás csökkenését. Franklin idejében a gyermekek átlaga családonként 8 volt. A 19. század elején már csak 4—5 gyermek esett egy családra s most alig 2 az átlag; a beköltözött idegeneké nagyobb.

A szaporodás csökkenéseért Stanley Hall az asszonyt teszi felelőssé. A tanult leány nem akar férjhez menni s nem akar anya lenni, mert a társadalmi szabad felfogás e nélkül is kellemes helyzetet biztosít neki. A gyermekek fogyasztásának gazdasági okai is vannak, de Stanley Hall a nők értelmi túltáplálását tartja legsúlyosabbnak. *Ugyanily súlyos ok a férfinem ágybéli túltáplálása* is, mi az egyéni élet-erőt növelheti, de a fajét okvetlenül csökkenti. Statisztikai adatokat is hoz fel a leányintézetek növendékeiről. Pl. 705 leánynövendék közül 196 asszony lett, ezek közt 66 meddő s van összesen 222 élő gyermekük, tehát fejenként 2. Nem tanult nővéreiknek több van. Más adatok azonban ellenkezőleg nyilatkoznak. Így M. Engelmann szerint¹ az amerikai asszonyoknak csak 20 percentje meddő. Az adatok nagyobb számára és kiterjedtebb vizsgálatra volna szükség ezen kérdés eldöntésére.

Stanley Hall azonban komolyan aggódik és a leányok számára más tanulásmódot ajánl. A leányok mostani tanulásának azt rója fel hibául, hogy az semmi tekintettel sincs a leánynak jövő háztársi és anyasági kötelmeire. A kollégiumok a vénleányságra nevelik őket, a koedukációsak épen úgy, mint a leánykollégiumok. Stanley Hall refor-

¹ „The increasing sterility of American women.” *A Journal de l'Association medicate Americaine.* 1901. okt. és *Popular Science* 1903. jún.

málni akarja a leányok értelmi fejlesztését. Fő, hogy ne *csupán* az értelmet fejlesszék bennük, sőt ne is *főleg* az értelmet. „A tisztán intellektuális ember anomália, monstrum, torzalak; a tisztán intellektuális asszony még inkább az.”

Nagy igyekezetében annyira megreformálja, olyan „nőiessé”, gyöngéddé és érzelmessé teszi a leányok tanítását, hogy hajlandó megvonni attól minden komolyabb, mélyebb irányzatot s a praktikus hajhászásában felületes és szentimentális természetbámulássá alacsonyítja le szellemi fejlesztésüket. A fiatal leány csak épen számolni tanuljon, tisztább matematikai fogalmak nem tartoznak rá. Így a természettudományhoz se férhet máskép, mint elszigetelt tények, reális események formájában, azokat se a laboratóriumban, hanem a természetben lássa. A kémiának csak konyhai alkalmazásaival törődjék. Legyen egy női botanika, mely főleg a növényország poézisével foglalkozzék. A szabadban való megfigyelések alapján tanuljon némi meteorológiát, asztronómiát és geológiát.

Az irodalmi tanulmányok se feledjék a női szellem sajátosságait. Görögöt, hébert a világért se. A latin helyett is jobb az élő nyelveket tanítani. Olvasson költeményeket és drámákat s a művészetben dilettánszkodjék.

Ezek mellett igen okosan ajánlja, hogy a leányok behatóan tanuljanak gyermekpszichológiát, pedagógia-történetet; ismerje jól a nemi szervek berendezését és működését, nincs nagyobb korlátoltság, mint ezt buta szemérmeskedéssel titkolni előtte. Végre a fiatal leány tanulmányainak befejezője és csúcspontja legyen az anyaság iskolája, melyben a gyermekkel való bánásmódot, dajkálást, szoptatást, gyermekfüröztetést, öltöztetést tanítsák meg a leendő anyáknak.

Legfontosabbnak tartja a leánynak 12—20 évig terjedő korát. Részletesen elálmodozza a jó Stanley Hall, mily életmód volna e korban a legkedvezőbb a leendő anyaságra. Az egész dolog persze csak a milliomosok leányainál vihető ki, de ez nem akadályozza őt annak szorgos ajánlásában. Nevelkedjék az ifjú leány falun, a természet ölében, a farmok, tejgazdaságok közelében, de a várostól se messze, hogy annak életét is megismerje. Erdei sétákat, hegyi kirándulásokat tegyen, mik elevenítsék érzelmi életét s növeljék testi erejét. Legyen folyó a közelben, hogy izmait evezés edzze, fürdés frissítse nyáron s a korcsolyázás télen; közel legyen az erdő, a hova virágot szedni járjon; jól tartott utak legyenek, hogy bicikli-utakat tehessen, ápolt játék-helyek, hogy teniszt stb. játszhasson. Sok tér, de itt-ott rejtekhelyek, hogy egyedül is lehessen álmodozó pillanataiban s végre legyen külön hálószobája, fürdőszobája és tanulószobája, melyeket maga díszítsen, rendezzen be egyszerűen, de eleganciával.

Jól mondja Compayré, hogy különös dolog a demokrácia hazájában egy ilyen arisztokrata nevelési ábránd. Az ilyesmi persze nem fér össze a koedukáció pártolásával, a mi már az ifjaknak azt mutatja

meg, a mi leginkább hasonlít az élethez és nem ringatja el a természet ölen érzékeny lelküket meddő ábrándozásba, a mi mindenhez jobban hasonlít, mint az élethez, a küzdő munkás, néha súlyos élethez, a melyre az ifjúságot elő kell készíteni.

Mindamellett Stanley Hall nem foglal határozott állást a koedukáció ellen. Elmondja a mellette és az ellene szóló okokat. Amerikában a koedukáció diadalt arat az egész vonalon. 1850 óta, mikor Massachusetts államban az első koedukációs iskolákat Horace Mann megalapította, akadálytalanul terjed az Egyesült-Államokban mindenütt. A dolog magyarázata az, hogy a rabszolga-háború 1861—1865. esztendőben katonai szolgálatra kényszerítette a férfinen nagy részét s az iskolák föntartása végett kénytelenek voltak a leányokat is beereszteni. A dolog sikerült, a leányok beváltak s tömegesen tódultak ezentúl az iskolákba. Ez az amerikai nők gyors sikereinek titka. Az értelmi rávalóság másutt is megvan bennük, azonban nincsenek hozzá megfelelő társadalmi kényszer-körülmények, a melyek a velük szemben tornyosuló előítélettel eredményesen szembeszálljanak.

Azonban Stanley Hall siet megjegyezni, hogy a koedukációnak nem egyetlen előnye, hogy kevesebbe kerül. Vannak értelmi és morális előnyei is. Az ifjúságukat együtt töltő leányok és fiúk sok jó hatással lehetnek egymásra. Nem is beszélve arról, hogy az éretlen nemi vágyakat, melyeket kiélez az elkülönítés, tompítja, értelmileg is sok haszonnal jár az együttlét. A tapasztalás szerint a fiú fokozott törekvéssel dolgozik azért, hogy a „gyöngébb nem”, a leány meg ne szégyenítse; a leány pedig dacos munkakedvvel kettőzi meg erejét a soká elhanyagolt és mellőzött asszonyi nem érvényesülése kedvéért. Azonkívül mindkét nem beleviszi az iskolai beszélgetésekbe a maga szempontjait s így a tanítás teljesebbé lesz.

Erkölcsei eredmények is biztatók. A fiú veszít szilajságából, a leány félénkségéből, a mik az ifjúkorban eléggé túlzottak arra, hogy ne legyen vesztesség a tompításuk. És ezek a bátrabb, magabízóbb leányok s a gyöngédebb, finomabb érzésű fiúk közeledése könnyebb s a házasságra biztatóbb.

Stanley Hall mégis fél a kölcsönös hatások túlzásaitól. Fél, hogy a nő nem marad meg nőnek s a férfi férfiúnak. Az bizonyos, hogy a koedukáció elsimítja a nemek különbségeit s közelebb hozza őket egymáshoz. Ezen azonban inkább örülni kellene, mint kétségbeesni. Mert a mit veszítünk ezáltal, az nem igazi emberi érték. A sokat emlegetett nőiességről, a sok panaszból, mely az értelmi haladással való pusztulásáról felhangzik, mindinkább kiderül, hogy végelemzésben nem egyéb, mint az asszonynak gyöngeségéből, korlátoltságából, másrészről származó félénksége és gyámoltalansága, a mit szebb szóval szelídségnek, jóságnak és nőiességnek mondtak el. Alig lehet frázisok nélkül másképp megfogalmazni e szó jelentését, a minek közel kell állania a korlátoltsághoz, ha azt az értelmi haladás megsemmisíti.

Az értelmes, önérzetes asszony, ha még oly anygali jóságú is, többé nem nőies”. A férfiasággal hasonlóképen vagyunk. A férfiaság néhány lovagi hajlam, készség az emberölésre, azaz „hősiesség”, a gyöngéjambor, tehetetlen asszony istenkedő pártfogása és a férfitársakkal szemben való brutalitásnak rövid összefoglalása. Tehát mind a két nemi erény az illető nemnek körülbelül az eltorzulásait, hibáit, túlkapásait jelenti, melyekben való gyönyörködés atavisztikus hajlama még nem pusztult ki az emberiségből. Ezekkel a nemi erényekkel nincs mit veszítenünk, ha a koedukáció elsöpri őket, jól teszi. Az asszony, ha nem oktalan állat is, a férfi, ha nem hatalmas félisten is, tudja majd szeretni a párját, s épen elég lesz mind a kettőnek, ha a nőieség és férfiaság helyett mind a kettő az *emberiességet* állítja morális ideáljául.

* * *

Stanley Hall jól tudja, hogy alapozó munkát végez, s a könyve így nem is teheti a befejezettség benyomását. A sok tény még nincs rendezve, csak elősorolva. A logikai rendezés híja pedig arra enged következtetni, hogy ugyané tények más és sokoldalúbb rendezésével még sok becses ismeretre tehetünk szert az ifjúság lelki életét illetőleg Stanley Hall anyagot szedett össze, a mint Gompayré mondja, az épület még munkásokra vár. Az alapozás megvan, a munka és az idő kérdése a többi.

Benczelits Jázon.

Mocsáry szózata.

A függetlenségi párt. Írta Mocsáry Lajos. Budapest. Rényi Károly bizománya. 1906.

Mocsáry Lajos, a függetlenségi párt volt alelnöke és egyik megalapítója megszólalt ennek „a korrupciós, szubvenciós, prostitúciós világnak közepette”, hogy a valódi függetlenségi párti elemek kilépését sürgesse a koalícióból, a kik a politikai elvek jellemtelen „fúziójából” megmenekülve, újra kitűzzék a függetlenségi intranzigencia, a perszonális unió zászlóját. Mert „minden jel arra mutat, hogy most másodízben gördül vissza a hegyről Sysiphus köve; nem tehetünk egyebet, mint hogy gyürközzünk neki harmadszor is, a fátum meg fog törni előbb-utóbb, a kő ott marad a hegy ormán s ez lesz ott a függetlenség fényes várának sarkköve.”

Ezek a férfias szavak méltók ahhoz a férfiúhoz, a ki kimondta őket s a ki a magyar korrump osztályuralom közepette is megmaradt intakt és független embernek. Sőt európai embernek, mert Mocsáry Lajos sokban elüt a kulturellenes 48-as típustól. Ez a politikus pl. régi híve az általános választójognak, régóta, hirdeti a sovínista magyar nemzetiségi politika ostobaságát, nem fél a szekularizáció gondolatától, gyűlöli a militarizmust és a latifundiummal nem azonosítja a nemzetet.

Azonban minden igaz tiszteletünk és rokonszenvünk mellett is ki kell jelentenünk, hogy a Mocsáry bátor és becsületes szózata szerintünk szintén nem a jövő tároगतója, hanem csak mélabús végakkordja a kuruc világnak. Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy a Mocsáry hirdette pártalakulás előbb-utóbb nem fog bekövetkezni, hanem csak azt, hogy egy mereven közjogi pártalakulás már ma csakis reakciós politikai képlet lehet és így tehetetlen arra a feladatra, hogy Magyarország függetlenségét kivívja.

Csodálatos *survival*-je a régi eszméknek és ideológiáknak, mely egy szép és tiszta elmét megzavar! Ugyanaz a Mocsáry, a ki tisztán látja, hogy függetlenségünk biztosítása Ausztriával szemben *hatalmi kérdés*; a ki megveti a vezényszó politikát, mint a mely egy csekély jellegű részletkérdésre tereli mindazt a nemzeti energiát, melyet ő a teljes függetlenítésre akarna fordítani; a ki kineveti már előre is az Andrássy alkotmánybiztosítékait, mert „a dolog úgy áll, hogy mindaddig, míg alaposan cserepcsikba nem lesz szorítva, a németnek is lesz annyi sütnivalója, hogy maga alatt ne vágja a fát, tehát alkotmányunk megerősítéséhez ne járuljon”: ugyanaz a Mocsáry azt hiszi, hogy a közjogi harcok folytatásával, kemény, intranszigenz folytatásával, ki lehet vívni a perszonális uniót.

És erre egy érdekes elméletet farag, melyet méltó kissé behatóbban szemügyre venni.

Mocsáry ugyanis nem Apponyi vagy Andrássy, a kinek sok hite volna a deklamációkban vagy a közjogi idézetekben. Mocsáry sokkal modernebb ember, a ki tudja, hogy minden alkotmányharc sikere végeredményében a hatalmi erőktől függ. Nos, a *Courrier Européen* állandó munkatársának lehetetlen észre nem vennie, hogy a militarizmus szertelen megnövekedésével szemben a régi kuruc taktika olyan anachronizmus volna, mint a kuruc fegyverzet a modern mannlicherekkel szemben. Ezen veszedelmes túlerő minden szabadságtörekvést kénye-kedve szerint letiporhat. Igen ám — mondja Mocsáry — de „a katonai nyers erő magában hordja korrektívumának elemeit, melyek annál jobban érvényesülnek, minél inkább megy túltengésbe; minél nagyobbakká válnak a hadseregek, annál inkább kivetkőznek a zsoldos és poroszló jellegből, a kaszt-jellegből és válnak *felfegyverzett néppé, polgárokká*”. Mintha csak Jaurès-t vagy a modern demokráciák valamely más úttörőjét hallanók!

És Mocsárynak elméletileg igaza is van. Franciaországban, Belgiumban, sőt Oroszországban is egyre erősödik ez a folyamat! De hogyan? Úgy, hogy az a hatalmas demokrata és szabadságszomjas közszellem, mely ezeket a népeket élteti, előbb-utóbb utat tör magának az osztályérdek és dinasztikus elkülönözöttség legveszedelmesebb fellegvárába: a hadseregbe is. Utat tör magának olyan kérdésekben, melyek a nép lelkét szenvedelmes erővel rázzák meg: a szabadság, a kenyér, a jólét, a kultúra után való vágódásaiban! . . .

De mit remélhet Mocsáry mi nálunk, a mi hadseregüinktől akkor mikor a vezényszó-küzdelem mindvégig *úri küzdelem* maradt, mely a nép nagy tömegét érintetlenül hagyta?! Bizony rettenetesen téved s — bocsássa meg a szót — naiv következtetést von le akkor, mikor azt hiszi, hogy a most lefolyt magyar válság alatt a dinasztia *nem mer*te a fegyveres erőt alkalmazni az előbb említett tényköörülmények hatása alatt. Nem merte? De, édes istenem, minek alkalmazta volna, minek tette volna ki magát egy európai botrány kellemetlenségeinek akkor, mikor a magyar „forradalom” nem állott egyébből, mint a Prónay bárók teájából, a gránátos-utcai komédiából s mikor a Fabricius ezredes néhány száz katonája láttára a hősök hanyatlomlok futásnak eredtek!

Ilyen körülmények között a hadsereg igénybevétele olyan hallatlan ostobaság lett volna, a milyen még az osztrák generálisoktól sem tételezhető fel.

De mégis a Mocsáry elméletében van az igazság egy darabja: az, hogy a magyar függetlenség csakis a magyar nép munkája lehet, mely izzó lelkesedése hevével, forradalmi tüze lángjával a szoldateszka gyilkos vasgyűrűjét is feloldani képes a nemzet teste körül. S mikor fog bekövetkezni ez a nagy történelmi pillanat?

A közjogi harcok folytatásából? Szó sincs róla, hisz a függetlenségi pártot sem ez a küzdelem juttatta diadalra, hanem az a körülmény, hogy mint ellenzéki párt, nolens-volens, kénytelen volt a korrupt, vicinális „szabadelvű” osztályuralommal szemben egyre fokozottabb mértékben hirdetni (bár csak kortesfogásból) a radikális és a szociális haladás eszméit. Erre a térre kell lépni most már becsületesen a függetlenségi pártnak, ha csakugyan komoly politikai hatalmi erőre akar szert tenni, melyet egykor Ausztria ellen szegezhet. Ha majd a szekularizáció és a hitbizományok parcellázása által sok százezer független paraszt exisztenciát teremtettünk; ha majd az önálló vámterület hatalmas és virágzó ipart hozott létre; ha majd az állami ingyenes népiskola csakugyan népies kultúrát teremtett; ha majd a vármegyei önző klikkuralom (melyet Mocsáry ősi önkormányzatnak nevez) valódi népies *self-government* lesz; ha majd az általános titkos választójoggal az alkotmányba be lesz vonva a nemzet minden fia; s ha majd egy okos, humánus és testvéries nemzetiségi politika minden kifelé gravitáló törekvést megszüntet; és mindenekfelett, ha az állami és a társadalmi élet minden terén a nép érdekei érvényesülnek; vagyis egyszóval, ha eljön a magyar modern demokrácia: *akkor es csakis akkor* jöhet el az Ausztriával való végső leszámolás ideje, mert *akkor vezényszó nélkül is miénk lesz a hadsereg*.

Vajjon képes lesz-e erre az óriási átalakulásra az új függetlenségi párt?

Ki tudná megmondani; de az bizonyos, hogy e nélkül csupán a Don Quichotte meddő szélmalomharcát folytathatja. **J. O.**